

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

Η ΑΤΕΡΜΟΝΗ ΔΙΑΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ

55
Χρόνια
ΙΣΤΟΡΙΑ
(1968-2023)

ΟΙ ΕΠΑΦΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΟΥΣ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΟ 116 μ.Χ.

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΣΤΙΣ ΑΙΓΟΥΣΕΣ, 241 π. Χ.

ΟΙ ΕΥΘΥΝΕΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΟΛΟΦΟΝΙΕΣ ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑ
ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1930

Η ΑΥΤΟΝΟΜΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ
(1834-1868)

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

GIOCHI PREZIOSI

★ *Sevi* ★
1 8 3 1

*Ζήστε την μαγεία των Χριστούγεννων
με κλασικά παραμύθια!*

Giochi Preziosi Hellas

Αγρινίου 14, Πεύκη, 151 21, Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383
info@giochipreziosi.gr, www.giochipreziosi.gr

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΤΟ 1947 ΤΑ ΗΝΩΜΕΝΑ ΕΘΝΗ ψήφισαν υπέρ της διάσπασης της Παλαιστίνης σε δύο κράτη, το αραβικό και το εβραϊκό. Το σχέδιο έγινε αποδεκτό από τους Εβραίους ηγέτες, αλλά απορρίφθηκε από τους Άραβες και τελικά δεν υλοποιήθηκε ποτέ.

Οι μάχες στη Μέση Ανατολή, μετά την αιφνιδιαστική επίθεση της παλαιστινιακής παραστρατιωτικής οργάνωσης Χαμάς στο Ισραήλ, είναι οι πιο πρόσφατες στον πόλεμο Ισραηλινών Παλαιστίνιων, που μάλιστα εδώ και 70 χρόνια. Οι συγκρούσεις, στις οποίες κατά καιρούς έχουν εμπλακεί, έμμεσα ή άμεσα, εξωτερικές δυνάμεις, ανατρέπουν κάθε προσπάθεια για αποκατάσταση της σταθερότητας. Στην καρδιά της σύγκρουσης βρίσκονται οι ισραηλινές απαιτήσεις για ασφάλεια στην περιοχή, την οποία εδώ και καιρό το Ισραήλ θεωρεί εχθρική εξαιτίας των φιλοδοξιών των Παλαιστίνιων να αποκτήσουν δικό τους κράτος.

Ο ιδρυτής του Ισραήλ, Νταβίντ Μπεν-Γκουριόν, ανακήρυξε τη δημιουργία του σύγχρονου Κράτους του Ισραήλ στις 14 Μαΐου 1948, φιλοδοξώντας να δημιουργήσει ασφαλές καταφύγιο για τους Εβραίους μετά τις διώξεις που υπέστησαν στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Οι Παλαιστίνιοι θρηνούν για την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, αποκαλώντας τη Νάκμπα ή καταστροφή, καθώς είχε ως αποτέλεσμα την εκδίωξή τους και στάθηκε εμπόδιο στις φιλοδοξίες να αποκτήσουν κρατική υπόσταση.

Στον πόλεμο που ακολούθησε περίπου 700.000 Παλαιστίνιοι, ο μισός αραβικός πληθυσμός της υπό βρετανική διοίκηση τότε Παλαιστίνης, έφυγαν από τα σπίτια τους, καταλήγοντας στην Ιορδανία, στον Λίβανο και στη Συρία, όπως επίσης στη Γάζα, στη Δυτική Όχθη και στην Ανατολική Ιερουσαλήμ. Στις αρχές Ιουνίου του 1967, ξεκινώντας τον Πόλεμο των Έξι Ημερών, το Ισραήλ κατάφερε να κατατροπώσει τρεις αραβικούς στρατούς (Αιγύπτου, Συρίας,

Ιορδανίας) και να τριπλασιάσει τα εδάφη του προσαρτώντας την Ανατολική Ιερουσαλήμ, τη Δυτική Όχθη, τη Λωρίδα της Γάζας, τη Χερσόνησο του Σινά και τα Υψώματα του Γκολάν.

Το 1973 η Αίγυπτος και η Συρία επιτέθηκαν σε ισραηλινές θέσεις στη διώρυγα του Σουέζ και στα Υψώματα του Γκολάν, ξεκινώντας τον πόλεμο του Γιομ Κιπούρ. Το 2006 ξέσπασε πάλι πόλεμος στον Λίβανο, όταν ένοπλοι της Χεζμπολάχ συνέλαβαν δύο Ισραηλινούς στρατιώτες. Το 2005 το Ισραήλ εγκατέλειψε τη Γάζα, την οποία είχε καταλάβει το 1967, ενώ βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Αιγύπτου. Ωστόσο, στη Γάζα σημειώθηκαν εκεί μεγάλες εντάσεις το 2006, το 2008, το 2012, το 2014 και το 2021, με αεροπορικές επιδρομές των ισραηλινών δυνάμεων και εκτόξευση ρουκετών από Παλαιστίνιους ενόπλους, καθώς και διασυννοριακές επιδρομές και από τις δύο πλευρές.

Η λύση δημιουργίας δύο κρατών, οι ισραηλινοί εποικισμοί, το καθεστώς της Ιερουσαλήμ και οι πρόσφυγες βρίσκονται στο επίκεντρο της διαμάχης, εμποδίζοντας την επίτευξη ειρήνης εδώ και επτά δεκαετίες. Η Χαμάς απορρίπτει τη λύση των δύο κρατών, η οποία θα επέτρεπε τη δημιουργία παλαιστινιακού κράτους στη Δυτική Όχθη και στη Λωρίδα της Γάζας, ενώ το Ισραήλ θέτει ως όρο για την ίδρυση παλαιστινιακού κράτους τον αφοπλισμό των Παλαιστίνιων, ώστε να μην απειλούν το Ισραήλ.

Απαιτούνται ιστορικοί συμβιβασμοί τόσο για το σιωνιστικό εθνικό κίνημα όσο και για το παλαιστινιακό εθνικό κίνημα. Και οι δύο λαοί οφείλουν να συμβιώσουν στην ίδια γη, είτε το επιθυμούν είτε όχι.

Διονύσιος Ν. Μουσμώτης
Εκδότης - Διευθυντής

ΤΕΥΧΟΣ # 666 / ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2023

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Από "GUARDIAN PRESS"

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΕΣ: Νίκος Νικολούδης, Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Γιάννης Ράγκος, Βαγγέλης Κούμπουλης
ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν.

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης
Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας
Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Ανδρέας Στεργίου, Καθηγητής Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας
και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Αναστασία Παπασταθοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | conkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ WEBSITE:

Ιωάννης Καραγιάννης | ikaragiannis@istoria.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Κώστας Καράμπελας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα

(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:

Reuters Photo

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

- 6 Το τέλος του
Α΄ Καρχηδονιακού πολέμου
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΝΑΣΤΟΥ

- 20 Η επανάσταση των Εβραίων
στην Κύπρο το 116 μ. Χ.
ΤΟΥ ΑΛΕΞΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

- 34 Η ατέρμονη διαμάχη για την
Παλαιστίνη
ΤΟΥ ΤΖΟΕΛ ΜΠΕΪΝΙΝ

- 46 Οι επαφές της Ελλάδας με
τους Παλαιστίνιους (Μέρος Α΄)
ΤΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΑΝΤ.
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗ

- 62 Η διαμόρφωση της ελληνικής
κοινωνίας τον 19ο αιώνα
ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

- 78 Η αυτόνομη ηγεμονία της
Σερβίας
ΤΟΥ ΖΟΡΖ ΚΑΣΤΕΛΑΝ

- 90 Ήταν συνυπεύθυνος ο
Ελ. Βενιζέλος για την
Μικρασιατική Καταστροφή;
ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

- 101 Πολιτικές δολοφονίες στη
Ρουμανία τη δεκαετία του
1930
ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

- 116 Η κηδεία του Γ. Καραϊσκάκη
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΤΣΙΛΗ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

- 120 Επικαιρότητα και Ιστορία
ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

- 122 Βιβλία
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

- 126 Πρόσωπα και Ιστορία –
Ερρίκος Ντυνάν
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ
-

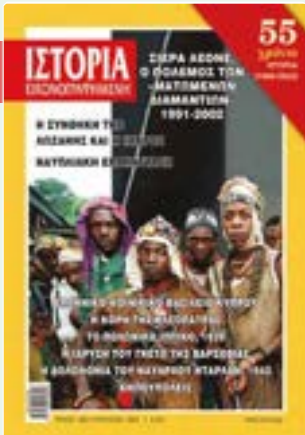
665 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2023

664 / ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2023

663 / ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2023

662 / ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2023

661 / ΙΟΥΛΙΟΣ 2023

660 / ΙΟΥΝΙΟΣ 2023

**Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας**

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 26,5%** ΕΝΤΥΠΗ

▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**

▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ 60 € 30

ΚΥΠΡΟΣ 110 € 55

ΕΥΡΩΠΗ 120 € 60

ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ 130 € 65

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 40€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ 10%

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α΄ ΚΑΡΧΗΔΟΝΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΟΣΜΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΝΑΣΤΟΥ

Η τελική μάχη του Α΄ Καρχηδονιακού πολέμου δόθηκε στο σύμπλεγμα νήσων που περιβάλλει την Αιγούσα (σημερινή Εγκάντι), τις Αιγούσες ή Αιγάδες Νήσους δυτικά της Σικελίας, το 241 π.Χ.,¹ σε μια περιοχή που παίρνει το όνομά της από το βουνό Έρυκας (σήμερα Έριτσε). Εκεί ο ρωμαϊκός

Οι Αιγούσες (Αιγάδες) νήσοι, δυτική ακτή Σικελίας.

στόλος, με αρχηγό τον Γάιο Λυτάτιο Κάτουλο, αντιμετώπισε τον καρχηδονιακό, με αρχηγό τον Άνωνα. Σε πρόσφατες υποθαλάσσιες έρευνες στον βυθό της περιοχής εντοπίστηκαν 11 χάλκινα έμβολα πλοίων, που πιθανότατα ναυάγησαν κατά τη ναυμαχία αυτή. Εφτά από αυτά έχουν λατινικές επιγραφές και ένα καρχηδονιακή. Οι επιγραφές των υπολοιπων είναι δυσανάγνωστες.

Την πρώτη ύλη για το άρθρο αυτό αντλώ από τον Πολύβιο, έναν ιστορικό που, κατά κοινή ομολογία, θεωρείται η κυρίως αποδεκτή πηγή για την περίοδο αυτή,² καθώς μετά την καταστροφή της Καρχηδόνας, στο τέλος του Γ΄ Καρχηδονιακού πολέμου το 146, οι καρχηδονιακές πηγές χάνονται.

Ρωμαϊκό ψηφιδωτό που απεικονίζει πεντηκόντορο πλοίο, από την πόλη Σους της Τυνησίας.

Πριν από τον Α΄ Καρχηδονιακό πόλεμο

Οι σχέσεις μεταξύ των δύο δυνάμεων πριν από την έναρξη του Α΄ Καρχηδονιακού πολέμου το 264 θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αρκετά καλές, με τους Καρχηδόνιους να έχουν προσφέρει στρατιωτική βοήθεια στους Ρωμαίους στη διαμάχη τους με τις ελληνικές πόλεις της νότιας Ιταλίας. Η βοήθεια αυτή ήταν κυρίως ναυτική, αφού οι Ρωμαίοι δεν είχαν ακόμα αξιόλογο στόλο. Μεταξύ των δύο κρατών μάλιστα είχαν υπογραφεί συμφωνίες με τις οποίες καθορίζονταν με σαφήνεια οι σφαίρες επιρροής τους.

Η Σικελία όμως, νησί τον έλεγχο του οποίου επιδίωκαν οι Ρωμαίοι και κατά το μεγαλύτερο μέρος του το είχαν υπό τον έλεγχό τους από το 307 οι Καρχηδόνιοι,³ αποτέλεσε το πρώτο πεδίο της σύγκρουσής τους. Το 278 το νησί πέρασε πρόσκαιρα στον έλεγχο του Πύρρου, του βασιλιά της Ηπείρου. Η απειλή του Πύρρου δημιούργησε μια βραχύβια λυκοφιλία μεταξύ Ρωμαίων και Καρχηδονίων. Το 275, μετά την αποτυχία της εκστρατείας του Πύρρου, οι Ρωμαίοι διασφάλισαν την ιταλική χερσόνησο, εκτός από ένα μέρος στη βόρεια Ιταλία, που ήταν υπό τον έλεγχο των Γαλατών. Τότε στράφηκαν προς το Ρήγιο, στη νοτιοδυτική Ιταλία, απέναντι από τη Μεσσήνη (σημερινή Μεσίνα) της Σικελίας, το οποίο και κατέλαβαν. Οι Καρχηδόνιοι διατηρούσαν ακόμα υπό τον έλεγχό τους το κύριο τμήμα της Σικελίας.

Η αρχή του Α΄ Καρχηδονιακού πολέμου

Η νίκη του Άππιου Κλαύδιου επί των Καρχηδονίων το 264 και η πολιορκία των Συρακουσών σηματοδοτούν την πρώτη προώθηση των Ρωμαίων, μιας έως τότε καθαρά «ιταλικής» δύναμης, κατά τον

καθηγητή πολιτικής και στρατιωτικής ιστορίας του Νιουκαστλ Τζον Λάζενμπι, εκτός του ιταλικού χώρου. Ο καθηγητής πολιτικής επιστήμης και κλασικός φιλόλογος Ράιαν Μπαλό του Πανεπιστημίου του Τορόντο επιχειρηματολογεί ότι η επεκτατική διάθεση των Ρωμαίων ήταν ιδεολογικά και πρακτικά σύμφυτη του πολιτεύματός τους, ένα «κλειδί» για την ενδυνάμωσή του. Η Μεσσήνη ήταν πάντα για τους Ρωμαίους ένα ψυχολογικό εδαφικό όριο.

Η συγκυρία ήταν ιδανική. Οι Μαμερτίνοι, όπως ονομάζονταν οι Καμπανοί που είχαν κατακτήσει τη Μεσσήνη το 283, φοβούμενοι τον Ιέρωνα, τον τύραννο των Συρακουσών, ζήτησαν εγγύηση από τους Καρχηδόνιους αλλά και τους Ρωμαίους για την ακεραιότητά τους. Ο Άππιος Κλαύδιος, με σύμφωνη γνώμη της Συγκλήτου, στάλθηκε στην περιοχή, την οποία πρόλαβε να θέσει στη ρωμαϊκή σφαίρα επιρροής. Οι Καρχηδόνιοι τότε συμμάχησαν με τον Ιέρωνα. Σε επόμενη σύγκρουση ο Άππιος νίκησε το στράτευμα των Συρακουσών και της Καρχηδόνας. Αμέσως μετά οι Συρακούσιοι συμμάχησαν με τους Ρωμαίους, στάση που μείωσε την εδαφική κυριαρχία των Καρχηδονίων στη Σικελία. Όλα τα γεγονότα αυτά ανάγονται κατά πάσα πιθανότητα στο 264.

Ο Α΄ Καρχηδονιακός πόλεμος είχε μόλις ξεκινήσει. Οι Ρωμαίοι επιδίωκαν έμπρακτα την επέκταση εκτός της ιταλικής χερσονήσου, θέλοντας να θέσουν τη Σικελία υπό τον έλεγχό τους τόσο για γεωστρατηγικούς και οικονομικούς λόγους όσο και, σύμφωνα με κάποιους μελετητές, όπως ο ιστορικός της πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου του Κολάμπια Γουίλιαμ Χάρις, από τον φόβο για την καρχηδονιακή δύναμη. Ο Φάβιος Πίκτωρ όμως, η μόνη πηγή του Πολύβιου για την περίοδο αυτή, δεν θεωρεί ότι οι

Ρωμαίοι φοβούνταν τους Καρχηδό- νιους, οι οποίοι μέχρι τότε δεν είχαν κά- νει κάποια επιθετική κίνηση εναντίον της Ρώμης. Αντίθετα, διέκρινε ως αίτιο την επιθυμία των Ρωμαίων να βγουν από τα στενά όρια της Ιταλίας.

Ο Α΄ Καρχηδονιακός πόλεμος – Κάποιες σημαντικές πτυχές

Ο πόλεμος ήταν μακροχρόνιος, με μεγά- λα διαστήματα ειρήνης και φάσεις κατά τις οποίες κυριαρχούσε η διπλωματία (ο όρος με ευθύνη του γράφοντα και με επίγνωση του αναχρονισμού) στο νησί της Σικελίας. Λόγω της ιδιαιτερότητας της πρόθεσης των Ρωμαίων αλλά και της στρατηγικής βάσης των Καρχηδονίων στο νησί, ήταν φυσικό ο πόλεμος να

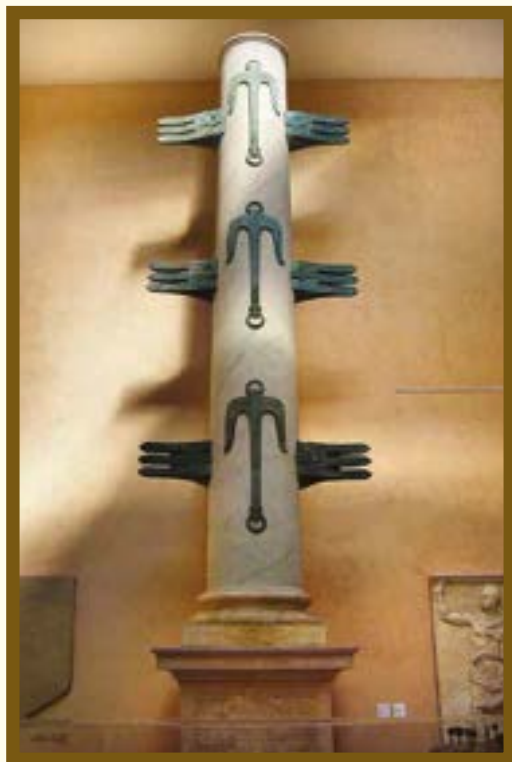
πάρει ναυτική τροπή. Οι ναυτικές συ- μπλοκές αποτέλεσαν το κύριο αίτιο της ναυπήγησης του ρωμαϊκού στόλου.

Η Ρώμη ήταν μια στρατιωτική δύναμη προσανατολισμένη κυρίως στη στεριά, με εμφανείς αδυναμίες στον ναυτικό το- μέα και χωρίς πρότερη σχετική πείρα. Στο ναυτικό στηριζόταν κυρίως για την αντιμετώπιση της πειρατείας. Σε λίγες περιπτώσεις κατά τις οποίες ένωσαν την ανάγκη για ανάπτυξη ναυτικής δύναμης οι Ρωμαίοι στηρίχθηκαν στη βοήθεια που τους παρείχαν σύμμαχοι Λατίνοι ή άλλοι από τον ελλαδικό χώρο.

Ήδη όμως από την αρχή του πολέμου αναγκάστηκαν να προχωρήσουν στη ναυπήγηση ισχυρού στόλου, ο οποίος στην πορεία συνέβαλε τόσο στη διατή-

Χάλκινο έμβολο από πλήρη καρχηδονιακού πλοίου, μάλλον ναυάγιο της εποχής του Α΄ Καρχηδονιακού πολέμου. Κοντά στις Αιγούσες νήσους.

Καρχηδονιακό έμβολο που βρέθηκε στην ίδια περιοχή με εμφανές χτύπημα από εχθρικό πλοίο. ΔΕΞΙΑ: Αντίγραφο της αναθηματικής στήλης για τη νίκη του Γάιου Δούλιου το 260 (Μουσείο Ρωμαϊκού πολιτισμού, Ρώμη).

ρηση των εδαφικών κεκτημένων στη δυτική και κεντρική Μεσόγειο, όσο και στην περαιτέρω επέκτασή τους, αλλάζοντας τη νοοτροπία μιας πολεμικής δύναμης.

Στη ναυπήγηση του στόλου συνέβαλε και ένα τυχαίο γεγονός: η σύλληψη ενός καρχηδονιακού πλοίου, μιας πεντηκοντόρου⁴ (quinqueremes), η οποία προσκόλλησε στα αβαθή. Αυτή αποτέλεσε το υπόδειγμα για τα ρωμαϊκά πλοία. Το περιστατικό κατά τον ιστορικό της ελληνιστικής περιόδου και αναλυτή του Πολύβιου Φρανκ Γουόλμπανκ, αποτελεί πιθανότατα προϊόν μυθοπλασίας, ίσως για να αναδείξει τη σημασία της ναυπήγησης στόλου για την επικείμενη οικουμενική κυριαρχία. Μετά τη νίκη στον Α΄ Καρχηδονιακό πόλεμο άλλωστε οι Ρω-

μαίοι δεν επένδυσαν τόσο στην ενίσχυση του ναυτικού τους, όσο στον περιορισμό των αντιπάλων στον τομέα αυτό των εξοπλισμών, ενώ η δύναμη του δικού τους μάλλον έφθινε.

Μετά τη ναυπήγηση του στόλου τους, με έναν τρόπο που, όπως είδαμε, κινείται μεταξύ μύθου, φαντασίας και αλήθειας, εισήγαγαν μια καινοτομία στον τρόπο επίθεσης των, δυσκίνητων και άτεχνα ναυπηγημένων κατά τον Πολύβιο, πλοίων τους. Η καινοτομία αυτή ήταν ο κόρακας (corvus), ο οποίος ήταν τοποθετημένος στην πλώρα, στερεωμένος σε έναν στρογγυλό στύλο με μια τροχαλία στην κορυφή. Εκεί στηριζόταν μια κλίμακα μακριά και πλατιά, η οποία επέτρεπε την αποβίβαση των στρατιωτών στο αντίπαλο πλοίο κατά την προσέγγιση. Με το

μέσο αυτό οι Ρωμαίοι ξάφνιαζαν τον αντίπαλο στόλο και μετέτρεπαν τη ναυμαχία σε ενός είδους μάχη οπλιτών, προσφιλέστερη σε αυτούς. Με το μέσο αυτό κέρδισαν το 260 για πρώτη φορά σε ναυμαχία στην περιοχή Μύλαι, σημερινό Μιλάτσο, στην περιοχή της Μεσσήνης στη βορειοανατολική Σικελία, με ύπατο τον Γάιο Δουίλιο.

Στην πορεία προσπάθησαν και μετέφεραν τον πόλεμο στα εδάφη της Αφρικής, συγκεκριμένα στην Ασπίδα, στο σημερινό Μπον ή Ρας Αντάρ της Τύνιδας. Τότε οι Καρχηδόνιοι είχαν τη βοήθεια του Σπαρτιάτη μισθοφόρου Ξάνθιππου, ο οποίος συνέβαλε στην απόκρουση της ρωμαϊκής επίθεσης και περιόρισε τις ρωμαϊκές δυνάμεις στην Ασπίδα. Οι Ρωμαίοι έφυγαν από την Ασπίδα προς την Καμαρίνα (νοτιοανατολική Σικελία) αφού πρώτα πέτυχαν κείμενο πλήγμα στο καρχηδονιακό ναυτικό. Ωστόσο, πριν φτάσουν στο νησί, έχασαν σε θαλασσοταραχή 284 πλοία και διέσωσαν μόνο 80. Κάτι παρόμοιο συνέβη και την επόμενη χρονιά. Τα γεγονότα αυτά μάλλον έλαβαν χώρα το 256. Το 250 οι Ρωμαίοι ξεκίνησαν μακρόχρονη πολιορκία στο Λιλύβαιο. Η πολιορκία ήταν καταστροφική, με αλληπάλληλα ναυτικά πλήγματα για τους Ρωμαίους, οι οποίοι αναγκάστηκαν να προβούν σε νέα στρατολόγηση. Ο πόλεμος θα μεταφερόταν στην περιοχή του Έρικα.

Η περιοχή του Έρικα

Η πόλη Έρικας βρίσκεται σε υψόμετρο 750 μέτρων, σε ένα βουνό με θέα τη σύγχρονη πόλη Τράπανι (Δρέπανο). Σύμφωνα με τον θρύλο, η πόλη πήρε το όνομά της από τον Έρικα, γιο της Αφροδίτης, ο οποίος πέθανε έπειτα από πυγμαχικό αγώνα με τον Ηρακλή (κάτι που αξιοποιεί σε μια μνημειώδη μεταφορά και ο Πολύβιος κατά την εξιστόρηση της τελικής ναυμαχίας, όταν παρουσιάζει

τους δύο στρατηγούς σαν δύο πυγμάχους) και θάφτηκε στην περιοχή. Στην *Αινειάδα* γίνεται αναφορά και στον ναό της Ερυκίνης Αφροδίτης που, σύμφωνα με τον μύθο, κατασκευάστηκε από τον Αινεία, μυθικό γενάρχη των Ρωμαίων, όταν αυτός έφτασε στη Σικελία μετά τον Τρωικό πόλεμο. Αυτός θέσπισε τη λατρεία της θεάς στην περιοχή, η οποία αποτελούσε επίσης τον μυθικό τόπο ταφής του Αγκίστη, μύθος που ενισχύεται από ένα κενοτάφιο στην περιοχή, στους πρόποδες του βουνού.

Εκεί κατοικούσαν, όπως αναφέρουν ο Θουκυδίδης και ο Στράβωνας, οι Έλυμοι, οι οποίοι ισχυρίζονταν πως η καταγωγή τους αναγόταν στην εποχή του Τρωικού πολέμου, όπως άλλωστε και οι Ρωμαίοι στο σύνολό τους. Αυτοί τύγχαναν ευνοϊκής μεταχείρισης από τους Ρωμαίους. Από τον 9ο αιώνα είχαν συνάψει εμπορικές σχέσεις και στρατηγική συμμαχία με τους Φοίνικες. Τον 6ο αιώνα η περιοχή πέρασε στην ηγεμονία των Καρχηδονίων.

Έρικας – Η τελική φάση του πολέμου

Το 248, έπειτα από σημαντική ναυμαχία στο Δρέπανο, στους νότιους πρόποδες του Έρικα, οι Ρωμαίοι, με επικεφαλής τον Λεύκιο Ιούνιο, κυριεύσαν τον ορεινό Έρικα, τον οποίο αξιοποίησαν ως ορμητήριο και ως βάση για να αμφισβητήσουν την κυριαρχία των Καρχηδονίων στο Δρέπανο.

Οι Καρχηδόνιοι μέχρι τότε διατηρούσαν υπό τον έλεγχό τους στο νησί της Σικελίας μόνο το Λιλύβαιο και το Δρέπανο. Το 247 ή 246 εξέλεξαν στρατηγό τον Αμίλκα Βάρκα, πατέρα του πιο γνωστού στο ευρύ κοινό στρατηγού Αννίβα Βάρκα, και του ανέθεσαν την αρχηγία του στόλου. Ήταν το 18ο έτος του πολέμου.

Στην ευρύτερη περιοχή του Πανόρ-

μου, βορειοδυτικά της Σικελίας, ο Αμίλκας, χωρίς να έχει κάποια συμμαχική δύναμη, προκάλεσε μεγάλες απώλειες στους Ρωμαίους, επεκτείνοντας την επιθετική δράση του μέχρι και την Κύμη, στην περιοχή της Καμπανίας. Ηγήθηκε γενικά μιας επιχείρησης με συνεχείς αιμαμαχίες, σε μια μορφή ανταρτοπόλεμου (και πάλι σκόπιμος ο αναχρονισμός) που διήρκεσε 3 περίπου χρόνια.

Το 244, αφού εγκατέλειψε τη θέση του στο βουνό Ειρκτή, κατάφερε να καταλάβει μια πόλη στα πεδινά του Έρικα, γνωστή με την ονομασία Επί της Ειρκτής, και να δημιουργήσει ένα στρατηγικό αντίβαρο στους Ρωμαίους, σχετικά με το οποίο ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σίδνεϊ Ντέξτερ Χόγιος παρατηρεί ότι

η επιλογή του Έρικα μάλλον εγκλώβισε παρά ωφέλησε τον Αμίλκα. Ήταν ένας πόλεμος αμοιβαίας φθοράς. Δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές στις αιμαμαχίες της περιόδου αυτής, καθώς ο Πολύβιος δεν κρίνει σκόπιμη τη λεπτομερή ανάλυσή τους. Τονίζει ότι επρόκειτο για δύο εξαιρετικούς στρατηγούς, που ηγούνταν δύο ισοδύναμων πολεμικά κρατών, με εφάμιλλη πολιτειακή διαχείριση.

Τη λύση, κατά τον Πολύβιο, θα την έδινε η τύχη. Η πρώτη σημαντική κίνηση έγινε από τον Αμίλκα, ο οποίος κατέλαβε την πόλη των Ερικών, θέτοντας σε πολιορκία τους Ρωμαίους. Ωστόσο η κατάσταση πήρε πάλι τη μορφή αδιεξόδου, οδηγώντας σε οικονομική –αλλά και ηθική– εξάντληση τις δύο δυνάμεις, που

Ναός της Αφροδίτης του Έρικα, ορεινός Έρικας.

μέχρι το 243 είχαν ουσιαστικά πτωχεύσει. Σημαντικός απέβη ο ρόλος της οικονομικής υπεροχής των Ρωμαίων οι οποίοι, με απόφαση της Συγκλήτου, κατάφεραν να ναυπηγήσουν 250 πεντηκοντόρους. Η ναυπήγηση ολοκληρώθηκε το 242. Τότε διορίστηκε αρχηγός ο Γάιος Λυτάτιος Κάτουλος,⁵ ο οποίος κατέλαβε το Δρέπανο και τα λιμάνια γύρω από το Λιλύβαιο.

Η ναυμαχία

Οι Καρχηδόνιοι, ξαφνιασμένοι από την έντονη και απρόσμενη επιθετικότητα αλλά και την ισχύ των Ρωμαίων, ετοίμασαν το ναυτικό, με αρχηγό του εκεί στόλου τον Άννωνα. Αυτός έβαλε προορισμό την Ιερά νήσο, ωστόσο στη νήσο

Αιγούσα ο Λυτάτιος οργάνωσε ναυτικό μπλόκο και προετοίμασε τον στρατό για ναυμαχία.

Η κρίσιμη μάχη για τον Α΄ Καρχηδονιακό πόλεμο δόθηκε στην παραθαλάσσια περιοχή του Έρκα, στην Αιγούσα και στο ευρύτερο νησιωτικό σύμπλεγμα, το 241. Εκεί συγκρούστηκαν οι δύο αντίπαλοι στόλοι, με στρατηγούς τον Αμίλκα Βάρκα –ναύαρχο όμως τον Άννωνα– και τον Γάιο Λυτάτιο.

Οι Καρχηδόνιοι σκόπευαν να επανδρώσουν τον στόλο τους, που αριθμούσε 250 πεντηκοντόρους και μεγάλο μα άγνωστο αριθμό μεταφορικών ταχυπλόων σε μυστικό σημείο στην Ιερά νήσο (σημερινή Ιέρα), το πιο κοντινό νησί δυτικά της Αιγούσας. Εκεί θα ανέμεναν ευ-

Τείχη ελυμιακά και καρχηδονιακά στη Vía Rabata στην περιοχή του Έρκα.

νοϊκό άνεμο, ώστε να αιφνιδιάσουν τους Ρωμαίους και να τους αιχμαλωτίσουν κοντά στο Λιλύβαιο (28 ναυτικά μίλια απόσταση). Ήταν μια κίνηση που την είχαν ξανακάνει στο παρελθόν με επιτυχία. Ωστόσο η προσπάθεια να επαναλάβεις κάτι στο ακέραιο συχνά καταλήγει σε αποτυχία. Ο καρχηδονιακός στόλος έφτασε στην Ιερά νήσο στις αρχές Μαρτίου.

Παρά τους ευνοϊκούς για τον καρχηδονιακό στόλο άνεμους, ο Λυτάτιος αποφάσισε να ναυμαχήσει κατά του στόλου του Άνωνα καθώς, αν ανέμενε αντιστροφή των ανέμων, ήταν πιθανόν να πλησιάσει και ο Αμίλκας με τους οπλίτες, εξέλιξη που ο Λυτάτιος φοβόταν και ήθελε να αποφύγει. Ο Πολύβιος παρουσιάζει

τον ρωμαϊκό στόλο ετοιμοπόλεμο και γυμνασμένο, καθώς ο Λυτάτιος είχε γυμνάσει όλο το προηγούμενο έτος τους στρατιώτες του, και τα πλοία τους ελαφριά και ευκίνητα. Αντίθετα, παρουσιάζει τον καρχηδονιακό στόλο δυσκίνητο (με πλοία βαρυφορτωμένα από εμπορεύματα) και τους στρατιώτες απροετοίμαστους.

Οι Ρωμαίοι βύθισαν 50 πλοία αύτανδρα και αιχμαλώτισαν 70 μαζί με το πλήρωμά τους (10.000 άνδρες). Οι ίδιοι έχασαν 30 πλοία και άλλα 50 καταστράφηκαν. Ο υπόλοιπος καρχηδονιακός στόλος σώθηκε, καθώς ύστερα από μια απρόσμενη αλλαγή στην πορεία του ανέμου μπόρεσε να κατευθυνθεί προς την Ιερά νήσο. Ο ρωμαϊκός στόλος δεν μπορούσε

Απεικόνιση σε λιθογραφία του 19ου αιώνα κατάληψης καρχηδονιακού πλοίου από ρωμαϊκό.

–ή δεν θεώρησε σκόπιμο– να ακολουθήσει.

Ο Πολύβιος, κατά την ανάλυσή του για τη ναυμαχία, αναφέρεται emphaticά στην παράμετρο της τύχης, μια παράμετρο στην οποία κατέφευγε συχνά για να εξηγήσει τις εξελίξεις στις *Ιστορίες* του. Στην Καρχηδόνα ο Άννων θεωρήθηκε υπαίτιος για την ήττα και, σύμφωνα με μαρτυρίες, σταυρώθηκε.

Η συνθήκη ειρήνης

Οι απώλειες καθαυτές δεν ήταν τεράστιες, ωστόσο ύστερα από δεκαετίες πολέμων η πραγματικότητα ώθησε τους Καρχηδόνιους να ζητήσουν ειρήνη. Σημαντική αιτία ήταν η απώλεια της Σικελίας. Τις διαπραγματεύσεις ανέλαβε ο

Αμίλκας Βάρκας, ο οποίος, αφού έκανε ό,τι ήταν ανθρωπίνως δυνατόν για να επικρατήσει των Ρωμαίων, διαχειρίστηκε τις συνθήκες ειρήνης με σύνεση και επιτυχία.

Η αρχική πρόταση ειρήνευσης περιλάμβανε την αποχώρηση των Καρχηδονίων από τη Σικελία, την κατάπαυση του πολέμου εναντίον του Ιέρωνα και των συμμάχων του, την απόδοση των Ρωμαίων αιχμαλώτων χωρίς λύτρα και την καταβολή εντός εικοσαετίας 2.200 αργυρών ευβοϊκών ταλάντων. Προϋπόθεση ήταν η αποδοχή των όρων από τη Συνέλευση των Ρωμαίων (περίοδος της Res Publica).

Ωστόσο η Συνέλευση δεν αποδέχθηκε τους όρους και έστειλε 10 αντιπρο-

Ρωμαϊκό ψηφιδωτό που απεικονίζει τριήρη, από την πόλη Σους της Τυνησίας.

Ο Γάιος Λυτάτιος κερδίζει τον στόλο του Άνωνα. Λιθογραφία του 19ου αιώνα.

σώπους για να εξετάσουν τα πράγματα όπως είχαν διαμορφωθεί. Το αποτέλεσμα ήταν οι όροι να γίνουν βαρύτεροι για τους Καρχηδόνιους, καθώς περιόρισαν στα 10 χρόνια το διάστημα της καταβολής των ταλάντων, προσθέτοντας επιπλέον 1.000. Τέλος, ζήτησαν την αποχώρηση των Καρχηδονίων από όλα τα νησιά μεταξύ Ιταλίας και Σικελίας. Κατά τον Πολύβιο, δεν θα μπορούσε να έχει επιτευχθεί κάτι καλύτερο, άποψη που φαίνεται πως έχει μεγάλη δόση ρεαλισμού.

Επίλογος

Έτσι τελείωσε ο πόλεμος αυτός, που κράτησε 24 έτη, ο πλέον μακροχρόνιος απ' όσους είχαν λάβει μέχρι τότε χώρα στην περιοχή. Ο πόλεμος αυτός –και η

ναυμαχία στην Αιγούσα– ήταν, κατά τον Πολύβιο, ο θεμέλιος λίθος για τη ρωμαϊκή κοσμοκρατορία.

Η απώλεια της Σικελίας, κέντρου των θαλάσσιων εμπορικών δρόμων και κύρια σιτοπαραγωγική περιοχή για τους Καρχηδόνιους, ήταν βαριά γι' αυτούς, ενώ ταυτόχρονα οι αγριότητες των Ρωμαίων αποτέλεσαν έναν από τους κύριους λόγους εδραίωσης του μίσους των Καρχηδονίων απέναντί τους. Η αποχώρησή τους από τη Σικελία, ο ορुकτός πλούτος της οποίας ήταν βασικό μέσο πληρωμής των μισθοφορικών στρατευμάτων, αποτέλεσε, πέρα από το προφανές οικονομικό πρόβλημα, ζήτημα γοήτρου και, κυρίως, ασφάλειας.

Συνέχεια του Α΄ Καρχηδονιακού πολέμου ήταν ο Λιβυκός (μισθοφορικός)

Ναός στη θεά Γουτούρνα, χτισμένος για να γιορταστεί η νίκη στις Αιγούσες, (Ρώμη).

πόλεμος (241-238/7) . Οι Καρχηδόνιοι επικράτησαν και έγιναν αδιαφιλονίκητοι κύριοι της Λιβύης . Ακολούθησε όμως νέα ταπείνωση από τους Ρωμαίους στη Σαρδηνία , η οποία έπληξε ακόμη περισσότερο τόσο την ασφάλεια όσο και το γόητρό τους. Η νίκη των Ρωμαίων στη Σαρδηνία φανέρωσε επίσης τον ιμπεριαλιστικό μετασχηματισμό της ρωμαϊκής εξωτερικής πολιτικής.

Ο Αμίλκας αναδείχθηκε σε κυρίαρχη μορφή στην Καρχηδόνα . Μετά το 237 η πτέρυγά του, οι Βαρκίδες , κυριάρχησε πολιτικά, υιοθετώντας ένα σύστημα που είχε ομοιότητες με τα αντίστοιχα ελληνιστικά βασίλεια. Η Γερουσία και οι βασιλείς υποστήριζαν τους Βαρκίδες, περιθωριοποιώντας τους αντιπάλους τους.

Μετά το τέλος του Α΄ Καρχηδονιακού

πολέμου ένας νέος συσχετισμός δυνάμεων και μια νέα πραγματικότητα προέκυψαν. Οι Καρχηδόνιοι εξήλθαν ηττημένοι και φόρου υποτελείς επί δεκαετία. Σε συνδυασμό με την ταπεινωτική κατάσταση που διαμορφώθηκε στη Σαρδηνία , η επιθυμία για εκδίκηση προέκυψε ως μια λογική στάση. Την ίδια στιγμή εξασφάλισαν την κυρίαρχη θέση τους στη Λιβύη , ενώ ένας ηγέτης αναδείχθηκε – και στην πορεία ο γιος του, Αννίβας, στηρίχθηκε στην κληρονομιά αυτή.

Από την πλευρά των νικητών, οι Ρωμαίοι έγιναν οι κυρίαρχοι του ιταλικού χώρου, επεκτείνοντας για πρώτη φορά την αρχή και την επιρροή τους εκτός της ιταλικής χερσονήσου, αποκτώντας σαφείς ηγεμονικές βλέψεις. Η νίκη επί ενός ισχυρού αντιπάλου και η σταδιακή εξοι-

Νόμισμα με το όνομα του Γάιου Λυτάτιου προς τιμήν της νίκης στη ναυμαχία στις Αιγούσες.

κείωσή τους με τη θάλασσα συνέβαλαν άλλωστε προς αυτή την κατεύθυνση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Όλες οι ημερομηνίες του κειμένου αφορούν την π.Χ. περίοδο.
2. Adrian Goldsworthy, *The Fall of Carthage – The Punic Wars 265-146 BC*, Phoenix, Λονδίνο, 2006· John F. Lazenby, *The First Punic War – A Military History*, Stanford University Press, Στάνφορντ, Καλιφόρνια, 1996.
3. Εκτός από τις Συρακούσες.
4. Η πεντηκόντορος προωθούνταν από 50 κωπηλάτες που τοποθετούνταν ανά 25 σε κάθε πλευρά της.
5. Με πραιτόρα τον Κουίντο Βαλέριο.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Nigel Bagnall, *The Punic Wars – Rome, Carthage and the Struggle for the Mediterranean*, Pimlico, Λονδίνο, 1999.
Ryan Balot, «Polybius' Advice to the Imperial Republic», *PTH* 38.4 (2010), σελ. 483-509.
Sandrine Crouzet, «La Sicilie dans la stratégie Carthaginoise durant la guerre d'Hannibal», *Pallas* 79 (2009), σελ. 119-130.
Adrian Goldsworthy, *The Fall of Carthage – The*

Punic Wars 265-146 BC, Phoenix, Λονδίνο, 2006.

William V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.* Clarendon Press, Οξφόρδη, 1979.

Dexter Hoyos, *The Carthaginians*, Routledge, Νέα Υόρκη, 2010.

Του ίδιου, *Mastering the West – Rome and Carthage at War*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 2015.

John F. Lazenby, *The First Punic War – A Military History*, Stanford University Press, Στάνφορντ, Καλιφόρνια, 1996.

Του ίδιου, «Rome and Carthage», στο H. L. Flower (επιμ.), *The Cambridge companion to the Roman Republic*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2004, σελ. 225-241.

Richard Miles, *Carthage Must be Destroyed*, Penguin, Λονδίνο, 2011.

David Potter, «Roman Army and Navy» στο H. L. Flower (επιμ.), *The Cambridge companion to the Roman Republic*, Cambridge University Press, New York, 2004, σελ. 66-88.

E. T. Salmon, «The strategy of the Second Punic War», *G&R*, 7.2 (1960), σελ. 131-142.

Frank W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, τόμ. 1, *Commentary on Books I-VI*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1957.

Ο Βασίλης Νάστος είναι διδάκτωρ στην ελληνιστική ιστοριογραφία του ΕΚΠΑ και εργάζεται ως φιλόλογος.

Δημιούργησε τη δική σου
Χειμωνιάτικη ιστορία!

**Χειροποίητες Πέτρες & Τουβλάκια
Επένδυσης Mathios stone.**

- ☑ Ελαφριές και σε μεγάλη ποικιλία σχεδίων & χρωμάτων.
- ☑ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, γρήγορα και οικονομικά.
- ☑ Ιδανικές για εσωτερικούς και για εξωτερικούς τοίχους.
- ☑ Παράγονται από φυσικά υλικά & δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

MATHIOSstone

Arcadian

30 YEAR LIMITED
warranty

mathios.com

Στην αρχαία Σαλαμίνα, που για χίλια περίπου χρόνια ήταν η πρωτεύουσα της Κύπρου, υπήρχαν μεγάλες κοινότητες Εβραίων.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΟ 116 μ.Χ.

ΤΟΥ ΑΛΕΞΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

Η διάδοση του χριστιανισμού στην Κύπρο αρχίζει με τις δύο περιοδείες, 45 και 49 μ.Χ., των Αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα στο νησί, όπου δίδαξαν και χειροτόνησαν τους πρώτους Κύπριους επισκόπους και ίδρυσαν την Εκκλησία της Κύπρου. Μέχρι τότε, για διάφορους λόγους και διαχρονικές αιτίες, οι Εβραίοι στην Κύπρο αποτελούσαν ήδη μια δυναμική και πολυπληθή πλούσια κοινότητα. Από το 3 π.Χ. η Κύπρος αποσπάστηκε οριστικά πλέον από τους Πτολεμαί-

Η Πάφος φιλοξένησε σημαντική κοινότητα Εβραίων. Στη φωτογραφία ερείπια της αρχαίας Πάφου.

ους και έγινε μέρος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η οποία, παρά τις καλές σχέσεις της με τους Εβραίους, δεν έκρυβε την προτίμησή της στον ελληνικό πολιτισμό. Οι Έλληνες στην Ιουδαία, στη Συρία και στην Κύπρο δέχτηκαν τη ρωμαϊκή εξουσία και έγιναν στην ουσία μέρος της. Η προοδευτική εχθρότητα των Εβραίων κατά της ρωμαϊκής εξουσίας μετατράπηκε το 68 μ.Χ. σε ανοιχτό πόλεμο, κατά τον οποίο οι Ρωμαίοι, μετά την κατάπνιξη της επανάστασης, απαγόρευσαν την παρουσία Εβραίων στην Ιουδαία, που τη μετονόμασαν εκδικητικά σε Παλαιστίνη. Η εσπευσμένη διασπορά εκτός Ιουδαίας έφερε στην Κύπρο νέο κύμα Εβραίων, ανάμεσά τους και φανατικούς ζηλωτές, που το 116 μ.Χ. υποκίνησαν και στην Κύπρο αιματηρή επανάσταση.

Ο αυτοκράτορας Αύγουστος, για να εξοφλήσει τα χρέη της Ρώμης από το δάνειο που πήρε από τον βασιλιά της Ιουδαίας Ηρώδη (37π.Χ.-1μ.Χ.) και τους Εβραίους χρηματιστές προκειμένου να χρηματοδοτήσει τους εμφύλιους πολέμους της, παραχώρησε σ' αυτόν την εκμετάλλευση των μεταλλείων της Κύπρου. Ο εβραϊκός πληθυσμός στο νησί αυξήθηκε τότε ακόμη περισσότερο, αφού τα εκτεταμένα και πλούσια μεταλλεία της Κύπρου χρειάζονταν έμπιστους που θα ανακτούσαν τα χρήματα του βασιλιά τους και θα κέρδιζαν ακόμη περισσότερα. Οι Εβραίοι της Κύπρου ήταν ήδη εξελληνισμένοι—αφού, παρά τον μεγάλο αριθμό τους, δεν βρέθηκε ποτέ καμία επιγραφή στα εβραϊ-

κά-αραμαϊκά—, αλλά διατηρούσαν την εβραϊκή μονοθεϊστική πίστη τους και ζούσαν σε δικές τους γειτονιές. Εξάλλου από το 230 π.Χ. οι Πτολεμαίοι είχαν μεταφράσει τα ιερά βιβλία τους στα ελληνικά και η γνώση της ελληνικής γλώσσας ήταν τότε απαραίτητη για τις θρησκευτικές και επαγγελματικές ενασχολήσεις τους. Σε όλες τις πόλεις και στις αγροτικές περιοχές της Κύπρου υπήρχαν κοινότητες Εβραίων, οι οποίοι στις πόλεις ασκούσαν αστικά επαγγέλματα και στα χωριά ήταν γεωργοί και κτηνοτρόφοι.

Οι πρώτοι χριστιανοί

Τη δεκαετία του 30 π.Χ. στη γειτονική Παλαιστίνη έλαβαν χώρα τα κοσμοϊστορικά γεγονότα της δημιουργίας της χρι-

Επιγραφές του 4ου αιώνα π.Χ. που βρέθηκαν στο Κίτιο μαρτυρούν ότι, ήδη κατά την περσική περίοδο, στην περιοχή βρίσκονταν εγκατεστημένοι, εκτός από τους Φοίνικες, και Ιουδαίοι.

στιανικής πίστης. Από τη Σταύρωση του Ιησού και εξής οι πρώτοι πιστοί διέτρεχαν κίνδυνο διωγμού και αφαίρεσης της ζωής τους από τους φανατικούς Εβραίους. Ανάμεσά τους και ο φίλος του Χριστού Λάζαρος, που κατέφθασε στο αρχαίο Κίτιο (σημερινή Λάρνακα), όπου φαίνεται πως είχε συγγενείς και φίλους για να τον κρύψουν και να τον σώσουν από το μένος των φανατικών που τον θεωρούσαν συνωμότη κατά της εβραϊκής πίστης. Σύμφωνα με την αγιορείτικη παράδοση η Παναγία ακολούθησε αργότερα τον Λάζαρο και κρύφτηκε μαζί του. Ο πανικός μετά τον λιθοβολισμό του πρωτομάρτυρα Στέφανου ήταν διάχυτος ανάμεσα στον περίγυρο του Θεανθρώπου. Η Παναγία έμεινε με τον Άγιο Λάζαρο έναν περίπου χρόνο. Του έφερε τα αρχιερατικά δώρα της, με τα οποία είναι πάντα αγιογραφημένος ο Άγιος Λάζαρος. Στην εκκλησία της Αγγελόκτιστης, μερικά χιλιόμετρα από τη Λάρνακα, υπάρχει μια μοναδική στη χριστιανοσύνη φορητή εικόνα του 11ου-12ου αιώνα μ.Χ., που παρουσιάζει την Παναγία με το Θείο Βρέφος, τον Άγιο Λάζαρο και τον Ευαγγελιστή Λουκά.

Από τις Πράξεις των Αποστόλων, που έγραψε ο Ευαγγελιστής Λουκάς, μαθαίνουμε ότι το 45 μ.Χ., αρχίζοντας από τη Σαλαμίνα, όπου μίλησαν για τον χριστιανισμό στις συναγωγές της και στη συνέχεια διέσχισαν όλη την Κύπρο, οι Απόστολοι Παύλος, Βαρνάβας και ο Ευαγγελιστής Μάρκος είχαν προτεραιότητα να διδάξουν τους Εβραίους. Στο Κίτιο βρήκαν τον Λάζαρο και τον χειροτόνησαν πρώτο επίσκοπο Κιτίου. Το δεύτερο πέρασμα του Αποστόλου Βαρνάβα από την Κύπρο μαρτυρείται στις Πράξεις του Βαρνάβα, που γράφηκε από τον Ευαγγελιστή Μάρκο και αποτελεί ένα από τα απόκρυφα, ή μη επίσημα, έγγραφα του χριστιανισμού.

Ανάγλυφη εικόνα του Αποστόλου Παύλου σε ελεφαντόδοντο, 6ος-7ος αιώνας μ.Χ. (Παρίσι, Μουσείο Κλινί). ΚΑΤΩ: Γραμματέας σε ναό ή συναγωγή. Ασβεστολιθικό αγαλματίδιο του 4ου π.Χ. αιώνα (Λάρνακα, Μουσείο Περίδη).

Στο βιβλίο αυτό περιγράφονται οι αποστολικές κινήσεις του Βαρνάβα στην Κύπρο, όπου αναφέρεται ότι στην πόλη του Λαμπαδιστού (σημερινό χωριό Καλοπαναγιώτης) συνάντησε τους πιστούς Ηράκλειο και Τίμωνα, τους οποίους φιλοξένησε. Ο Ηράκλειος καταγόταν από την πόλη της Ταμασσού (σημερινό Επικοπίο - Εργάτες) και επισκεπτόταν εκεί τους οικείους του. Μόλις τον κοίταξε ο Βαρνάβας τον αναγνώρισε, αφού είχε συναντηθεί ξανά μαζί του στο Κίτιο όταν είχε επισκεφθεί την πόλη με τον Απόστολο Παύλο τέσσερα χρόνια πριν. Εκεί είχε γίνει η χειροτονία του Ηρακλείου από τους Αγίους Παύλο, Βαρνάβα και Λάζαρο.

Ο Άγιος Ηρακλείδης, όπως μετονομάστηκε ο Ηράκλειος, δεν ήταν Εβραίος, και εδώ επιβεβαιώνεται ότι οι Απόστο-

λοι Παύλος και Βαρνάβας είχαν αποφασίσει να διδάξουν πλέον τον χριστιανισμό και σε μη Εβραίους και να τους αναθέσουν αρχιερατικά καθήκοντα, αφού οι Εβραίοι έβλεπαν τις χριστιανικές διδασχές τους στην Κύπρο με μεγάλη εχθρότητα και τους εμπόδιζαν να εισέλθουν για να κηρύξουν στις πόλεις κατά τη διαδρομή τους. Στην Πάφο κατάφεραν να κηρύξουν έπειτα από πρόσκληση του Ρωμαίου διοικητή της Κύπρου. Εκεί προσηλύτισαν και τον πρώτο Ευρωπαϊό χριστιανό, τον λόγιο κυβερνήτη της Κύπρου, Σέργιο Παύλο. Όμως ο Απόστολος Παύλος τιμωρήθηκε από τους Εβραίους με σαράντα παρά ένα μαστιγώματα για το χριστιανικό του κήρυγμα. Μέχρι σήμερα υπάρχει στην πόλη της Πάφου η γρανιτένια στήλη πάνω στην οποία, σύμ-

Ο Ρωμαίος κυβερνήτης της Κύπρου Λούκιος Σέργιος Παύλος μυείται στον χριστιανισμό. Έργο του Ραφαήλ, 15ος αιώνας (Λονδίνο, Μουσείο Βικτωρίας και Αλβέρτου).

φωνα με την παράδοση, δέθηκε ο Απόστολος για το μαστίγωμα. Εκεί οι Απόστολοι γνώρισαν τον φανατικό Εβραίο ψευδοπροφήτη και μάγο Βαρ-Ιησού, άλλως Ελύμα, ο οποίος παρακολούθησε το κήρυγμα του Παύλου και τους προειδοποίησε για βαρύτερες τιμωρίες αν επαναλάβαν τον προσηλυτισμό Εβραίων. Στην Πάφο τότε ο Παύλος τύφλωσε ως εκ θαύματος τον Ελύμα και όλοι οι παρευρισκόμενοι δέχτηκαν το κήρυγμα του Κυρίου.

Η βάπτιση του Ηρακλείου σε χριστιανό, καθώς και η χειροτονία του σε επίσκοπο Ταμασσού περιγράφονται στις Πράξεις του Βαρνάβα: «[...] η πρώτη συνάντηση με τον Ηράκλειο έγινε στο Κίτιο παρουσία του Παύλου, όπου του εδόθη το Πνεύμα το Άγιο με την Βάπτιση και ο

Παύλος τον μετονόμασε σε Ηρακλείδη. Χειροτονήθηκε σε επίσκοπο Κύπρου και του ανατέθηκε να στηρίξει την Εκκλησία της Ταμασσού και τους εκεί χριστιανούς αδελφούς και διδάχθηκε τα τελετουργικά της Πίστεως». Η ίδρυση της Εκκλησίας της Κύπρου από Αποστόλους της χάρισε την αναγνώριση του προνομίου της αυτονομίας από άλλες χριστιανικές περιφέρειες, το οποίο την καθιστούσε αυτοκέφαλη. Δεν είναι γνωστό πόσες ακόμη επισκοπές ιδρύθηκαν από τους Αποστόλους στην Κύπρο, αλλά, με το τέλος των διωγμών το 325 μ.Χ., έχουμε αναφορά για 14 κυπριακές επισκοπές, μία για κάθε πόλη και μεγάλο αγροτικό κέντρο. Η επέκταση του χριστιανισμού στην Κύπρο σε αυτά τα πρώτα βήματα γινόταν κάτω από πλήρη μυστικότητα «για τον φόβο των

Η Στήλη του Αποστόλου Παύλου έξω από την Παναγία Χρυσοπολίτισσα στο κέντρο της Κάτω Πάφου. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Απόστολος Παύλος μαστιγώθηκε προτού ο Ρωμαίος κυβερνήτης Σέργιος Παύλος μνηθεί στον χριστιανισμό.

Ιουδαίων». Ο ιστορικός και γεωγράφος Στράβων, που έγραψε τον 1ο αιώνα μ.Χ., αναφέρει ότι δεν υπήρχε πόλη ή πλούσια αγροτική κοινότητα στην οποία να μην υπήρχαν μεγάλες κοινότητες Εβραίων που είχαν πολιτική επιρροή και δύναμη. Κάποιοι ιστορικοί μάλιστα υποστηρίζουν ότι υπήρχαν περισσότεροι Εβραίοι εκτός Ιουδαίας παρά εντός αυτής. Οι Πτολεμαίοι τους χρησιμοποιούσαν στον στρατό τους, ιδιαίτερα στην Κύπρο από το 320π.Χ. μέχρι το 30 π.Χ. Αυτοί παρέμεναν ακολούθως στο νησί διατηρώντας τις στρατιωτικές δεξιότητες και τις παραδόσεις τους και μερικοί Εβραίοι στρατηγοί των Πτολεμαίων ήταν τότε πολύ δημοφιλείς στο νησί.

Στο απόκρυφο βιβλίο του Ευαγγελιστή Μάρκου υπάρχουν πολλές πληροφορίες για την Κύπρο της εποχής. Μαθαίνουμε, μεταξύ άλλων, ότι το Κίτιο είχε δημοφιλή ιππόδρομο, υδραγωγείο και ότι από το λιμάνι μπορούσες να πάρεις πλοίο για τη Σαλαμίνα και άλλους παραλιακούς προορισμούς, προς αποφυγή του εξαντλητικού ποδαρόδρομου. Στο Κίτιο, παρά την πολύωρη στάση του Αποστόλου Βαρνάβα, του Ευαγγελιστή Μάρκου και της συνοδείας τους, η οποία έγινε για να δροσιστούν στο δημόσιο ρωμαϊκό υδραγωγείο, αφού οδοιπορούσαν από την Πάφο προς τη Σαλαμίνα και έπρεπε επίσης να ξεκουραστούν, δεν συνάντησαν κανέναν. Στο Κίτιο ανέβηκαν σε καράβι που τους μετέφερε στη Σαλαμίνα (σημερινή Αμμόχωστο). Στη διαδρομή κρύβονταν με μεγάλη προσοχή, γιατί κινδύνευε η ζωή τους από τους Εβραίους της Κύπρου, που ήταν πολυάριθμοι και δυνατοί. Ο Απόστολος Βαρνάβας δύο μέρες μετά την αποβίβασή του από το καράβι που τον μετέφερε από το Κίτιο στη Σαλαμίνα, συνελήφθη και ακολούθως κήκε ζωντανός από τους εκεί Εβραίους και τον φανατικό Βαρ-Ιη-

σού, που τον καταδίωκε καθ' όλη την περιοδεία του στην Κύπρο, υλοποιώντας την απειλή εναντίον των Αποστόλων που είχε εκστομίσει στην Πάφο τέσσερα χρόνια πριν. Η στάχτη του Αποστόλου Βαρνάβα μαζί με το ευαγγέλιο του Ματθαίου που είχε πάντα μαζί του θάφτηκαν από τον ανιψιό του, Ευαγγελιστή Μάρκο, σε τοποθεσία κοντά στην Αμμόχωστο. Βαρνάβας και Μάρκος ήταν Εβραίοι, με καταγωγή από την Κύπρο.

Αυτή την περίοδο η πλειονότητα του πληθυσμού της Κύπρου ήταν Έλληνες και παρέμεναν πιστοί στο γνωστό δωδεκάθεο, όπως και οι Ρωμαίοι. Πέρα από τη συνέχιση των ειδωλολατρικών λατρευτικών συνηθειών, μαθαίνουμε από ελληνικές επιγραφές του 1ου αιώνα μ.Χ. για τον Ρωμαίο διοικητή Γάιο Γερελάνο Ρούφο. Επίσης μαθαίνουμε ότι η εκπαίδευση εξακολουθούσε να είναι υπό τον γυμνασάρχο. Τέτοιος ήταν ο Ηρακλείδης Ερμοδάμαντος, που ήταν επίσης αγωνοθέτης. Από άλλες επιγραφές μαθαίνουμε ότι αυτή την εποχή οι πόλεις εξακολουθούσαν να έχουν Δήμο και Βουλή, με τον Τιβέριο Κλαύδιο Νικόπολι, γιο του Ιππάρχου, να είναι γραμματέας και των δύο. Ο ίδιος έγινε επίσης τέσσερεις φορές αγωνοθέτης. Μαθαίνουμε επίσης ότι η Κύπρος διοργάνωνε πενταετείς ή και τριετείς οικουμενικούς αθλητικούς αγώνες προς τιμήν των αυτοκρατόρων της Ρώμης, με τους κριτές και τους αθλοθέτες τους. Σε μια άλλη ελληνική επιγραφή αναφέρεται ότι οι από της οικουμένης αθληταί, πλειστονίκα και στεφανίται (επίσημα στεφανωμένοι πολυνίκες) τίμησαν κάποιον Ισίδωρον Θρέπτου, ξυστάρχη (πρόεδρο-οργανωτή των αγώνων). Γνωρίζουμε έναν τέτοιο Κύπριο πολυνίκη αθλητή αγώνων από ελληνική επιγραφή στη Λαοδίκεια της Συρίας. Ονομαζόταν Αυρήλιος Σεπτίμιος Ειρηναίος, και είχε πετύχει διάφορες νίκες σε

οικουμενικούς αγώνες. Οι πόλεις είχαν μεγάλους δωρητές, όπως ο Σώδαμος και Σωδάμου, που ήταν γυμνασίαρχος και αγορανόμος. Επίσης βρέθηκαν αφιερωματικές στήλες προς τιμήν αυτοκρατόρων που έκαναν δωρεές σε πόλεις της Κύπρου έπειτα από σεισμούς ή άλλες καταστροφές. Η Κύπρος εξακολουθούσε να έχει διεθνώς γνωστούς άνδρες, όπως ο φιλόσοφος Φιλόλαος, που βρέθηκε στη Ρώμη επί Νέρωνα, ο ρήτορας Ζήνων και ο μυθογράφος Ισίγνος, καθώς, και γνωστούς γιατρούς, όπως οι Αρτεμίδωρος και Αυρήλιος Αρίστων, τους οποίους οι Κύπριοι τιμούσαν με αφιερωματικές επιτάφιας στήλες. Αξιοσημείωτο είναι ότι όλες οι επιγραφές της ρωμαϊκής περιόδου στην Κύπρο ήταν στα ελληνικά, ακόμη και αυτές που αφορούσαν εβραϊκά ζητήματα και συναγωγές.

Η εβραϊκή επανάσταση στην Ιουδαία και η διασπορά

Είναι φανερό ότι Έλληνες και Ρωμαίοι αποτελούσαν πλέον το ρωμαϊκό κατεστημένο, από το οποίο οι Εβραίοι δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένοι, όπως δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένοι με τη διάδοση του χριστιανισμού, την οποία υπέσκαπταν. Ωστόσο οι πρώτοι χριστιανοί παρέμεναν ακίνδυνοι στο περιθώριο, αφού οι Ρωμαίοι δεν ενθάρρυναν τις διδαχές του Κυρίου που μιλούσαν για τη Βασιλεία του Θεού επί της γης και δεν δέχονταν την εξουσία των αυτοκρατόρων ούτε την υπερφίαλη ζωή των ανωτέρων τάξεων του καθεστώτος. Οι χριστιανοί βέβαια δρούσαν υπογείως και μέρος του ελληνικού και φοινικικού στοιχείου της εποχής έγιναν κρυπτοχριστιανοί, οι οποίοι έτρεφαν ανάλογα αισθήματα αντιπάθειας για τους Εβραίους. Οι μεγάλες κοινότητες των Εβραίων στην Κύπρο βρίσκονταν στην κοσμοπολίτικη Σαλαμίνα και στη διοικητική

πρωτεύουσα των Ρωμαίων, την Πάφο, αλλά είχαν σημαντική παρουσία και σε όλες τις άλλες πόλεις και στις εύφορες αγροτικές περιοχές και στα μεταλλεία. Η Ιερουσαλήμ βέβαια ήταν η πρωτεύουσα των Εβραίων και τον βασιλιά Ηρώδη διαδέχθηκε ο γιος του, ενώ η κόρη του Αλεξάνδρα παντρεύτηκε τον Τίμιο, έναν πλούσιο Εβραίο αριστοκράτη από την Κύπρο. Ο γιος τους, ο Ιουδαίος βασιλιάς Αγρίππας, σε επιστολή του προς τον αυτοκράτορα Καλιγούλα περί το 40 μ.Χ. τόνιζε ότι η Ιερουσαλήμ ήταν η πρωτεύουσα όχι μόνο της Ιουδαίας, αλλά και όλων των Εβραίων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών της Κύπρου. Πράγματι, οι Εβραίοι ήταν οργανωμένοι σαν κράτος εν κράτει, με δική τους δικαστική Αρχή, εβραϊκό διοικητικό συντονισμό και κοινό ταμείο, το οποίο πλήρωνε κάθε χρόνο στον Ναό του Σολομώντα ένα μεγάλο ποσό από «ιερά χρήματα», που παραδιδόταν με τελετουργικό τρόπο στην Ιερουσαλήμ. Τηρούσαν και προστάτευαν τα θρησκευτικά τους έθιμα και δήλωναν υπακοή στον ηγέτη-βασιλιά της Ιουδαίας.

Επί βασιλιά Αγρίππα οι σχέσεις Ρωμαίων-Εβραίων είχαν φτάσει στο καλύτερο σημείο τους (40-45 μ.Χ.) μετά τη ρωμαϊκή κατάληψη της Ιουδαίας το 6 μ.Χ. και την εξορία του γιου του Ηρώδη Αρχέλαου από τον Οκταβιανό. Μάλιστα απολάμβαναν ξεχωριστής προνομιακής μεταχείρισης, όπως η πλήρης αυτοδιοίκηση του εβραϊκού βασιλείου, η απαλλαγή από στρατιωτικές υποχρεώσεις και η πλήρης θρησκευτική ελευθερία. Τα προνόμια αυτά δημιουργούσαν συνεχείς τριβές μεταξύ των Ελλήνων και των συριακής και παλαιστινιακής καταγωγής πολιτών, σε βαθμό που πολλές φορές χρειαζόταν η δυναμική επέμβαση των Ρωμαίων αξιωματούχων ή του ρωμαϊκού στρατού για την εκτόνωσή τους.

Μετά το 45 μ.Χ. οι καλές σχέσεις Ρωμαίων-Εβραίων άρχισαν να καταρρέουν. Το νέο σύστημα της φορολόγησης θεωρήθηκε άδικο και πολλοί Εβραίοι κρύφτηκαν στην ύπαιθρο και στα βουνά και ζούσαν στην παρανομία. Το μίσος των Εβραίων κατά του ρωμαϊκού τρόπου διοίκησης και των νόμων είχε φτάσει στο αποκορύφωμα. Η manía των Ρωμαίων για την αφοσίωση όλων μόνο στον αυτοκράτορα ερχόταν σε αντίθεση με την ουσία της εβραϊκής θρησκείας, σύμφωνα με την οποία η αφοσίωση οφειλόταν μόνο προς τον ένα Θεό. Οι ρωμαϊκοί νόμοι και η αντιμετώπιση των Εβραίων ως

ενός ακόμη λαού υπό τη ρωμαϊκή εξουσία καταστρατηγούσαν την πεποίθηση του εβραϊκού λαού ότι ήταν ο εκλεκτός λαός του Θεού και τον εξόργιζαν.

Οι Εβραίοι δεν ανέχονταν το γεγονός ότι ο ειδωλολατρικός πληθυσμός των Ελλήνων και των συριακής και παλαιστινιακής καταγωγής πολιτών τύγχανε καλύτερης μεταχείρισης και υποστήριξης από τους Ρωμαίους. Αυτό οφειλόταν κυρίως στους κακούς χειρισμούς των Ρωμαίων τοπικών αξιωματούχων, που συνταυτίζονταν και υποστήριζαν τους ομόθρησκους ειδωλολάτρες παρά τους αλλόθρησκους και ανυπότακτους Εβραί-

Η ανεύρεση του τάφου του Αποστόλου Βαρνάβα, με το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο που είχε πάντα μαζί του, από τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Ανθέμιο το 478 μ.Χ. Τοιχογραφία του 17ου αιώνα στον ιερό ναό του Αγίου Ιωάννη στη Λευκωσία. ΔΕΞΙΑ: Μαρμάρινη στήλη που μαρτυρεί την ύπαρξη συναγωγής τον 4ο αιώνα μ.Χ. στην Κύπρο (Λευκωσία, Κυπριακό Μουσείο).

ους. Ο ελληνικής καταγωγής κυβερνήτης της Ιουδαίας Γέσσιος Φλώρος (64-66 μ.Χ) χρησιμοποιούσε απαράδεκτες μεθόδους τιμωρίας εναντίον των Εβραίων βασιζόμενος σε ανεπαρκείς πληροφορίες. Η Ιερουσαλήμ είχε συγκεντρώσει όλους τους πλούσιους Εβραίους αλλά και τα μέλη του εβραϊκού ιερατείου με τις οικογένειές τους, και εκεί συγκεντρώθηκε η πλειονότητα του εβραϊκού πληθυσμού της Ιουδαίας. Οι κατώτερες τάξεις ήταν καταχρεωμένες και στην ατμόσφαιρα της πόλης επικρατούσε η οσμή της κοινωνικής επανάστασης. Η κοινωνική αδικία δημιούργησε ακραίους εβραϊκούς επαναστατικούς πυρήνες, που έβλεπαν μια εξέγερση εναντίον των Ρωμαίων αλλά και των ανώτερων κοινωνικών τάξεων της Ιουδαίας, Εβραίων και Εθνικών, που για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα συνεργάζονταν με τους Ρωμαίους κατακτητές.

Το έναυσμα για την εξέγερση έδωσαν νέες αντιεβραϊκές πολιτικές των Αρχών της Καισάρειας και τα σχετικά διατάγματα που εξέδωσε ο Έλληνας κυβερνήτης Γέσσιος Φλώρος. Άρχισαν εκθροπραξίες, και οι Εβραίοι εγκατέλειψαν μαζικά την πόλη. Τα νέα ξεσήκωσαν τους επαναστατικούς πυρήνες της Ιερουσαλήμ, που πήραν τα όπλα. Ο Φλώρος, με τα στρατεύματά του, ζήτησε αποζημιώσεις από το εβραϊκό ιερατείο του Ναού του Σολομώντα για τις ζημιές που έγιναν στην Καισάρεια. Όταν οι ιερείς του ναού αρνήθηκαν, ο Φλώρος εισήλθε στην πόλη με τον στρατό. Αυτό ήταν αιτία πολέμου, με την οποία συμφωνούσαν όλοι οι Εβραίοι. Τα ηνία του ξεσηκωμού πήραν στα χέρια τους οι φανατικοί ζηλωτές Σικαρί, που σημαίνει μαχαιροβγάλτες. Η ρωμαϊκή φρουρά ηττήθηκε και πολλά δημόσια κτίρια πυρπολήθηκαν. Οι εφεδρικές ρωμαϊκές δυνάμεις στην Ιουδαία ήταν ανεπαρκείς και έτσι ο κυβερνήτης

της Συρίας αναγκάστηκε να επέμβει προσωπικά, αλλά το στράτευμά του ηττήθηκε πριν φτάσει στην Ιερουσαλήμ. Μια προσωρινή εβραϊκή διοίκηση οργανώθηκε στην πόλη και συνένωσε όλους κατά των Ρωμαίων.

Ο αυτοκράτορας Νέρων έστειλε άμεσα πολλές λεγεώνες στην Ιουδαία και ο στρατηγός Βεσπασιανός εισήλθε το 67 μ.Χ. στη Γαλιλαία. Σύντομα όμως κλήθηκε πίσω στη Ρώμη για να αντικαταστήσει ως νέος αυτοκράτορας τον Νέρωνα. Την αποστολή να συντρίψει τους Εβραίους ανέλαβε ο μεγαλύτερος γιος του Βεσπασιανού, ο Τίτος, μετέπειτα αυτοκράτορας. Το 68 μ.Χ. κατέλαβε την Ιερουσαλήμ προκαλώντας φοβερό πλήγμα κατά των Εβραίων. Διέταξε την εκθεμελίωση καταστροφή του μοναδικού εβραϊκού ναού και με αυτοκρατορικό διάταγμα επέβαλε στους Εβραίους της Ιουδαίας υποχρεωτικό ξεριζωμό από την πατρίδα τους, την οποία που μετονόμασε σε Παλαιστίνη. Ο Τίτος κατασκεύασε ειδική λεωφόρο στη Ρώμη και μνημειώδη ασίδα, που υπάρχει μέχρι σήμερα, στην οποία έγινε η παρέλαση των Εβραίων αιχμαλώτων και των λαφύρων από την Ιουδαία. Μερικές εστίες αντίστασης, όπως το οχυρό Μασσάντα, άντεξαν μέχρι το 73 μ.Χ., αλλά οι 960 μαχητές του αυτοκτόνησαν για να μην πέσουν στα χέρια του εχθρού. Οι επιζήσαντες Εβραίοι διεσπάρησαν εσπευσμένα σε όλα τα μέρη του κόσμου και πολλοί έφτασαν στην Κύπρο και σε γειτονικά μέρη που δεν επηρεάζονταν από το απαγορευτικό διάταγμα κατά των Εβραίων της Ιουδαίας.

Το τέλος της μαζικής παρουσίας Εβραίων στην Κύπρο

Οι Εβραίοι πρόσφυγες που κατέφυγαν και παρέμειναν στην Κύπρο υπολογίζονται από κάποιους ιστορικούς σε περισσότερους από 3.000. Από τους ίδιους ο

Η λεηλασία της Ιερουσαλήμ. Ανάγλυφο από την Αψίδα του Τίτου (81 μ.Χ., Ρώμη).

συνολικός αριθμός των Εβραίων της Κύπρου υπολογίζεται σε περισσότερους από 40.000, αλλά φαίνεται πως ήταν πολύ περισσότεροι για τους εξής λόγους: Πολλά εβραϊκά νομίσματα της ρωμαϊκής αυτής της εποχής, ακόμη και της περιόδου της επανάστασης, βρέθηκαν τα τελευταία χρόνια να κυκλοφορούν στην Κύπρο. Πολλοί ιστορικοί πιστεύουν ότι ο πληθυσμός της Κύπρου για την περίοδο που εξετάζεται ήταν περί τα 2 εκατομμύρια. Αυτό συνάγεται από το μέγεθος των υδραγωγείων της Σαλαμίνας του Κιτίου αλλά και των εκατοντάδων αρχαίων υδραγωγείων που αποκάλυψε πρόσφατη μελέτη για τους νερόμυλους στα χωριά της Κύπρου. Εξάλλου η υδροδότηση των πληθυσμών της αυτοκρατορίας ήταν ένα έργο που αγαπούσαν πολύ οι Ρωμαίοι. Ο όγκος του νερού που μετέφερε το υδραγωγείο της Σαλαμίνας ήταν αρκετό για να εξυπηρετεί πληθυσμό άνω των 120.000, το ίδιο και αυτό του αρχαίου Κιτίου. Την εποχή εκείνη είναι γνωστό ότι τα αγροτικά κέντρα συγκέντρωναν μεγάλους πληθυσμούς, γιατί ο βιοπορισμός γινόταν με την παραγωγή γεωργι-

κών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Επίσης η υγεία του πληθυσμού βρισκόταν σε ψηλά επίπεδα λόγω της πολιτικής της πρόληψης και της υγιεινής διαβίωσης που εφαρμοζόταν από την εποχή των Πτολεμαίων με τη λατρεία της θεάς Υγείας. Έτσι, δεν θα ήταν καθόλου υπερβολή να πούμε ότι ο πληθυσμός της Κύπρου ήταν τότε μεγαλύτερος από ένα εκατομμύριο και των Εβραίων περί τις 100.000. Έτσι, όταν ο ιστορικός της εποχής Δίων Κάσιος γράφει για την εβραϊκή επανάσταση στην Κύπρο ότι υπήρξαν 240.000 νεκροί, αυτό δεν θεωρείται παρατραβηγμένο λόγω του μεγέθους του πληθυσμού αλλά και της εκατέρωθεν αγριότητας που επικράτησε και σημειώνεται από τον Κάσιο.

Η ισοπέδωση του Ναού του Σολομώντα και ο εξανδραποδισμός των Εβραίων κατά την επανάσταση στη Ιουδαία δηλητηρίαζε τις σχέσεις τους με τη Ρώμη αλλά και με τους Έλληνες και άλλους ειδωλολάτρες συνοδοιπόρους τους. Όσοι Εβραίοι παρέμειναν στη Μέση και στην Εγγύς Ανατολή συνέχισαν αργότερα επαναστάσεις στη Μικρά Ασία και στη βό-

Νομίσματα της Ιουδαίας που κυκλοφορούσαν στην Κύπρο.

ρεια Αφρική, και κάθε φορά οι Ρωμαίοι τις αντιμετώπιζαν με την ίδια σκληρότητα, με αποτέλεσμα ο εβραϊκός πληθυσμός της Κύπρου να εξακολουθεί να μεγαλώνει λόγω νέων μεταναστεύσεων. Τελικά, το 116 μ.Χ. είχαμε και στην Κύπρο μεγάλη εβραϊκή επανάσταση, με ηγέτη τον Αρτεμίωνα, η οποία δεν στρεφόταν μόνο εναντίον των Ρωμαίων αλλά, όπως και στις άλλες επαναστάσεις, και εναντίον των Ελλήνων, τους οποίους οι Εβραίοι μισούσαν όσο και τους Ρωμαίους, αφού τους θεωρούσαν αναπόσπαστο μέρος της μισητής σ' αυτούς ρωμαϊκής εξουσίας. Το έναυσμα έδωσαν οι εκθροπραξίες μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων στην Αλεξάνδρεια και στην Κυρήνη, στη σημερινή Λιβύη της βόρειας Αφρικής, το 114 μ.Χ. Οι εκθροπραξίες εξελίχθηκαν σε ολοκληρωτικό πόλεμο, που επεκτάθηκε στη Μεσοποταμία, στην Αίγυπτο, στην Λιβύη και, τελικά, και στην Κύπρο.

Στην Κύπρο οι μάχες διεξάγονταν μεταξύ Εβραίων και μη Εβραίων σ' έολο το νησί, και σε αυτές φαίνεται να συμμετείχαν και οι πρώτοι χριστιανοί, ωθούμενοι από το μίσος τους κατά των Εβραίων

λόγω των διωγμών και των δολοφονιών Αποστόλων που είχαν διαπράξει οι Εβραίοι δεκαετίες πριν, αλλά και του διωγμού και της υπόσκαψης που εξακολουθούσαν να υφίστανται από την πολυπληθή, πλούσια, θρησκόληπτη και οπλισμένη πλέον εβραϊκή κοινότητα της Κύπρου. Ο Δίων ο Κάσιος αναφέρει ότι οι Εβραίοι ήταν αρκετά δυνατοί ώστε να μπορέσουν να δολοφονήσουν τους γείτονές τους. Αυτό υπονοεί δολοφονική δράση των Εβραίων και στους γείτονές τους σε άλλες περιοχές της Κύπρου και περιγράφει το μίσος που τους παρέσυρε σε ξεκοίλιασμα των θυμάτων. Μια επιγραφή στο άγαλμα του αυτοκράτορα Τραϊανού στους Σόλους, όπου υπήρχε μεγάλη κοινότητα Εβραίων που χρονολογήθηκε το 117 μ.Χ., αναφέρει ότι τιμάται για την αναστήλωση της πόλης που έγινε μετά την καταστροφή που υπέστη από την εβραϊκή επανάσταση. Στη Σαλαμίνα μια επιγραφή δοξάζει τον αυτοκράτορα Αδριανό, που ήταν γνωστός Ελληνολάτρης, για τη σωτηρία της πόλης και την αναστήλωση της. Ήταν τότε διοικητής της Συρίας και φαίνεται πως ήρθε και

Η καταστροφή του Ναού της Ιερουσαλήμ το 70 μ.Χ., κατά τον πρώτο Ρωμαιο-Ιουδαϊκό πόλεμο. Ελαιογραφία του Φραντσέσκο Άγιετς, 19ος αιώνας (Βενετία, Πινακοθήκη της Ακαδημίας).

στην Κύπρο κατά την κατάπνιξη της επανάστασης. Η Σαλαμίνα πληθυσμιακά καταστράφηκε ολοσχερώς από τις δύο διαδοχικές σφαγές από τους Εβραίους και τις ρωμαϊκές λεγεώνες, που έφτασαν επί τούτο αργότερα. Ο Αρτεμίων έλεγξε την Κύπρο για ένα διάστημα μέχρι να αποβιβαστεί ο στρατηγός Τούρπο και ο Βαλέριος Ρούφος, διοικητής της 7ης λεγεώνας, της Κλαυδίας. Άλλοι χριστιανοί ιστορικοί επιβεβαιώνουν τον Κάσιο λέγοντας ότι οι Εβραίοι κατέσφαξαν τους κατοίκους της Σαλαμίνας και κατέστρεψαν την πόλη.

Ο στρατηγός Τούρπο, αφού κατέπνιξε την εξέγερση των Εβραίων στην Αλεξάνδρεια και στην Κυρήνη στη βόρεια Αφρική, έφτασε στην Κύπρο με κάποια καθυστέρηση, αλλά φρόντισε να μην ξαναλάβουν χώρα τέτοιες καταστροφικά αιματηρές σκηνές στο νησί. Φρόντισε να εκδοθεί αυτοκρατορικό διάταγμα σύμφωνα με το οποίο απαγορευόταν επί ποινή θανάτου οποιαδήποτε εβραϊκή παρουσία στην Κύπρο, και δεν επιτρεπό-

ταν ούτε καν να αποβιβαστεί Εβραίος στο νησί, ακόμη κι αν ήταν ναυαγός. Για την κατάπνιξη της επανάστασης ο Βαλέριος Ρούφος παρασημοφορήθηκε από τον αυτοκράτορα Τραϊανό. Είχε φροντίσει να οδηγήσει στην εξορία από την Κύπρο το μεγαλύτερο μέρος του εβραϊκού πληθυσμού. Όπως υπολογίζουν κάποιο ιστορικοί, πάνω από 50.000 Εβραίοι έφυγαν άρον άρον, κυνηγημένοι από τους Ρωμαίους, και άλλοι τόσοι περίπου πρέπει να έπεσαν στη διάρκεια των μαχών και της ρωμαϊκής επέμβασης. Τη μεγαλύτερη όμως απώλεια ανθρώπινων ζωών είχαν οι Έλληνες κάτοικοι του νησιού. Γενικά, κατά τη διάρκεια της εξέγερσης η Κύπρος έχασε ένα μεγάλο κομμάτι του παραγωγικού της πληθυσμού.

Η αυστηρότητα με την οποία εφαρμόστηκε το αυτοκρατορικό διάταγμα στην Κύπρο, ως συνέχεια παρόμοιων διαταγμάτων που εφαρμόστηκαν στην Ιουδαία, στην Αίγυπτο και στην Κυρήνη, σχεδόν εκκένωσε την Κύπρο από τους Εβραίους.

Ωστόσο σε κάποιες αγροτικές κοινότητες αναμίχθηκαν με τους Χριστιανούς και παρέμειναν ως κρυπτοεβραίοι. Πολλοί Εβραίοι παρέμεναν επίσης στην Ιουδαία, και κυρίως στις γύρω περιοχές. Είχε τότε αρχίσει από τους Ρωμαίους το νέο χτίσιμο της Ιερουσαλήμ, σε ελληνικά πρότυπα. Το σχέδιο ήταν να γίνει αποικία των Ρωμαίων, κάτι απαράδεκτο και νέα αιτία πολέμου για τους Εβραίους. Όταν λοιπόν το 132 μ.Χ. ο Βαρ-Κόκπα ηγήθηκε νέας επανάστασης και συγκέντρωσε μεγάλο αριθμό πολεμιστών, κάποιοι Κύπριοι Εβραίοι φανατικοί πρέπει να ένωσαν τις δυνάμεις τους μαζί του. Ο Βαρ-Κόκπα, με όσους Εβραίους βρήκε, κατέλαβε την Ιερουσαλήμ και την κράτησε για τριετήμισι χρόνια. Οργανώθηκαν ξανά και κυκλοφόρησαν δικό τους νόμισμα για να χρηματοδοτήσουν τον αγώνα τους. Όμως οι Ρωμαίοι, με λεγεώνες που αριθμούσαν 35.000 και με επικεφαλής τον Σίξτο Ιούλιο Σεβήρο, καθάρισαν οριστικά την Ιουδαία και τις γύρω περιοχές από τους Εβραίους. Ο Βαρ-Κόκπα αντιστάθηκε στο τελευταίο οχυρό του στην Μπετάρ.

Στη διάρκεια των τριών εβραϊκών επαναστάσεων οι Ρωμαίοι είχαν κι αυτοί σημαντικές απώλειες. Σε αναφορά που έδωσε ο Αδριανός στη Σύγκλητο παραδέχτηκε ότι τόσο ο αυτοκράτορας όσο και ο στρατός όχι μόνο βρέθηκαν ενώπιον μεγάλου κινδύνου, αλλά και εξασθένησαν.

Η αυστηρότητα της εφαρμογής της αυτοκρατορικής απαγόρευσης στην Κύπρο φαίνεται πως χαλάρωσε μερικούς αιώνες αργότερα. Αρχαιολογικές μαρτυρίες σχετικά με την παρουσία Εβραίων στην Κύπρο αρχίζουν ξανά τον 3ο αιώνα μ.Χ., με τελετουργικά αντικείμενα. Μια επιγραφή από την περιοχή Αθηαίνου μαρτυρεί την εκεί ύπαρξη συναγωγής, η

οποία χρονολογείται μεταξύ 300-500 μ.Χ. Παρόμοια επιγραφή μαρτυρεί την ύπαρξη συναγωγής κοντά στο μοναστήρι του Αγίου Βαρνάβα, λίγα χιλιόμετρα από την Αμμόχωστο, όπως και στους Σόλους και στη Λάπηθο, όπου οι επιγραφές χρονολογούνται μεταξύ 4ου-5ου αιώνα. Τότε όμως ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος ο Μέγας (347-395) κήρυξε παράνομες όλες τις αρχαίες θρησκείες πλην του χριστιανισμού στην αχανή Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Αυτό ασφαλώς ήταν αποτρεπτικό για την εγκατάσταση νέων Εβραίων και στην Κύπρο. Η οχλοκρατική βία εναντίων χώρων λατρείας άλλων θρησκειών αυξήθηκε λόγω της υποκίνησης από τους πολυπληθείς πλέον μοναχούς και το χριστιανικό ιερατείο. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν ήταν ποτέ κατά την χιλιετή ζωή της φιλική προς τους Εβραίους, κι αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ελάχιστη παρουσία Εβραίων στο νησί.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιάννης Κυπρής, Κώστας Οικονομίδης, Χρήστος Δημητρόπουλος, *Οι νερόμυλοι της Κύπρου*, Λευκωσία, 2022.

Ευαγγελιστή Λουκά *Πράξεις των Αποστόλων*, στο *Η Κύπρος διά μέσου των αιώνων*, επιμ. Α. Παυλίδης, τόμ. 1, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία, 1993.

Dion Cassius, *Roman History*, βιβλίο LXVIII, Brooks, 1980.

Heinrich Graetz, *A History of the Jewish People*, 1977.

Sir George Hill, *A History of Cyprus*, Κέιμπριτζ, 1952.

Stavros Panteli, *Place of Refuge – The History of the Jews in Cyprus*, Elliot and Thomson, Λονδίνο, 2003.

Theodore Reinach, *Jewish Coins*, 1993.

Encyclopedia Judaica, τόμ. 5, 1983.

Ο Αλέξης Μιχαηλίδης είναι ιστορικός ερευνητής.

Η ΑΤΕΡΜΟΝΗ ΔΙΑΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ

ΤΟΥ ΤΖΟΕΛ ΜΠΕΪΝΙΝ

Η σύγκρουση μεταξύ Παλαιστινίων και Ισραηλινών θεωρείται η πιο οξεία και μακροχρόνια περιφερειακή σύγκρουση, χαρακτηριστικό γνώρισμα της οποίας δεν είναι απλώς οι εδαφικές διεκδικήσεις, αλλά ένα σύνολο διεκδικήσεων οι οποίες επεκτείνονται και σε ζητήματα τόσο εθνικής όσο και θρησκευτικής φύσης συνδέοντάς τα με τον ιστορικό χρόνο, τον χώρο και τη θρησκεία. Αφετηρία της σύγκρουσης μεταξύ των δύο πλευρών αποτέλεσε το εθνικό κίνημα των Εβραίων, το οποίο εμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα, κάνοντας εμφανή την παρουσία του από το 1917 και ιδίως από το 1948 και εξής, όταν ιδρύθηκε το κράτος του Ισραήλ.

Η λεπτή πολιτισμική ισορροπία μεταξύ Οθωμανών, Εβραίων, χριστιανών και μουσουλμάνων στην Παλαιστίνη διαταράχθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα με την άφιξη Εβραίων από την Ευρώπη.

Ο Νταβίντ Μπεν-Γκουριόν, ο πρώτος πρωθυπουργός του κράτους του Ισραήλ, διαβάζει τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας στις 14 Μαΐου του 1948.

Οι απαρχές της διαμάχης

Το 1917 η Βρετανία εξέφρασε την πρόθεσή της να βρεθεί κάποια λύση σχετικά με τη δημιουργία εθνικού κράτους για το διάσπαρτο εβραϊκό στοιχείο. Στην Παλαιστίνη ωστόσο η πρόθεση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την αντίδραση των Αράβων. Οι τελευταίοι, καταδικάζοντας τη βρετανική επιδίωξη, υποστήριξαν ότι τα εδάφη στα οποία επρόκειτο να δημιουργηθεί το ισραηλινό κράτος τούς ανήκαν, ότι ο πληθυσμός των Ισραηλινών δεν ξεπερνούσε το 8% και ότι η Βρετανία είχε υποσχεθεί τα εδάφη αυτά στους Άραβες λόγω της συμβολής τους στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Παρά τις δηλώσεις της Βρετανίας ότι οι Παλαιστίνιοι είχαν παρανοήσει τις προθέσεις της, δεν κατάφερε να κατευνάσει τις αντιδράσεις.

Παράλληλα, η κατάσταση χειροτέρευ-

σε όταν, εξαιτίας του Χίτλερ, χιλιάδες Εβραίοι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν από την κεντρική Ευρώπη στα παλαιστινιακά εδάφη αναζητώντας καταφύγιο, με συνέπεια να διαταραχθεί η πληθυσμιακή ισορροπία στην περιοχή και οι Εβραίοι κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1930 να αποτελούν το ένα τρίτο του πληθυσμού της Παλαιστίνης. Αναπόφευκτο αποτέλεσμα της αύξησης του πληθυσμού στην περιοχή ήταν η υπεράντληση των διαθέσιμων υδάτινων πόρων και η αυξανόμενη ανάγκη εξεύρεσης επαρκών πηγών, καθώς η φυσική προσφορά δεν αντιστοιχούσε στη ζήτηση. Για τον λόγο αυτό η ισραηλινή εταιρία Mekorot (η κρατική εταιρία ύδρευσης του Ισραήλ, η οποία ιδρύθηκε το 1937) προχώρησε από το 1950 σε ένα τεράστιο και πολυέξοδο έργο για την εκτροπή των νερών του ποταμού Ιορδάνη σε βάρος

του λαού της Παλαιστίνης και προς όφελος του Ισραήλ.

Οι Άραβες εξτρεμιστές επιδίωξαν να αναχαιτίσουν το εποικιστικό εβραϊκό ρεύμα μέσω ένοπλων εξεγέρσεων, με συνέπεια οι Βρετανοί να επέμβουν ώστε να αποκλιμακωθεί η ένταση. Η επέμβαση είχε δύο μέρη, το πρώτο από τα οποία έλαβε χώρα το 1937, με την υποβολή ενός σχεδίου διαμελισμού της παλαιστινιακής περιοχής σε δύο επιμέρους κρατικές οντότητες, μία αραβική και μία εβραϊκή, ενώ η Ιερουσαλήμ θα παρέμενε υπό την εποπτεία των Βρετανών. Παρότι οι Εβραίοι δέχτηκαν το εν λόγω σχέδιο, οι Άραβες το απέρριψαν. Δύο χρόνια αργότερα, και συγκεκριμένα το 1939, σε μια προσπάθεια να αποκαταστήσει τις σχέσεις της με τους Άραβες, η Βρετανία πρότεινε μία νέα λύση, η οποία αναφερόταν στην ίδρυση ενός κοινού κράτους, στο οποίο οι Εβραίοι δεν θα υπερέβαιναν το ένα τρίτο του συνολικού πληθυσμού. Το σχέδιο αυτό έγινε δεκτό

από τους Άραβες, αλλά οι Εβραίοι το απέρριψαν, υποστηρίζοντας ότι θα αποκλειόταν η δημιουργία ενός ιουδαϊκού κράτους και θα απαγορευόταν η είσοδος πολλών Εβραίων μεταναστών στα εδάφη της Παλαιστίνης.

Μετά το τέλος ωστόσο του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, κυρίως λόγω των οικονομικών προβλημάτων που την ταλάνιζαν, η Βρετανία αναγκάστηκε να αποσυρθεί από την Παλαιστίνη και να παραπέμψει το θέμα στο ΟΗΕ, ο οποίος μέσω ειδικής επιτροπής που ίδρυσε πρότεινε τη διχοτόμηση του ανατολικού τμήματος της Παλαιστίνης. Από αυτό το σχέδιο οι ωφελημένοι ήταν οι Εβραίοι, οι οποίοι αποκτούσαν το 56% των παλαιστινιακών περιοχών. Το σχέδιο αυτό έγινε αποδεκτό από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1947, ενώ στις 14 Μαΐου 1948 οι Εβραίοι κήρυξαν την ίδρυση του Κράτους του Ισραήλ. Την αμέσως επόμενη μέρα αραβικά στρατεύματα εισέβαλαν στο νεοσύστατο κράτος με σκοπό να ανατρέ-

Οικογένεια Αράβων στη Ραμάλα στις αρχές του 20ού αιώνα.

Ο Μπέντζαμιν Ντισραέλι (1884-1982) διετέλεσε δύο φορές πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας, ενώ για τρεις περίπου δεκαετίες πρωταγωνίστησε στην αγγλική πολιτική. Το 1817 άλλαξε θρήσκευμα και από εβραίος έγινε χριστιανός. ΔΕΞΙΑ: Ο Γερμανός συνθέτης Φέλιξ Μέντελσον (1785-1847) το 1816 αποκήρυξε την εβραϊκή θρησκεία.

ψουν τους σιωνιστές, αλλά αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν το 1949 λόγω της μεγάλης αντίστασης που συνάντησαν από τους Ισραηλινούς.

Στην ουσία αυτή η περίοδος αποτελεί το χρονικό διάστημα κατά το οποίο έλαβε χώρα ο Α΄ Αραβοϊσραηλινός πόλεμος, με τη λήξη του οποίου τα τρία τέταρτα των παλαιστινιακών εδαφών εντάχθηκαν κάτω από την κυριαρχία του Ισραήλ, ενώ πάνω από 750.000 Παλαιστίνιοι εγκατέλειψαν τα εδάφη τους. Η περιοχή της Ιερουσαλήμ μοιράστηκε ανάμεσα στο Ισραήλ και στην Ιορδανία, ενώ η λωρίδα της Γάζας βρέθηκε υπό τη διοίκηση των Αιγυπτίων. Αντίστοιχα, οι υπόλοιπες περιοχές της Παλαιστίνης, και συγκεκριμένα η Σαμάρεια και η Ιουδαία, εντάχθηκαν στην Ιορδανία. Τα αιτήματα των Παλαιστινίων αγνοήθηκαν παντελώς, ενώ δεν ιδρύθηκε κράτος της Παλαιστίνης.

Για το ζήτημα της Παλαιστίνης, της «δύο φορές υπεσχημένης γης», όπως συνήθιζαν να την αποκαλούν οι Βρετανοί χιουμορίστες, έχει κυθεί περισσότερο

μελάνι από οποιοδήποτε άλλο ζήτημα της σύγχρονης Μέσης Ανατολής – περισσότερο ακόμη και από αίμα. Παρότι το Παλαιστινιακό ζήτημα, ή αραβοϊσραηλινή διαμάχη, δεν είναι το μοναδικό που ταλανίζει την περιοχή, είναι δύσκολο να αναφέρουμε κάποιο πρόβλημα στη σημερινή Μέση Ανατολή που να μην έχει επηρεαστεί κατά κάποιο τρόπο από αυτό. Η προσοχή που έχουν επιδείξει οι μεγάλες δυνάμεις, τα Ηνωμένα Έθνη και οι λεγεώνες των προπαγανδιστών από τις δύο εμπλεκόμενες πλευρές για τη σύγκρουση αποδεικνύει περίτρανα τη σπουδαιότητα του όλου ζητήματος για τον σύγχρονο κόσμο.

Πώς ξεκίνησε η διαμάχη Αράβων και Ισραηλινών

Η διαμάχη Αράβων και Ισραηλινών είναι άραγε ένας θρησκευτικός πόλεμος μεταξύ του ιουδαϊσμού και του ισλάμ, που έχει τις ρίζες του στον ανταγωνισμό μεταξύ των γιων του Αβραάμ, του Ισαάκ και του Ισμαήλ; Οι Αραβες λένε όχι, σημειώνοντας ότι οι Εβραίοι ήταν πάντα

ελεύθεροι να κατοικούν και να ευημερούν στις μουσουλμανικές χώρες. Οι σιωνιστές απαντούν ότι οι Εβραίοι υπό τη μουσουλμανική εξουσία ήταν συνήθως πολίτες δεύτερης κατηγορίας (όπως ήταν και οι υπήκοοι των άλλων θρησκειών). Αμφότερες οι πλευρές συμφωνούν ότι ο χριστιανικός αντισημιτισμός (ένας θλιβερός όρος για την προκατάληψη κατά των Εβραίων, καθώς οι Άραβες ήταν επίσης Σημίτες) είναι χειρότερος, αλλά αυτή η ιστορική διαπίστωση δεν μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο για τη θρησκευτική ανεκτικότητα.

Πολλοί ίσως ισχυριστούν πως αυτές οι διαφωνίες χρονολογούνται από πολύ παλιά, αλλά αυτό δεν είναι αλήθεια. Παρότι οι Εβραίοι και οι Άραβες έχουν αξιώσεις για την Παλαιστίνη εδώ και αιώνες, η πραγματική σύγκρουση ξεκίνησε μετά το ξέσπασμα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Λίγοι προέβλεπαν τότε τις διαστάσεις που θα λάμβανε το όλο ζήτημα. Η διάρκεια και η σφοδρότητα αυτού που σήμερα αποκαλούμε αραβοϊσραηλινή διαμάχη, ή συμπλοκή μεταξύ Παλαιστινίων και Ισραηλινών, οφείλεται στην έξαρση του εθνικισμού κατά τη σύγχρονη εποχή.

Πολιτικός σιωνισμός – Ένα αμφιλεγόμενο κίνημα

Σιωνισμός ή εβραϊκός εθνικισμός είναι η πεποίθηση ότι όλοι οι Εβραίοι αποτελούν ένα έθνος (ή, για να χρησιμοποιήσουμε έναν λιγότερο χρησιμοποιημένο όρο, έναν λαό) και αξίζουν τα δικαιώματα άλλων παρόμοιων ομάδων, συμπεριλαμβανομένης της ελευθερίας να επιστρέφουν στο μέρος που θεωρούν πατρίδα των προγόνων τους, τα εδάφη του Ισραήλ (ή της Παλαιστίνης). Ο πολιτικός σιωνισμός είναι η πίστη ότι οι Εβραίοι πρέπει να σχηματίσουν και να διαφυλάξουν τις χώρες στις οποίες είναι πολίτες,

απορρίπτει εντελώς την ιδέα του εθνικισμού, ή πιστεύει ότι η μόνη σημαντική επιβεβαίωση της εβραϊκής ταυτότητας είναι η τήρηση της θρησκείας, των νόμων και των παραδόσεών τους. Δεν είναι όλοι οι σιωνιστές Εβραίοι. Κάποιοι χριστιανοί πιστεύουν ότι η αποκατάσταση των Εβραίων στην Παλαιστίνη ή η δημιουργία του Ισραήλ πρέπει να προηγηθούν της Δευτέρας Παρουσίας του Χριστού. Πολλοί Εθνικοί (μη Εβραίοι) υποστηρίζουν το Ισραήλ, αλλά όχι λόγω του θαυμασμού που τρέφουν για τους Εβραίους ή Ισραηλίτες και όχι επειδή νιώθουν ενοχές για τα λάθη που διαπράχθηκαν κατά των Ευρωπαίων Εβραίων. Κάποιοι Εθνικοί που απεχθάνονται τους Εβραίους υποστηρίζουν το Ισραήλ επειδή το τελευταίο αντιτίθεται στην αφομοίωση των Εβραίων από τις εθνικές κοινωνίες.

Παρομοίως, οι αντισιωνιστές δεν είναι απαραίτητα και αντισημίτες. Κάποιοι μπορεί να τρέφουν φιλικά αισθήματα για τους Άραβες λόγω ειλικρινών πεποιθήσεων. Κάποιοι άλλοι, που ευνοούν τους Εβραίους και τον ιουδαϊσμό πιστεύουν, ακόμη, ότι ο σιωνισμός και η ίδρυση του Ισραήλ έχει προκαλέσει στους Εβραίους περισσότερο κακό παρά καλό. Αυτό είναι κάτι που οι Εβραίοι οφείλουν να θυμούνται. Οι μη Εβραίοι, πάλι, πρέπει να αναγνωρίσουν ότι οι εκφράσεις αντίθεσης – ή ακόμη και σκεπτικισμού – έναντι του σιωνισμού και του Ισραήλ φαίνονται αντισημιτικές σε πολλούς Εβραίους. Οφείλουμε όλοι να συζητήσουμε προσεκτικά για τον σιωνισμό, εάν οι Εβραίοι και οι Εθνικοί, ή οι Άραβες και οι μη Άραβες, πρόκειται να καταλάβουν ο ένας τον άλλο και να συνυπάρξουν ειρηνικά στη Μέση Ανατολή.

Το γεγονός ότι οι σιωνιστές Εβραίοι αποκαλούν τον εαυτό τους «έθνος» είναι πιθανόν να φαίνεται παράξενο στους Αμερικανούς, γιατί κανένας δεν κάνει

Ο Τέοντορ Χερτζλ στο πρώτο σιωνιστικό συνέδριο στη Βασιλεία της Ελβετίας τον Αύγουστο του 1897. ΔΕΞΙΑ: Ο Ούγγρος δημοσιογράφος και συγγραφέας Τέοντορ Χερτζλ (1860-1904) θεωρείται ο πατέρας του σύγχρονου πολιτικού σιωνισμού και στην πραγματικότητα ο ιδρυτής του Κράτους του Ισραήλ.

λόγο για ένα καθολικό ή μεθοδιστικό κράτος στις Ηνωμένες Πολιτείες. Όπως και να έχει, οι περισσότεροι Εβραίοι πιστεύουν ότι αποτελούν έναν λαό και ότι η συλλογική επιβίωσή τους βασίζεται στην αμοιβαία υποστήριξη και συνεργασία. Ακόμη και άτομα εβραϊκής καταγωγής που δεν ακολουθούν τον ιουδαϊσμό –ακόμη και εκείνοι που έχουν μεταστραφεί σε άλλη πίστη– θεωρούνται συνήθως Εβραίοι, εκτός και αν κάνουν επίπονες προσπάθειες για να αποδείξουν το αντίθετο.

Η ιδέα ότι οι Εβραίοι αποτελούν έναν μοναδικό και ενωμένο λαό είναι βαθιά ριζωμένη στην *Τορά* και στη χριστιανική Βίβλο: η νομαδική φυλή των Εβραίων κατέληξε να λατρεύει ως θεότητα τον ένα και αληθινό Θεό, τον Γιαχβέ. Ο Θεός επέλεξε να αγαπάει και να προστατεύει τους Εβραίους, επειδή εκείνοι επέλεξαν αυτόν, που τους διέταξε να τηρούν το συμβόλαιό του και να υπακούουν τους νόμους του από γενιά σε γενιά· αυτόν που τους οδήγησε μακριά από την αιγυπτιακή σκλαβιά και τους έφερε με ασφάλεια

στη Χαναάν, την οποία αποκαλούσαν γη του Ισραήλ, διότι ο Γιαχβέ την είχε υποσχεθεί στον σπόρο του Αβραάμ. Καθώς τόσο οι Άραβες όσο και οι Εβραίοι διεκδικούν την καταγωγή από τον Αβραάμ, ο όρος «γη του Ισραήλ» περιορίζει τα εδάφη του στους απογόνους του Ιακώβ (δηλαδή τους Ισραηλίτες). Η Ιερουσαλήμ απαντάται σε προσευχές και επικλήσεις, ενώ αποτελεί σύμβολο των ελπίδων και των φόβων του εβραϊκού λαού. Η λέξη Εβραίος αρχικά σήμαινε «άνθρωπος από την Ιουδαία», την περιοχή στην οποία η Ιερουσαλήμ είναι η σημαντικότερη πόλη· μόνο αργότερα απέκτησε τη θρησκευτική σημασία της.

Οι Εβραίοι και ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός

Τουλάχιστον για δύο χιλιετίες οι περισσότεροι Εβραίοι δεν ήταν Ιουδαίοι. Μόλις πρόσφατα έγινε δυνατόν να ειπωθεί ότι κατείχαν την Ιερουσαλήμ ή ότι μιλούσαν εβραϊκά (παρότι διάβαζαν την *Τορά* σε αυτή τη γλώσσα). Οι Εβραίοι διατηρούσαν την ταυτότητά τους ως

Ο Χερτζλ επιστρέφει στην Παλαιστίνη το 1898, μετά το πρώτο σιωνιστικό συνέδριο.

λαός μέσω της πίστης και της τήρησης των νόμων του ιουδαϊσμού, ενώ σημαντικός ήταν επίσης ο πόθος τους να επιβιώσουν ως λαός, ακόμη και χωρίς πατρίδα, κοινή γλώσσα, κράτος, ή τις περισσότερες από τις άλλες ιδιότητες του έθνους. Οι Εβραίοι δεν λησμόνησαν ποτέ τα προγονικά εδάφη τους, ανεξαρτήτως του πόσο αδύναμοι μοιάζουν οι μεταξύ τους δεσμοί. Υπήρχαν πάντα κάποιοι Εβραίοι που ζούσαν στην Παλαιστίνη, ενώ πολλοί πίστευαν ότι μόνο εκείνοι που διαβίωσαν εκεί μπορούσαν να αισθανθούν απολύτως Εβραίοι. Η συνηθισμένη αντισημιτική στάση των Ευρωπαίων χριστιανών αύξησε την εβραϊκή αλληλοϋποστήριξη και την ταύτιση με τη χώρα. Οι Εβραίοι τύγχαναν καλύτερης μεταχείρισης στα μουσουλμανικά κράτη και ήξεραν ότι ήταν ελεύθεροι να ζήσουν στην Παλαιστίνη, αλλά στην πραγματικότητα μόνο λίγοι το έκαναν.

Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός και η άνοδος της φιλελεύθερης δημοκρατίας απάλλαξε πολλούς Εβραίους της Δύσης

από την προκατάληψη και την απομόνωση. Ένας εβραϊκός διαφωτισμός (χασκάλ στα εβραϊκά) αναπτύχθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα, αποτελώντας την κοιτίδα –στη Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες– του λεγόμενου μεταρρυθμιστικού ιουδαϊσμού και της μεγαλύτερης εβραϊκής ενσωμάτωσης στη δυτική κοινωνία. Αυτή η ενσωμάτωση έκανε πολλούς Εβραίους να απορρίψουν την ταυτότητά τους και να μεταστραφούν στον χριστιανισμό (για παράδειγμα, ο συγγραφέας Χάινριχ Χάινε και οι γονείς γνωστών προσωπικοτήτων, όπως ο Καρλ Μαρξ, ο Φέλιξ Μέντελσον και ο Μπέντζαμιν Ντισραέλι).

Αν οι περισσότεροι Εβραίοι είχαν κατοικήσει και ενσωματωθεί στη Γερμανία, στην Αγγλία ή στην Αμερική, ο σιωνισμός ενδέχεται να μην είχε αναδυθεί ποτέ. Η πλειονότητα των Εβραίων όμως ζούσε στην τσαρική Ρωσία (κυρίως στα πολωνικά εδάφη) και σε τμήματα των υπό παρακμή πολυεθνικών αυτοκρατοριών των Αψβούργων και των Οθωμανών.

Σε αυτές η φιλελεύθερη δημοκρατία δεν είχε εδραιωθεί. Όταν οι λαοί της ανατολικής Ευρώπης άρχισαν να ασπάζονται τις εθνικιστικές ιδέες, έπρεπε να πολεμήσουν κατά δεσποτικών μοναρχών ή ευγενών για να αποκτήσουν την ελευθερία τους. Οι κατά τόπους Εβραίοι βρέθηκαν στη μέση. Μολονότι ήταν νομοταγείς και συνήθως πιστοί στα κράτη στα οποία ζούσαν, συχνά θεωρούνταν από τους εθνικιστές εσωτερικοί εχθροί. Κάποιοι βασιλιάδες προσπάθησαν, επίσης, να εκτρέψουν τη λαϊκή οργή από το πρόσωπό τους χρησιμοποιώντας τους Εβραίους ως αποδιοπομπαίους τράγους και υποκινώντας πογκρόμ (οργανωμένες επιθέσεις) κατά των εβραϊκών γκέτο και χωριών. Λίγοι Εβραίοι – και ακόμη λιγότεροι χριστιανοί – υποστήριξαν ότι μόνη λύση για να αποφύγουν τον διωγμό ήταν η μετακίνηση στην Παλαιστίνη και η επανίδρυση του κράτους τους στα εδάφη του Ισραήλ. Η ιδέα ότι οι Εβραίοι αποτελούν ένα έθνος (σιωνισμός, κατά τον ορισμό μας) δεν είναι καινούργια, αλλά ο ισχυρισμός ότι το εβραϊκό έθνος πρέπει να αναβιώσει το αρχαίο κράτος του στην Παλαιστίνη (η ιδέα που αποκαλούμε πολιτικό σιωνισμό) ήταν πράγματι επαναστατικός για τον 19ο αιώνα.

Η αρχή του πολιτικού σιωνισμού

Εξ αρχής ο πολιτικός σιωνισμός υπήρξε αμφιλεγόμενο κίνημα ακόμη και μεταξύ των Εβραίων. Ήταν τόση η αντίθεση των ορθόδοξων και μεταρρυθμιστών ραβίνων προς τη σιωνιστική ιδέα, που ο Τέοντορ Χερτζλ άλλαξε τον τόπο πραγματοποίησης του πρώτου σιωνιστικού συνεδρίου το 1897, από το Μόναχο στη Βασιλεία της Ελβετίας. Βασικός πυρήνας της ιδεολογίας του είναι ότι όλοι οι Εβραίοι αποτελούν ένα έθνος, και όχι απλώς μια θρησκεία ή εθνική κοινότητα, και επιπλέον ότι η μόνη λύση απέναντι τον αντίση-

μιτισμό είναι η συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερων Εβραίων στην Παλαιστίνη και η δημιουργία κράτους σ' αυτήν.

Ο πολιτικός σιωνισμός, όπως και τα περισσότερα επαναστατικά δόγματα, ξεκίνησε με ελάχιστους υποστηρικτές. Οι περισσότεροι ραβίνοι έλεγαν ότι οι Εβραίοι δεν θα μπορούσαν να επιστρέψουν στα εδάφη του Ισραήλ μέχρι ο Θεός να στείλει τον Μεσσία. Κάποιοι θεωρούσαν τον εθνικισμό ως μία μορφή συλλογικής φιλαυτίας, που ερχόταν σε αντίθεση με τη βασική εντολή του ιουδαϊσμού: «Ν' αγαπάς, λοιπόν, τον Κύριο, τον Θεό σου, μ' όλη την καρδιά σου, μ' όλη την ψυχή σου και μ' όλη τη δύναμή σου» (Δευτερονόμιον, 6, 5). Εντούτοις, ο Μόζες Χες, ένας εκ των πρώτων Γερμανών κοινωνιολόγων, στο έργο του *Ρώμη και Ιερουσαλήμ* (1862), υποστήριξε ότι οι Εβραίοι μπορούσαν να σχηματίσουν ένα πραγματικά σοσιαλιστικό έθνος-κράτος στη γη του Ισραήλ. Το βιβλίο του Χες διαβάστηκε από λίγους (κάτι που μόνο αργότερα άλλαξε), αλλά ένα άλλο πρώιμο σιωνιστικό έργο, η *Αυτοχειραφέτηση* (1882) του Λέον Πίνσκερ, άσκησε τεράστια επιρροή στη Ρωσία. Ο επίσημος διωγμός έφτασε τότε σε νέα επίπεδα, καθώς το τσαρικό καθεστώς εφάρμοσε τους επονομαζόμενους Νόμους του Μαΐου, οι οποίοι ελαχιστοποίησαν τις ρωσικές περιοχές στις οποίες μπορούσαν να ζήσουν οι Εβραίοι και περιόρισαν τεχνηέντως την εισαγωγή των Εβραίων στα πανεπιστήμια και τη δυνατότητα άσκησης εκ μέρους τους διαφόρων επαγγελμάτων. Το βιβλίο του Πίνσκερ ήταν η πρώτη συστηματική προσπάθεια απόδειξης ότι οι Εβραίοι ήταν ευάλωτοι στον αντισημιτισμό επειδή στερούσαν δικής τους χώρας. Ενέπνευσε τους εβραϊκής καταγωγής Ρώσους να ιδρύσουν σιωνιστικές λέσχες και ομάδες μελέτης

Οι περισσότεροι Άραβες έβρισκαν ακατάλληλες για γεωργία τις παράκτιες πεδιάδες της Παλαιστίνης, με αποτέλεσμα οι περισσότερες να πουληθούν σε σιωνιστικές οργανώσεις.

στη Ρωσία. Η ομοσπονδία τους, Chovenei Tzion (Λάτρεις της Σιών), εξαπλώθηκε από τη Ρωσία σε άλλες χώρες όπου ζούσαν Εβραίοι. Ένα πιο ακτιβιστικό κίνημα, το BILU (Beit Yacov Ichu Vnelcha στα εβραϊκά, Στον Οίκο του Ιακώβ Πηγαίνετε και Εμείς θα Ακολουθήσουμε στα ελληνικά), έστειλε ομάδες Ρωσοεβραίων νεαρών στην Παλαιστίνη. Οι μετανάστες των δύο αυτών κινήματων πραγματοποίησαν αυτό που οι ιστορικοί του σιωνισμού αποκαλούν πρώτη αλίγια. Η λέξη αλίγια στην κυριολεξία σημαίνει ανάβαση, όρος που οι Εβραίοι χρησιμοποιούσαν επί πολλά έτη για το ταξίδι στην Ιερουσαλήμ διαμέσου των ιουδαϊκών λόφων, αλλά κατέληξε να υποδηλώνει το «ταξίδι στα εδάφη του Ισραήλ». Οι Εβραίοι μετανάστες αποκαλούνταν ολίμ (αναβάτες).

Οι πρώτοι Εβραίοι άποικοι

Οι σιωνιστές ολίμ βρήκαν άλλους Εβραίους νεοαφιχθέντες στην Παλαιστίνη.

Υπήρχαν πάντα μυστικιστές και λόγιοι που μετέβαιναν στην Ιερουσαλήμ και σε άλλα σημαντικά κέντρα της εβραϊκής κουλτούρας: στην Τιβεριάδα, στη Σαφέντ και στη Χεβρώνα. Επιπλέον, υπήρχαν ήδη μετανάστες που αγόραζαν εκτάσεις και προσπαθούσαν να τις καλλιεργήσουν. Στα τέλη του 19ου αιώνα οι Εβραίοι άποικοι στην Παλαιστίνη ήταν λιγότεροι από 20.000· οι τόποιοι κάτοικοι, περίπου 570.000 άνθρωποι, μιλούσαν αραβικά. Η χώρα κυβερνιόταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία – αναποτελεσματική, διεφθαρμένη και καχύποπτη έναντι των σιωνιστών. Δεν ήταν λίγοι οι Εβραίοι άποικοι που αγανάκτησαν από αυτή την κατάσταση και επέστρεψαν στις πατρίδες τους – ή στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Ο Τέοντορ Χερτζλ

Ο σιωνισμός βασίστηκε αποκλειστικά σε ρωσικά θεμέλια – κυρίως στον νεανικό ενθουσιασμό – και πιθανότατα δεν θα

Εβραίοι μετανάστες από την Ευρώπη σε ένα από τα πρώτα κιμπούτς.

είχε αντέξει στον χρόνο. Αυτό που πρόσφερε στο κίνημα αντοχή και μαζικότερη απήχηση ήταν το έργο ενός αφομοιωμένου Εβραίου δημοσιογράφου που ζούσε στη Βιέννη, του Τέοντορ Χερτζλ, ο οποίος το 1896 έγραψε το *Der Judenstaat* (*Το Εβραϊκό Κράτος*), μία εύγλωττη έκκληση για πολιτικό σιωνισμό. Επειδή ο Χερτζλ ήταν δημοφιλής συγγραφέας, το βιβλίο του μετέδωσε τις ιδέες του Πίνσκερ και άλλων πρώιμων σιωνιστών σε χιλιάδες γερμανόφωνους Εβραίους. Η μεταστροφή τους στον σιωνισμό επέτρεψε στον Χερτζλ να συγκαλέσει το πρώτο διεθνές σιωνιστικό συνέδριο στη Βασιλεία της Ελβετίας το 1897. Σε αυτό οι σύνεδροι υιοθέτησαν το παρακάτω ψήφισμα: «Ο στόχος του σιωνισμού για τον εβραϊκό λαό είναι η εγκαθίδρυση μίας πατρίδας στην Παλαιστίνη, εγγυημένης από το Διεθνές Δίκαιο. Το συνέδριο προβλέπει τα ακόλουθα μέσα για την επίτευξη αυτού του στόχου: 1) Την προώθηση, με τους κατάλληλους τρόπους, της αποίκησης της Παλαιστίνης από

Εβραίους αγρότες και βιομηχανικούς εργάτες. 2) Την οργάνωση και την ενοποίηση όλων των Εβραίων με τη χρήση των απαραίτητων θεσμών, τοπικών και διεθνών, σε συμφωνία με τους νόμους άλλων χωρών. 3) Την ενδυνάμωση και την ενθάρρυνση του εβραϊκού εθνικού αισθήματος και αφύπνισης. 4) Εισαγωγικές κινήσεις προς την απόκτηση κυβερνητικής υποστήριξης, όποτε είναι αναγκαίο, για την υλοποίηση του σιωνιστικού στόχου».

Ο Χερτζλ συνέχισε να δουλεύει αδιάκοπα για την ίδρυση του εβραϊκού κράτους γράφοντας περισσότερα βιβλία, εκφωνώντας λόγους και επιζητώντας υποστήριξη από πλούσιους Εβραίους και διάφορες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, καθώς επίσης και από την εβραϊκή μεσαία τάξη. Παράλληλα, έλαβε μία προσφορά από τη βρετανική κυβέρνηση (η οποία συχνά αποκαλείται λανθασμένα Σχέδιο Ουγκάντα), που επέτρεπε στους σιωνιστές να εγκατασταθούν στην τοποθεσία που αργότερα έγινε γνωστή ως Λευκά

Κατά τη διάρκεια των ταραχών του 1929 οικογένειες Εβραίων εγκαταλείπουν την Παλιά Πόλη της Ιερουσαλήμ.

Υψίπεδα της Κένυας, αλλά οι περισσότεροι οπαδοί του Χερτζλ, και ιδίως οι Ρωσοεβραίοι, αρνήθηκαν να σχηματίσουν ένα κράτος έξω από τα εδάφη του Ισραήλ, λέγοντας ότι: «Δεν μπορεί να υπάρξει σιωνισμός χωρίς τη Σιών». Το κίνημα διασπάστηκε λόγω του προαναφερθέντος και άλλων ζητημάτων. Όταν ο Χερτζλ πέθανε το 1904, φαινόταν απίθανο να υλοποιηθεί κάποια από τις υψηλές προσδοκίες του πρώιμου σιωνισμού.

Η δεύτερη αλίγια

Αν η ζωή και οι διδασκαλίες του Χερτζλ αποτέλεσαν τον πρώτο παράγοντα που διέσωσε τον πολιτικό σιωνισμό, ο δεύτερος ήταν η εκτεταμένη μετανάστευση των Εβραίων από τη Ρωσία μετά την ανεπιτυχή επανάσταση της τελευταίας το 1905. Παρότι οι περισσότεροι μετανάστες αποφάσισαν να αναζητήσουν την ελευθερία και την ευκαιρία στην goldene medina (εβραϊκός όρος που σημαίνει γη του χρυσού) του εξωτερικού, τις Ηνωμένες Πολιτείες, ένας μικρός αριθμός ιδεαλιστών προτίμησαν αντ' αυτού την

Παλαιστίνη. Οι Εβραίοι άποικοι της δεύτερης αλίγια (1905-1914), όντας κυριευμένοι από υπέρμετρο ζήλο και αφοσίωση, εγκαθίδρυσαν τους πρώτους θεσμούς της κοινότητάς τους στην Παλαιστίνη: σχολεία, εφημερίδες, θέατρα, αθλητικούς συλλόγους, εμπορικές ενώσεις, συνεργατικά εργοστάσια και πολιτικά κόμματα. Κανένας Άραβας δεν είχε το δικαίωμα να γίνει μέλος στα παραπάνω – και κανένας δεν προσπάθησε. Καθώς οι Εβραίοι που είχαν εγκατασταθεί στην Παλαιστίνη μιλούσαν πολλές και διάφορες γλώσσες, ανάλογα και με τη χώρα καταγωγής τους, οι ολίγοι έκαναν μία συντονισμένη προσπάθεια για την επαναφορά της εβραϊκής ως κοινής προφορικής και γραπτής γλώσσας.

Το πιο γνωστό τους επίτευγμα ήταν ένα καινοτόμο πείραμα περί αγροτικού οικισμού που λεγόταν κιμπούτς (συλλογικό αγρόκτημα), στο οποίο όλα τα σπίτια, τα ζώα και ο αγροτικός εξοπλισμός ανήκαν από κοινού σε όλη την ομάδα, όλες οι αποφάσεις λαμβάνονταν δημοκρατικά, ενώ όλες οι δουλειές (συμπερι-

λαμβανομένων του μαγειρέματος, της καθαριότητας και της ανατροφής των παιδιών) μοιράζονταν μεταξύ των μελών. Παρότι οι περισσότεροι ολίμ εγκαταστάθηκαν στις πόλεις, συμπεριλαμβανομένης της πρώτης αμιγώς εβραϊκής πόλης της σύγχρονης ιστορίας, του Τελ-Αβίβ, αυτοί που επέλεξαν τα κιμπούτς τυποποίησαν τελικά το «πρωτόπνο πνεύμα» του Ισραήλ: ιδεαλιστικό, ανεξάρτητο και αρκετά περιφρονητικό για τους ξένους. Οι κάτοικοι των κιμπούτς ήταν αποφασισμένοι να αναπτύξουν τα χωράφια τους (αγορασμένα γι' αυτούς από το Εθνικό Εβραϊκό Ταμείο σε υψηλές τιμές από απόντες Άραβες και Τούρκους γαιοκτήμονες) δίχως να καταφύγουν στα φτηνά αραβικά εργατικά χέρια, ένα βήμα προς την εβραϊκή αυτοδυναμία και τον αποκλεισμό των Αράβων Παλαιστίνιων από την πατρίδα τους.

Καθώς οι πιονέροι της δεύτερης αλίσια ήταν γενναίοι και επινοητικοί άνθρωποι, μπορεί να λησμονήσουμε ότι οι περισσότεροι ολίμ έχασαν σύντομα τον ζήλο τους γι' αυτή την επικίνδυνη και δίχως όφελος περιπέτεια. Τα θερμά καλοκαίρια, οι θυελλώδεις και βροχεροί χειμώνες, οι βάλτοι, οι βραχώδεις λόφοι, το αμμώδες έδαφος της ερήμου και οι συχνές ανεπιτυχείς σοδειές εξανέμισαν τη θέρμη της πλειονότητας των πρώτων αποίκων. Άραβες νομάδες και αγρότες εφορούσαν στα κιμπούτς. Οι ξάδελφοί τους στην Τζάφα και στην Ιερουσαλήμ αντιμετώπιζαν με καχυποψία το σιωνισμό. Καθώς το δικό τους εθνικιστικό αίσθημα μεγάλωνε, ήταν λογικό για τους Άραβες να αντιτίθενται σε ένα σχέδιο

Διαδήλωση Παλαιστίνιων γυναικών το 1930.

αποικισμού που φαινόταν πιθανό να τους εκτοπίσει, να τους υποβιβάσει σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας ή να διασπάσει τη Συρία. Ήδη υπήρχαν διαμαρτυρίες στον αραβικό Τύπο και στο οθωμανικό Κοινοβούλιο εναντίον αυτών των ξένων αποίκων και των σχεδίων τους για ίδρυση εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη. Η οθωμανική κυβέρνηση, τόσο πριν όσο και μετά την επανάσταση των Νεότουρκων το 1908, έθετε εμπόδια στον εβραϊκό αποικισμό, φοβούμενη μην προστεθεί ένα ακόμη εθνικό πρόβλημα σ' εκείνα των βαλκανικών και αραβικών εδαφών που ήδη διέλυαν την αυτοκρατορία. Καμία ευρωπαϊκή κυβέρνηση δεν θα ρίσκαρε να προσβάλει την Κωνσταντινούπολη υποστηρίζοντας την εβραϊκή εγκατάσταση στην Παλαιστίνη.

Ο Τζόελ Μπένιν είναι καθηγητής Ιστορίας της Μέσης Ανατολής στο Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ.

Μετάφραση: Ιωάννης Πετρόχειλος.

ΟΙ ΕΠΑΦΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΟΥΣ

Ο Γιάσερ Αραφάτ και η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΑΝΤ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗ

Η Ελλάδα είχε αναπτύξει σημαντικό πλέγμα επαφών με τους Παλαιστινίους στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Οι συναντήσεις λάμβαναν χώρα στο πλαίσιο του αραβικού ανοίγματος που πραγματοποιούσε η χώρα, αλλά πάντα

Στις 13 Νοεμβρίου 1974 ο Γιάσερ Αραφάτ (1929-2204), ως αναγνωρισμένος ηγέτης της ΟΑΠ από την διεθνή κοινότητα, ομιλεί στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.

είχε την ιδιαιτερότητα ότι η Παλαιστίνη δεν αποτελούσε αυτοτελές κράτος, ενώ υπήρχε ανάγκη τήρησης ισορροπίας με το Ισραήλ: καίτοι η χώρα δεν διατηρούσε διπλωματικές σχέσεις με το εβραϊκό κράτος, γινόταν προσπάθεια να αναπτυχθούν δεσμοί με αυτό. Το Παλαιστινιακό αποτελούσε μόνιμο σημείο διαλόγου των Ελλήνων ηγετών με τους ηγέτες των αραβικών κρατών. Μόνιμη επωδός των ελληνικών επιχειρημάτων ήταν η σύγκριση των κατεχόμενων παλαιστινιακών εδαφών με τα Κατεχόμενα στην Κύπρο, σε μια προσπάθεια να προσεταιριστεί η Ελλάδα τον αραβικό κόσμο στο ζήτημα του Κυπριακού. Στο παρόν άρθρο εντούτοις γίνεται καταγραφή και ερμηνεία των επαφών με τους Παλαιστίνιους, και δη την ΟΑΠ. Παρότι συνομιλίες λάμβαναν χώρα ήδη από τη δικτατορική περίοδο αλλά και τις πρώτες δύο μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις, επιτάχυνση των επαφών υπήρξε μετά το 1978.

Μετά το Καμπ Ντέιβιντ

Η επιστολή του Αραφάτ

Κατά τη δεύτερη κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή το Παλαιστινιακό ήρθε στην επιφάνεια λόγω της υπογραφής των συμφωνιών του Καμπ Ντέιβιντ και της ενημέρωσης του Καραμανλή από τον Αμερικανό πρόεδρο Τζίμι Κάρτερ δι' επιστολών – σε ανάλογη κίνηση προέβη και ο Γιάσερ Αραφάτ. Ο Αραφάτ, με την ιδιότητα του προέδρου της Εκτελεστικής Επιτροπής της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ), παρέδωσε στην ελληνική πρεσβεία της Βηρυτού επιστολή του με ημερομηνία 29 Σεπτεμβρίου 1978. Με αυτήν ενημέ-

ρωνα τον Καραμανλή για τις απόψεις της ΟΑΠ.

Συγκεκριμένα, έκανε σαφή την αντίθεσή του με τις συμφωνίες του Καμπ Ντέιβιντ, για τις οποίες τόνιζε ότι σκοπό είχαν τη διάσπαση της αραβικής ενότητας και την παραγνώριση των δικαιωμάτων των Παλαιστίνιων. Τις χαρακτήριζε μάλιστα «συνωμοσίες». Δήλωνε ότι τασσόταν υπέρ των συμφωνηθέντων στη διάσκεψη των Αδεσμεύτων του Βελιγραδίου και ότι οι αγώνες της ΟΑΠ θα στόχευαν στην «υπεράσπιση της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας των Αδεσμεύτων». Έμμεσα συνέδεε τον αγώνα των Παλαιστίνιων με το Κυ-

Πολιτοφυλακή της Αλ Φατάχ παρελαύνει στο Αμμάν της Ιορδανίας στις 17 Αυγούστου 1970, στο τέλος μιας εκπαίδευσης.

πριακό (χωρίς ωστόσο να κάνει ρητή αναφορά στο νησί) όχι μόνο μέσω της επίκλησης της διάσκεψης των Αδεσμεύτων, αλλά και με τη νύξη, στον επίλογο της επιστολής, για συνέχεια και ενίσχυση του «κοινού υπέρ της ελευθερίας και ανεξαρτησίας αγώνα». Τέλος, στο κείμενο της επιστολής γινόταν επίκληση στις φιλικές και αγαστές σχέσεις που διατηρούσε η Ελλάδα με τις αραβικές και τις μουσουλμανικές χώρες· ενδεικτικά ο Αραφάτ προσφωνούσε τον Καραμανλή «αδελφέ κύριε πρωθυπουργέ» και τους Έλληνες «φίλους του λαού μας».

Η υιοθέτηση προσωπικού και φιλικού τόνου από τον Αραφάτ, πέραν της συνήθους διπλωματικής αβρότητας, ήταν ενδεικτική των προθέσεων των Παλαι-

στινίων για ενίσχυση των επαφών τους με την ελληνική πλευρά.

Η ελληνική κυβέρνηση δεν απάντησε στην επιστολή του Παλαιστίνιου ηγέτη. Εξάλλου είχε ήδη λάβει ξεκάθαρη θέση υπέρ των συμφωνιών του Καμπ Ντέιβιντ. Θετική απάντηση στην επιστολή Αραφάτ αφενός θα δημιουργούσε προβλήματα στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ, που θεωρούσαν την ΟΑΠ τρομοκρατική οργάνωση, και αφετέρου θα όξυνε ραγδαία τις σχέσεις με την Αίγυπτο, ο ηγέτης της οποίας, Ανουάρ Σαντάτ, είχε πρωτοστατήσει στις συμφωνίες, αλλά και με άλλες αραβικές χώρες που τάσσονταν υπέρ. Αντίστροφα βέβαια, αρνητική απάντηση θα οδηγούσε τις σχέσεις με αραβικές χώρες που είχαν αποστραφεί τις συμ-

φωνίες και τους Παλαιστίνιους – η ΟΑΠ παρέμενε ο κύριος εκπρόσωπος των Παλαιστίνιων – σε τέλμα. Εξ ου και η επιλογή της σιωπής από την ελληνική πλευρά. Η στάση αυτή αποδείχθηκε ορθή αφού, πράγματι, η ελληνική στήριξη στις συμφωνίες του Καμπ Ντέιβιντ δεν αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την προώθηση των διμερών επαφών με όλες τις αραβικές χώρες.

Η διπλωματική αντιπροσώπευση της ΟΑΠ

Τις σχέσεις Ελλάδας-Παλαιστίνιων απασχόλησε το θέμα των ισραηλινών επεμβάσεων στον Λίβανο, που στόχο είχαν να προκαλέσουν πλήγματα στις παλαιστινιακές οργανώσεις. Τα πλήγματα αυτά στόχευαν ιδίως στην ΟΑΠ. Οι τοποθετήσεις της Ελλάδας στο Παλαιστινιακό ήταν πλέον ολοένα και περισσότερο εστιασμένες στην ΟΑΠ, αφού γινόταν σαφές ότι η οργάνωση του Αραφάτ ήταν ο σημαντικότερος εκπρόσωπος των Παλαιστίνιων. Ως επακόλουθο αυτού προέκυψε το θέμα της λειτουργίας γραφείου αντιπροσώπευσης της ΟΑΠ.

Το ζήτημα της έναρξης λειτουργίας του γραφείου απασχόλησε την Ελλάδα εντονότερα από τα μέσα Αυγούστου 1979. Αυτό έγινε με αφορμή την αναγνώριση της ΟΑΠ ως μοναδικού εκφραστή των Παλαιστίνιων από την Τουρκία και την εγκατάσταση γραφείου αντιπροσώπευσης στην Άγκυρα. Ταυτόχρονα ο Ραούφ Ντενκτάς κάλεσε την ΟΑΠ να λειτουργήσει γραφεία στην κατεχόμενη βόρεια Κύπρο, δηλώνοντας ότι η διοίκησή του θα παρείχε κάθε διευκόλυνση. Η απάντηση του Φαρούκ Καντούμι, ηγετικού στελέχους της ΟΑΠ, ήταν αρνητική και ταυτόχρονα ξεκαθάριζε ότι δεν είχε μεταβληθεί η θέση των Παλαιστίνιων στο Κυπριακό: «θεωρούμε την Κύπρο ενιαία και δεν αντιμετωπίζουμε ως ανα-

γκαία την ίδρυση δύο χωριστών γραφείων στην ίδια χώρα» ήταν η ξεκάθαρη δήλωσή του. Διαβλέποντας η ελληνική πλευρά ότι η Τουρκία επιδίωκε τη στήριξη των θέσεων της από τους Παλαιστίνιους, διερεύνησε τις προϋποθέσεις για τη λειτουργία γραφείου αντιπροσώπευσης στην Αθήνα. Παρά το γεγονός ότι στον Τύπο υπήρχαν αναφορές για θετική αντιμετώπιση και από ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, που επιδίωκαν το γραφείο της ΟΑΠ στην Αθήνα να εξυπηρετεί και τις υποθέσεις των Παλαιστίνιων σε άλλα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, η κυβέρνηση Καραμανλή δεν προέβη σε κάποια επίσημη ανακοίνωση.

Εντέλει η λειτουργία του γραφείου στην Αθήνα δεν επιτράπηκε, αφού κυριάρχησαν δεύτερες σκέψεις. Αυτές αφορούσαν τη δημιουργία αρνητικών εντυπώσεων σε κράτη με τα οποία η Ελλάδα είτε επιδίωκε στενότερη συνεργασία (λόγου χάρη, Αίγυπτος, Συρία), είτε τη μη επιδείνωση των επαφών (παραδείγματος χάρη, Ισραήλ). Ασφαλώς τη δική του βαρύτητα είχε το γεγονός ότι η ΟΑΠ δεν είχε αποκηρύξει ορισμένες τρομοκρατικές πράξεις ως μεθόδους του αγώνα της κατά των Ισραηλινών, γεγονός που εκλαμβάνόταν σαφώς αρνητικά από τους Αμερικανούς. Ταυτόχρονα το ότι, παρά την «επίθεση φιλίας» από τους Τουρκοκύπριους στους Παλαιστίνιους, η ΟΑΠ δεν μετέβαλε τη θετική υπέρ των ελληνικών θέσεων στάση της στο Κυπριακό, συνέβαλε στη μη αποδοχή από την ελληνική πλευρά της λειτουργίας γραφείου στην Αθήνα, αφού δεν διαφαινόταν ορατός κίνδυνος από την επιχειρούμενη προσέγγιση Άγκυρας-ΟΑΠ.

Το ζήτημα του γραφείου αντιπροσώπευσης της ΟΑΠ στην Αθήνα απασχολούσε έντονα την ελληνική πολιτική και το 1979, αποτελώντας μάλιστα πεδίο εσωτερικών αντεγκλήσεων κυβέρνησης-α-

ντιπολίτευσης. Ο υφυπουργός Εξωτερικών, Ανδρέας Ζαΐμης, απαντώντας σε ερώτηση των βουλευτών του ΚΚΕ στις 31 Αυγούστου 1979 δήλωσε στο Κοινοβούλιο ότι η ελληνική θέση στο Μεσανατολικό εκφραζόταν από τις τοποθετήσεις του Καραμανλή κατά την επίσκεψή του στη Σαουδική Αραβία. Ο Ζαΐμης επανέλαβε ότι η Ελλάδα αναγνώριζε τα δίκαια αιτήματα του παλαιστινιακού λαού σε ό,τι αφορούσε την αυτοδιάθεση και τη δημιουργία εθνικής εστίας. Ταυτόχρονα φρόντισε να ξεκαθαρίσει ότι η λειτουργία γραφείων αντιπροσώπευσης της ΟΑΠ σε δυτικοευρωπαϊκές πρωτεύουσες δεν σήμαινε πως τους απέδιδαν διπλωματική-αντιπροσωπευτική ιδιότητα, αφού οι έδρες αυτές είχαν χαρακτήρα γραφείου παροχής πληροφοριών. Ουσιαστικά ο Ζαΐμης προδιέθετε με τις απαντήσεις του για τις προθέσεις της

κυβέρνησης. Φρόντιζε να καταστεί σαφές ότι η τυχόν λειτουργία γραφείου της ΟΑΠ στην Αθήνα δεν θα σήμαινε παροχή διπλωματικών προνομίων και η ύπαρξη ενός τέτοιου γραφείου δεν θα μετέβαλλε την ελληνική στάση.

Την ίδια στιγμή, για να μη δημιουργηθούν υπόνοιες πως η ελληνική πλευρά δεν επιθυμούσε τη σύσφιξη των σχέσεων με τους Παλαιστίνιους και έδινε βαρύτητα στην προσέγγιση με το Ισραήλ, το Υπουργείο Εξωτερικών προέβη σε διάβημα προς τον Ισραηλινό επιτετραμμένο στην Αθήνα. Πράγματι, στις 30 Αυγούστου 1979 ο Ζαΐμης διαμαρτυρήθηκε στον επικεφαλής της ισραηλινής αντιπροσωπείας στην Αθήνα για τις επιθετικές ενέργειες του Ισραήλ σε οικισμούς Παλαιστινίων στον νότιο Λίβανο. Ανέφερε μάλιστα ότι οι επιθέσεις αυτές παραβίαζαν κατάφωρα τις αποφάσεις του

Ο Αραφάτ παρευρίσκεται σε τελετή μετά την ολοκλήρωση στρατιωτικής εκπαίδευσης της Αλ Φατάχ τον Αύγουστο του 1970.

ΟΗΕ και συνιστούσαν ευθεία επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του Λιβάνου. Η ισραηλινή πλευρά δεν απάντησε στο ελληνικό διάβημα, προκειμένου να μην οξύνει τα πνεύματα αλλά και αντιλαμβανόμενη ότι η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να τηρήσει τις αναγκαίες ισορροπίες με τους Παλαιστίνιους, λόγω των αραβικών ανοιγμάτων της χώρας.

Ασφαλώς όμως η ελληνική κυβέρνηση απέφευγε να εμπλακεί σε στήριξη εκδηλώσεων συμπαραστάσης υπέρ του αγώνα των Παλαιστίνιων από οργανώσεις και συλλόγους στην Ελλάδα, παρότι ασφαλώς δεν τις καταδίκασε. Τέτοια ήταν, λίγες μόνο μέρες μετά την ανακίνηση του θέματος του γραφείου αντιπροσωπείας, η εκδήλωση του σωματείου Διεθνούς Ελληνοαραβική Ένωση με θέμα την επιστροφή στελεχών της ένωσης που είχαν μεταβεί σε παλαιστινιακά στρατόπεδα της Μέσης Ανατολής και είχαν κατ' ιδίαν συνομιλίες και με τον Αραφάτ.

Σύμπνοια με τις αποφάσεις του ΟΗΕ

Η ελληνική στάση έναντι του Παλαιστινιακού ξεκαθαρίστηκε στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 25 Σεπτεμβρίου 1979. Ο Γεώργιος Ράλλης εκφράστηκε υπέρ του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των Παλαιστίνιων και του σεβασμού των συνόρων που θα προέκυπταν ύστερα από ένα κοινό πλαίσιο διαλόγου μεταξύ των δύο πλευρών. Ουσιαστικά τάχθηκε υπέρ των παλαιστινιακών θέσεων, αλλά αποκήρυξε τη χρήση βίας από αμφότερες τις πλευρές. Η τοποθέτηση Ράλλη στη Νέα Υόρκη δεν επηρέασε τόσο τις διμερείς σχέσεις όσο η πρόσκληση που απηύθυνε την ίδια μέρα, 25 Σεπτεμβρίου 1979, ο Ανδρέας Παπανδρέου στον Αραφάτ να επισκεφθεί την Ελλάδα.

Ο Μοχάμεντ Μελχέμ, επικεφαλής της

ΟΑΠ για θέματα κατεχόμενων εδαφών, με αφορμή την επίσκεψή του στην Αθήνα κατόπιν πρόσκλησης του Παπανδρέου είχε συνάντηση και με τον διευθυντή του πολιτικού γραφείου του Καραμανλή, Πέτρο Μολυβιάτη. Ο Μελχέμ και ο Μολυβιάτης είχαν συνομιλίες για το Παλαιστινιακό, κατά τις οποίες ο αξιωματούχος της ΟΑΠ μετέφερε στην ελληνική κυβέρνηση της απόψεις της οργάνωσής του. Ο Μολυβιάτης παρουσίασε τις πάγιες ελληνικές θέσεις, αλλά αναφέρθηκε και στην τοποθέτηση του Ράλλη στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.

Συγκεκριμένα ο Μελχέμ, ενώ δήλωσε πως κατανοούσε τις ελληνικές δυσκολίες να επιτραπεί η λειτουργία γραφείου αντιπροσωπείας στην Αθήνα, τόνιζε διαρκώς ότι οι Τούρκοι παρέιχαν τέτοια άδεια για γραφείο στην Αγκυρα και ότι αυτό απέβαινε εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων, αφού οι Τούρκοι προωθούσαν τις θέσεις τους μεταξύ όχι μόνο των Παλαιστίνιων αλλά και των Αράβων γενικότερα. Ταυτόχρονα διαβεβαίωσε ότι η άποψη της ΟΑΠ για το Κυπριακό αλλά και η φιλελληνική θέση της δεν θα μεταβάλλονταν υπέρ των τουρκικών θέσεων. Ο Μολυβιάτης, πάλι, αναφέρθηκε στην παραδοσιακά φιλοαραβική πολιτική της Ελλάδας και προς απόδειξη των ελληνικών προθέσεων ανέφερε ότι δεν αναγνώριζε το Ισραήλ, παρά τις αμερικανικές και εν γένει δυτικές πιέσεις, που «στοίχιζαν» στην ελληνική πλευρά. Απαντώντας στις συγκρίσεις των τουρκικών κινήσεων με την ελληνική άρνηση για το γραφείο αντιπροσωπείας, τόνισε ότι η ελληνική πολιτική δεν χαρασσόταν ως αντίδραση προς ό,τι έπραττε η Τουρκία, αλλά βάσει αρχών. Δεν παρέλειψε όμως να μεμφθεί τους Τούρκους λέγοντας ότι «αν η Τουρκία θελήσει να εκβιάσει τους Άραβες, αυτό είναι θέμα που αφορά τις αρχές της Τουρκίας και τη

Έπειτα από χρονοβόρες και ιδιαίτερα δύσκολες συνομιλίες στο Καμπ Ντέιβιντ των ΗΠΑ, υπό την αιγίδα του Αμερικανού προέδρου Τζίμι Κάρτερ, ο Αιγύπτιος πρόεδρος Ανουάρ Σαντάτ και ο πρωθυπουργός του Ισραήλ Μεναχέμ Μπέγκιν συμφώνησαν να συνάψουν εντός τριών μηνών συνθήκη ειρήνης. Η συνθήκη υπεγράφη τελικά στις 26 Μαρτίου 1979.

συνείδηση των Αράβων». Τέλος, ο Μολυβιάτης απέφυγε να πάρει θέση στο αίτημα για τη λειτουργία του γραφείου αντιπροσώπευσης στην Αθήνα, αλλά εξέφρασε την ελπίδα του για σύσφιξη των ελληνοπαλαιστινιακών σχέσεων και οι δύο άντρες έδωσαν υπόσχεση για ανανέωση της επικοινωνίας τους στο μέλλον.

Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε εκτάκτως, καθώς ο Μελχέμ τη ζήτησε μόλις μία μέρα πριν. Παρότι ο Μολυβιάτης την αποδέχθηκε, δεν ανακοινώθηκε κάτι στον Τύπο. Έτσι, μετά τη συνάντηση, παρότι αρχικά είχε συμφωνηθεί να μη δημοσιοποιηθεί, η διαρροή της στον Τύπο ανάγκασε το πρωθυπουργικό γραφείο να τη δημοσιοποιήσει. Ο Μελχέμ τόνισε ότι η συνάντησή του με τον Μολυβιάτη, σε συνδυασμό με την ομιλία

Ράλλη αποτελούσαν εξέλιξη «τεράστιας σημασίας» για την αναγνώριση της ΟΑΠ από την Ελλάδα και κάλεσε την ελληνική κυβέρνηση να διευθετήσει άμεσα το θέμα. Η επίσκεψη του Μελχέμ και η συνάντησή του με τον Μολυβιάτη – διαψεύστηκαν φήμες πως είχε συνάντηση και με τον Καραμανλή – καθιστούσαν σαφές ότι η Ελλάδα αντιμετώπιζε θετικά τη λειτουργία γραφείου της ΟΑΠ στην Αθήνα. Σε αυτό συντελούσε βεβαίως και η λειτουργία αντίστοιχου γραφείου στην Άγκυρα. Προς τον σκοπό αυτό, την ίδια μέρα που ο Μελχέμ βρισκόταν στην Αθήνα, στην τουρκική πρωτεύουσα μετέβη ο Αμπού Φιράς (πρόκειται για ψευδώνυμο, αντί του αληθούς ονόματος Μουσταφά Λιφταβί), επικεφαλής του «δυτικού τομέα» της ΟΑΠ. Η λειτουργία του γραφείου Άγκυρας δημιουργούσε στην ελ-

ληνική πλευρά ανησυχία ότι οι Τούρκοι θα προωθούσαν ευχερέστερα τις απόψεις τους για το Κυπριακό. Ωστόσο ο Μελχέμ, όπως δήλωσε ο Παπανδρέου, είχε δεσμευτεί ότι η ΟΑΠ δεν επρόκειτο να αλλάξει τη θέση της στο Κυπριακό, ακόμη και μετά την έναρξη λειτουργίας του γραφείου της ΟΑΠ στην Τουρκία.

Οι αιχμές Αραφάτ και τα ελληνοτουρκικά

Τις θέσεις των Παλαιστινίων απέναντι στην Ελλάδα αλλά και στο Κυπριακό και στα ελληνοτουρκικά ξεκαθάρισε ο ίδιος ο Αραφάτ. Σε συνομιλία του με αντιπροσώπους του Τύπου στις 13 Νοεμβρίου 1979 ο ηγέτης της ΟΑΠ αναγνώριζε ότι, καθώς η Ελλάδα επιθυμούσε να διατηρήσει θερμές επαφές με τις αραβικές και μουσουλμανικές χώρες, θεωρούσε πως η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να συνάψει σχέσεις με την ΟΑΠ. Ήταν αιχμηρός όμως για τις επαφές με το Ισραήλ. Θεωρούσε πως η εμπορική αποστολή του Ισραήλ στην Αθήνα ανέπτυξε δραστηριότητες όμοιες με αυτές μιας πρεσβείας, και ως μην υπήρχαν εγκατεστημένες διπλωματικές ελληνοϊσραηλινές σχέσεις. Ζητούσε από την ελληνική κυβέρνηση να μην είναι μεροληπτική ως προς την ισραηλινή εμπορική αποστολή και αντίστοιχα να επιτρέψει ο Καραμανλής τη λειτουργία γραφείου αντιπροσώπησης της ΟΑΠ στην Αθήνα. Υπέρ αυτού επιχειρηματολόγησε λέγοντας πως έτσι δεν θα βελτιώνονταν μόνο οι ελληνοπαλαιστινιακές σχέσεις, αλλά και γενικότερα οι επαφές της Ελλάδας με τον αραβικό και τον μουσουλμανικό κόσμο. Ο ίδιος ρητορικά διερωτήθηκε αν περισσότερη σημασία, από οικονομικής και στρατηγικής άποψης, είχαν για την Ελλάδα οι άριστες σχέσεις με τους Άραβες ή οι επαφές με το Ισραήλ. Υπέρ της πρώτης απάντησης ήταν όχι μόνο οι οικονομικές

στατιστικές, αλλά και οι ιστορικοί δεσμοί που είχαν οι Άραβες και οι Έλληνες.

Η αναφορά του Αραφάτ στα ελληνοτουρκικά φαινόταν πως δημιουργούσε νέα δεδομένα στις ελληνοπαλαιστινιακές σχέσεις. Τήρησε ίσες αποστάσεις ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία και ερωτώμενος τίνος τη θέση θα στήριζε σε περίπτωση όξυνσης των ελληνοτουρκικών δήλωσε ότι οι Παλαιστίνιοι ενδιαφέρονταν για τη διατήρηση ήπιου κλίματος στο Αιγαίο και ήταν διατεθειμένοι να μεσολαβήσουν μεταξύ των δύο χωρών γι' αυτό. Ασφαλώς και δεν θα ήταν σώφρον να δηλώσει στήριξη της μιας ή της άλλης πλευράς σε περίπτωση σύρραξης, αλλά η μη στήριξη των ελληνικών θέσεων ήταν απόρροια των επαφών Αραφάτ-Ετσεβίτ και της λειτουργίας γραφείου αντιπροσώπησης στην Άγκυρα. Οι αιχμές του Αραφάτ προς τον Καραμανλή έφτασαν στο σημείο να κάνει νύξη για τη θετική στάση της αντιπολίτευσης στο θέμα του γραφείου αντιπροσώπησης της Αθήνας, αναφέροντας πως συντασσόταν με τις απόψεις του Παπανδρέου στο θέμα, δείχνοντας έτσι ότι υπήρχαν δίαυλοι επικοινωνίας μεταξύ τους, οι οποίοι αποτελούσαν τη βάση για την άριστη διαπροσωπική σχέση τους τη δεκαετία του 1980. Διαφορετική ήταν η τοποθέτηση του Αραφάτ ως προς το Κυπριακό. Στήριξε πλήρως την κυβέρνηση Κυπριανού και τάχθηκε υπέρ των προτάσεών της για την επίλυση του προβλήματος· όπως στις σχέσεις με την Ελλάδα επικαλέστηκε τους ιστορικούς δεσμούς Ελλήνων-Αράβων, έτσι και για το Κυπριακό έκανε ιδιαίτερη αναφορά στα κοινά σημεία που είχε ο αγώνας αλλά και οι πολιτικές απόψεις των Παλαιστινίων με τις αντίστοιχες του Μακαρίου.

Από τη συνέντευξη του Αραφάτ προέκυψε ότι οι Παλαιστίνιοι άλλαζαν τα-

Ο Πέτρος Μολυβιάτης, διευθυντής του πολιτικού γραφείου του πρωθυπουργού, με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή το 1980. Αριστερά ο υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου Γιώργος Κοντογεώργης.

κτική και γίνονταν πιο αιχμηροί έναντι της ελληνικής κυβέρνησης. Οι αναφορές στις ελληνοϊσραηλινές σχέσεις, η τήρηση ίσων αποστάσεων στα ελληνοτουρκικά –αντίθετα, στο Κυπριακό έλαβε αναφανδόν θέση υπέρ των ελληνοκυπριακών απόψεων– αλλά και η επίκληση της ελληνικής αντιπολίτευσης σε αντιπαράθεση με τη στάση της κυβέρνησης Καραμανλή έδειχναν πως ο Αραφάτ είχε αποφασίσει να θέσει την Ελλάδα προδιλήμματος. Ή θα επέτρεπε τη λειτουργία γραφείου αντιπροσώπευσης στην Αθήνα, κάνοντας το αποφασιστικό βήμα για να αναγνωρίσει διπλωματικά την ΟΑΠ, ή θα βρισκόταν αντιμέτωπη με φιλοτουρκική μεταστροφή της οργάνωσης υπέρ των Τούρκων στα θέματα του Αιγαίου.

Πρόσκληση για επίσκεψη στην Αθήνα

Ανησυχώντας η κυβέρνηση Καραμανλή πως διακυβευόταν ολόκληρο το οικοδό-

μημα του αραβικού ανοίγματος λόγω της μεταστροφής της στάσης των Παλαιστινίων, επέσπευσε την πρόσκληση προς τον Αραφάτ να μεταβεί στην Αθήνα για συζητήσεις με Έλληνες υπουργούς. Η επίσκεψη Αραφάτ ορίστηκε για τα τέλη Νοεμβρίου, και ανακοινώθηκε ότι θα απευθυνόταν πρόσκληση μόλις στις 17 Νοεμβρίου 1979. Κύριο θέμα των συζητήσεων θα ήταν η έναρξη λειτουργίας του γραφείου αντιπροσώπευσης στην Αθήνα. Στην πρόσκληση δεν γινόταν λόγος για αυτοπρόσωπη προσέλευση του Αραφάτ ή στελεχών της οργάνωσής του. Αυτό δεν ήταν ένδειξη αβεβαιότητας ως προς την πραγματοποίηση της επίσκεψης, καθώς για λόγους ασφαλείας η ΟΑΠ ανακοίνωνε επίσκεψη του Αραφάτ μόλις 48 ώρες πριν από αυτήν. Επιθυμία πάντως της κυβέρνησης παρέμενε να διευθετηθεί το θέμα με τους Παλαιστίνιους, αφού ήταν σαφές ότι η εκκρεμότητά του δημιουργούσε πλέον προσκόμματα. Το θέμα όμως θα έπρεπε

Τα υψίπεδα του Γκολάν. Η κατοχή τους το 1980 έγινε αφορμή να εμφανιστούν οι Τούρκοι περισσότερο φιλοπαλαιστινιακοί έναντι της Ελλάδας, με αποτέλεσμα να διακυβευθεί ολόκληρο το αραβικό άνοιγμα του 1970.

να λυθεί με συνομιλίες στην Αθήνα. Έτσι, ο Καραμανλής απέρριψε αίτημα για συνάντηση με τον Αραφάτ στη Βαγδάτη, όπου η παρουσία αμφοτέρων συνέπεσε στις 19 Νοεμβρίου 1979.

Μετά τις δηλώσεις του Αραφάτ και την ανακοίνωση της ελληνικής κυβέρνησης περί πρόσκλησής του –παρότι δεν οριζόταν επίσημη ημερομηνία– οι Παλαιστίνιοι έσπευσαν να δηλώσουν την ικανοποίησή τους. Φάνηκε κατά τον τρόπο αυτό πως δεν είχαν μεταβάλει τη στάση τους σε βάρος της Ελλάδας και υπέρ των Τούρκων, αλλά πως οι δηλώσεις Αραφάτ είχαν σκοπό περισσότερο να ασκήσουν πίεση παρά να είναι προμήνυμα μεταστροφής της φιλελληνικής θέσης τους. Στο πλαίσιο αυτό ο Μελχέμ μίλησε σε εκδήλωση στην Αθήνα στις 17 Δεκεμβρίου 1979, με αφορμή τη συμπλήρωση 15 ετών από την έναρξη του ένοπλου αγώ-

να της ΟΠΑ. Ο Μελχέμ άφησε αιχμές για τη μη έναρξη λειτουργίας του γραφείου αντιπροσώπευσης, αλλά ταυτόχρονα αναφέρθηκε στις στενές φιλικές σχέσεις Ελλήνων και Παλαιστίνιων, οι οποίες κατ' αυτόν εδράζονταν στις αλληλεπιδράσεις που υπήρχαν λόγω των κοινών ιστορικών καταβολών. Ταυτόχρονα αναφέρθηκε στο ότι η ΟΑΠ διατηρούσε επαφές με τις αντιπολιτευόμενες πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα και ότι οι Παλαιστίνιοι στάθηκαν αλληλέγγυοι στην αντίσταση των Ελλήνων του εξωτερικού σε βάρος της δικτατορίας.

Πέραν των τοποθετήσεων του Μελχέμ, σημαντική ήταν η αποστολή χαιρετιστήριου μηνύματος από τον Αβέρωφ. Ο υπουργός Εθνικής Άμυνας με τηλεγράφημά του στάθηκε στην ανάγκη εφαρμογής των αποφάσεων του ΟΗΕ και στα κοινά σημεία που είχαν τα παλαιστινιακά

Επί κυβέρνησης Γεωργίου Ράλλη έγιναν σημαντικές προσπάθειες προσέγγισης με τους Παλαιστίνιους. ΔΕΞΙΑ: Ο Κωνσταντίνος Μητσotάκης ως υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Ράλλη χειρίστηκε το ζήτημα του γραφείου της ΟΑΠ στην Αθήνα.

και τα κυπριακά αιτήματα. Αναφέρθηκε ακόμη στην ιστορική φιλία των δύο λαών και στην ανάγκη ειρηνικής επίλυσης των διαφορών με τους Ισραηλινούς. Το μήνυμα του Αβέρωφ ήταν σημαντικό. Μπορεί να μην αναφέρθηκε στην επίσκεψη Αραφάτ ή στο γραφείο αντιπροσώπευσης της ΟΑΠ, αλλά ήταν η πρώτη φορά που η ελληνική κυβέρνηση απήλυθε χαιρετισμό σε τέτοιες εκδηλώσεις. Αυτό έδειχνε ότι η Ελλάδα αναγνώριζε πλέον την ΟΑΠ ως εκπρόσωπο των Παλαιστίνιων και επιθυμούσε τη διμερή συνεργασία· η μη αναφορά του Αβέρωφ στα εκκρεμή ζητήματα έδειχνε πως για την κυβέρνηση Καραμανλή τα θέματα της επίσκεψης Αραφάτ αλλά και του γραφείου αντιπροσώπευσης ήταν εξαιρετικά σημαντικά και έπρεπε να ρυθμιστεί κάθε πιθανή λεπτομέρεια πριν από την πραγματοποίησή τους.

Επισκέψεις Παλαιστίνιων στην Αθήνα

Στις 20 Δεκεμβρίου 1979 ο Μελχέμ είχε εκ νέου συνάντηση με τον Παπανδρέου στο Καστρί. Οι δύο άνδρες συμφώνησαν ότι η επίσκεψη του Αραφάτ κατόπιν πρόσκλησης του προέδρου του ΠΑΣΟΚ θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί τους πρώτους μήνες του 1980. Ο Παπανδρέου εξέφρασε την ελπίδα η πρόσκληση να μην είναι μόνο δική του, αλλά και της ελληνικής κυβέρνησης, ασκώντας εκ νέου αντιπολιτευτική πίεση στον Καραμανλή να επισπεύσει τον ορισμό επίσημης ημερομηνίας.

Παρότι η επίσκεψη Αραφάτ θεωρούνταν δεδομένη, η επιβεβαίωσή της στις 27 Δεκεμβρίου 1979 από τον Έλληνα πρεσβευτή στο Κουβέιτ προκάλεσε την αντίδραση του Υπουργείου Εξωτερικών. Σε ανακοίνωσή του το υπουργείο διέ-

ψευσε ότι ο διπλωμάτης –απαντώντας σε ερώτηση Κουβεϊτιανού δημοσιογράφου– επιβεβαίωσε την επίσκεψη και προέβη σε ανασκευαστική δήλωση, αναφέροντας ότι ο πρεσβευτής είχε πει ότι δεν είχε στοιχεία επί του θέματος και παρόμοια επίσκεψη μπορούσε να γίνει μόνο κατόπιν επίσημης πρόσκλησης.

Η άμεση αντίδραση του Ράλλη ήταν ενδεικτική της προσοχής με την οποία περιέβαλλε το ζήτημα της επίσκεψης Αραφάτ η ελληνική κυβέρνηση. Λόγω των λεπτών χειρισμών που απαιτούνταν, το Υπουργείο Εξωτερικών δεν δίστασε να διαψεύσει τις δηλώσεις του πρεσβευτή θεωρώντας πως δημιουργούσαν σύγχυση ως προς το ζήτημα, αφού σε περίπτωση που καθυστερούσε η ανακοίνωση της επίσκεψης θα επιρριπτόταν το φταίξιμο στην ελληνική πλευρά που, παρότι την είχε «ανακοινώσει», κωλυσιέργησε

ως προς την υλοποίησή της. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και ο κυβερνητικός εκπρόσωπος Αθανάσιος Τσαλδάρης, που κατηγορήσε την αντιπολίτευση πως επιδείκνυε βιασύνη στο θέμα της επίσκεψης Αραφάτ και παρέπεμψε σε συνάντηση που είχε προγραμματίσει ο Γεώργιος Ράλλης με τον Φαρούκ Καντούμι για τον Ιανουάριο του 1980. Είχε προηγηθεί τοποθέτηση του Παπανδρέου ότι η διάψευση των δηλώσεων του πρεσβευτή στο Κουβέιτ ήταν αποτέλεσμα υπαναχώρησης της κυβέρνησης λόγω δυτικών αντιδράσεων· τάχθηκε αναφανδόν υπέρ της επίσκεψης Αραφάτ, την οποία χαρακτήρισε «πρωτεύον θέμα», επισημαίνοντας ότι το Παλαιστινιακό αποτελούσε την «πλέον ευαίσθητη αντένα του αραβικού κόσμου».

Όπως είχε προγραμματιστεί, στις 27 Ιανουαρίου 1980 ο Καντούμι, με τη συ-

Συνάντηση του Αραφάτ με τον υπουργό Εθνικής Αμύνης Ευάγγελο Αβέρωφ το 1981.

Συνάντηση του Αραφάτ με τον πρωθυπουργό της Τουρκίας Μπουλέντ Ετσεβίτ το 1979.

νοδεία του υπεύθυνου για τις ελληνοαραβικές σχέσεις Μασούντ Ζαντούρ, επισκέφθηκε την Αθήνα. Η ιδιότητά του ως συνιδρυτή, μαζί με τον Αραφάτ, της οργάνωσης Αλ Φατάχ αλλά και υπεύθυνου εξωτερικών σχέσεων της ΟΑΠ τον καθιστούσε σημαίνον στέλεχος της οργάνωσης και είχε την ιδιότητα του υπουργού Εξωτερικών των Παλαιστινίων.

Ο Καντούμι ήταν προσκεκλημένος του Ράλλη και το κύριο θέμα συζήτησης ήταν η ίδρυση γραφείου αντιπροσώπευσης στην ΟΑΠ στην Αθήνα. Πέραν αυτού, συζητήθηκαν τα διεθνή τεκταινόμενα, και ειδικότερα οι εξελίξεις στο Μεσανατολικό. Ο Ράλλης τόνισε ότι η στήριξη του παλαιστινιακού αγώνα δεν αποτελούσε νεωτερισμό ούτε είχε υιοθετηθεί από την πίεση των περιστάσεων – κάνοντας έμμεσα σύγκριση αλλά και κριτική στην τουρκική στάση –, αλλά ήταν συνεπής πολιτική γραμμή, που στηριζόταν

Ο Φαρούκ Καντούμι υπήρξε ηγετικό στέλεχος της ΟΑΠ, ενώ μετέπειτα, κατά την περίοδο 2004-2009, διετέλεσε πρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής της Φατάχ.

Η εβραϊκή σημαία με φόντο τον θόλο του Βράχου. Στην περίπτωση του βασικού νόμου για τη μεταφορά της εβραϊκής πρωτεύουσας στην Ιερουσαλήμ η Ελλάδα τήρησε στάση υπέρ των Παλαιστινίων.

στην παραδοσιακή ελληνοαραβική φιλία. Ανέφερε ότι οι εξελίξεις στο Παλαιστινιακό έθεταν σε κίνδυνο γενικότερα την ειρήνη στην ανατολική Μεσόγειο και αυτό καθιστούσε επιτακτικότερη για την ελληνική πλευρά την εξεύρεση λύσης: η τελευταία ασφαλώς περιλάμβανε την αναγνώριση των νόμιμων δικαιωμάτων του παλαιστινιακού λαού.

Ο Καντούμι ευχαρίστησε με θερμά λόγια την Ελλάδα για τη σταθερή στήριξή της στον αγώνα των Παλαιστινίων στο πλαίσιο του ΟΗΕ και τόνισε ότι η φιλία των δύο χωρών ήταν βαθιά. Κατά τη συνάντηση των δύο πλευρών ο Ράλλης συμφώνησε τελικά στην ίδρυση γραφείου ενημέρωσης και πληροφοριών της ΟΑΠ, χωρίς όμως αυτό να έχει τη διπλωματική ιδιότητα. Καθώς ο Καντούμι είχε

εκφράσει ελπίδες να επιτραπεί από την Ελλάδα να λειτουργήσει το γραφείο αυτό υπό πολιτικό και διπλωματικό πλαίσιο, η Ελλάδα ήθελε να δείξει ότι η λειτουργία του ως γραφείου πληροφόρησης δεν σήμαινε πως δεν επιθυμούσε περαιτέρω βελτίωση των ελληνοπαλαιστινιακών επαφών. Έτσι, αφενός ο Ράλλης δήλωσε ότι το γραφείο της ΟΑΠ στην Αθήνα θα λειτουργούσε κατά τα πρότυπα των άλλων λειτουργούντων σε πρωτεύουσες των κρατών-μελών της ΕΟΚ και, αφετέρου, ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ ψήφισε στις 8 Φεβρουαρίου 1980 υπέρ του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των Παλαιστινίων.

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ο Εμμανουήλ Αντ. Εμμανουηλίδης είναι Δ.Ν., μεταδιδακτορικός ερευνητής Νομικής Θεσσαλονίκης & Διεθνών Σπουδών Πειραιά.

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΟΥΡΑΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

«Στις 12 Απριλίου 1961, ο υποσημηναγός Γιούρι Αλεξέγιεβιτς Γκαγκάριν περπατούσε προς τον πύραυλο Vostok-1, σταματώντας μόνο για να ουρήσει στους πίσω δεξιούς τροχούς του οχήματος που τον είχε μεταφέρει στην εξέδρα εκτόξευσης. Μέχρι και σήμερα, οι Ρώσοι κοσμοναύτες κάνουν το ίδιο προς τιμήν του. (Οι γυναίκες του πληρώματος ψεκάζουν τους τροχούς με ένα μπουκάλι.) Ο Γκαγκάριν στη συνέχεια ανέβηκε στην κάψουλα και περίμενε. Δεν υπήρξε αντίστροφη μέτρηση – ο Σεργκέι Κορόλεφ το θεωρούσε αμερικανική επινόηση – και στις 9:07 π.μ. ώρα Μόσχας απλώς πάτησαν ένα κουμπί.

Ο Γκαγκάριν φώναξε «Poyekhali!» – «Πάμε!» – και έφυγε, για να χαράξει έτσι το όνομά του στα χρονικά της ανθρώπινης ιστορίας, σπάζοντας τα στενά δεσμά της Γης προς αυτό που ο ποιητής και πιλότος Τζον Γκιλέσπι Μαγκί είχε αποκαλέσει «την υψηλή, αδιαπέραστη ιερότητα του διαστήματος».

Η πτήση διήρκεσε 108 λεπτά, καθώς ο Γκαγκάριν πραγματοποίησε κάτι παραπάνω από μία τροχιά γύρω από τη Γη. Κατά την επιστροφή του, σε ύψος περίπου 7 χιλιομέτρων, εκτινάχθηκε από την κάψουλα και προσγειώθηκε σε μια αγροτική έκταση της περιοχής του Βόλγα. Λίγα λεπτά αργότερα, μια γυναίκα που την έλεγαν Άννα Ταχτάροβα και η πεντάχρονη εγγονή της έβλεπαν έναν διαστημάνθρωπο με μια φωτεινή πορτοκαλί στολή και ένα λευκό κράνος να περπατά προς το μέρος τους σε ένα χωράφι όπου είχαν φυτέψει πατάτες. Ο Γκαγκάριν έλεγε αργότερα ενθουσιάζοντας το περιστατικό: «Όταν με είδαν με τη διαστημική μου στολή και το αλεξίπτωτο να σέρνεται δίπλα μου καθώς περπατούσα, άρχισαν να κάνουν πίσω φοβισμένες. Τους είπα, μη

φοβάστε, είμαι Σοβιετικός πολίτης, όπως εσείς, που κατέβηκε από το διάστημα και πρέπει να βρω ένα τηλέφωνο για να καλέσω τη Μόσχα!»

Ο Γκαγκάριν έγινε διάσημος παγκοσμίως, «Ήρωας της Σοβιετικής Ένωσης» και σημαντικό χαρτί για τους Σοβιετικούς στον Ψυχρό Πόλεμο. Ήταν μόλις είκοσι εφτά ετών, γοητευτικός και χαμογελαστός. Ακόμα καλύτερα, ήταν επίσης γιος αγροτών από μια μικρή κολεκτίβα που είχε καταφέρει να αναδειχθεί σε πιλότο μαχητικών αεροσκαφών, ύστερα σε κοσμοναύτη και στη συνέχεια στον πρώτο άνθρωπο στο διάστημα – υπήρχε καλύτερη απόδειξη της ανωτερότητας του σοβιετικού συστήματος έναντι της καπιταλιστικής Δύσης;

Ο Γκαγκάριν επιλέχθηκε ανάμεσα σε 200 πιλότους μαχητικών που είχαν εγγραφεί στο

Φωτογραφία από σελ 43: Ο αστροναύτης Έντγουιν Όλντριν στη Σελήνη δίπλα στην αμερικανική σημαία, 21 Ιουλίου 1969.

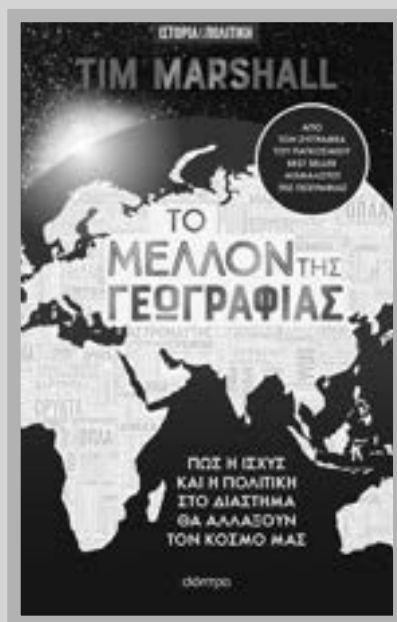
σοβιετικό πρόγραμμα. Πριν από την εκτόξευση είχαν καταλήξει σε δύο υποψηφίους. Ο αντίπαλός του ήταν ο Γκέρμαν Τίτοφ, εξίσου ικανός με τον Γκαγκάριν, αλλά είχε ένα ελάττωμα – προερχόταν από μια ευκατάστατη μεσοαστική, μορφωμένη οικογένεια. Ο Χρυστσόφ γνώριζε την προπαγανδιστική αξία του σλόγκαν «από το κολχόζ στο διάστημα», κι έτσι ο γιος των αγροτών ήταν αυτός που τρύπησε την ατμόσφαιρα πάνω στον Vostok-1 για να πάει στο διάστημα. Πριν παρακολουθήσουν την παρέλαση της νίκης του στην Κόκκινη Πλατεία, οι γονείς του Γκαγκάριν ενημερώθηκαν να φορέσουν απλά ρούχα.

Η ιστορία έγινε γνωστή στις ΗΠΑ τις πρώτες πρωινές ώρες και τα ειδησεογραφικά γραφεία σε όλη τη χώρα άρχισαν να καλούν τη NASA για σχόλια. Ο αξιωματικός υπηρεσίας Τζον «Σόρτι» Πάουερς, θυμωμένος που διακόπηκε ο ύπνος του, φώναξε σε έναν δημοσιογράφο, «Τι είναι αυτά! Κοιμόμαστε εδώ κάτω!», με αποτέλεσμα τον κλασικό τίτλο:

«Οι Σοβιετικοί έστειλαν άνθρωπο στο διάστημα. Ο Αμερικανός εκπρόσωπος λέει ότι οι ΗΠΑ κοιμούνται».

Ήταν ένα πραγματικό κάλεσμα αφύπνισης. Λίγους μήνες νωρίτερα, στην εναρκτήρια ομιλία του ο πρόεδρος Κένεντι είχε δηλώσει: «Θα πληρώσουμε κάθε τμήμα, θα σηκώσουμε κάθε βάρος, θα αντιμετωπίσουμε κάθε δυσκολία, θα υποστηρίξουμε κάθε φίλο, θα αντιταχθούμε σε κάθε εχθρό για να εξασφαλίσουμε την επιβίωση και την επιτυχία της ελευθερίας». Πριν από την πτήση του Γκαγκάριν, η μαζική χρηματοδότηση της NASA δεν ήταν μέρος αυτού του τιμήματος. Τώρα ήταν.

Στις 5 Μαΐου 1961, μόλις τρεις εβδομάδες μετά την προσγείωση του Γκαγκάριν, ο Άλαν Σέπαρντ έγινε ο πρώτος Αμερικανός, αλλά και ο δεύτερος άνθρωπος, που ταξίδεψε στο διάστημα. Ο Κένεντι έθεσε τους στόχους της χώρας ακόμα υψηλότερα. Τόσο αυτός όσο και ο αντιπρόεδρος Λίντον Τζόνσον είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η τροχιά γύρω από τη Σελήνη ή η κατασκευή ενός διαστημικού σταθμού δεν θα αρκούσε για να αποδείξει την τεχνολογική υπεροχή και ηγετική

θέση των ΗΠΑ. Για να γίνει αυτό θα έπρεπε να στείλουν Αμερικανούς κοσμοναύτες στη Σελήνη και να δείξουν στον κόσμο ότι τα κατάφεραν. Το εξέφρασε σε μια ομιλία του στο Κογκρέσο τον ίδιο μήνα, λέγοντας: «Αν είναι να πάμε μόνο μέχρι τα μισά της διαδρομής ή να χαμηλώσουμε τις βλέψεις μας μπροστά στις δυσκολίες, κατά τη γνώμη μου θα ήταν καλύτερα να μην πάμε καθόλου».

Απόσπασμα από το βιβλίο *Το μέλλον της γεωγραφίας*. Από τον Tim Marshall, συγγραφέα του *Αιχμάλωτοι της γεωγραφίας*, best seller των *New York Times*, και κορυφαίο ειδικό στη γεωπολιτική.

Πώς θα είναι το πρόσωπο της παγκόσμιας πολιτικής και της παγκόσμιας τάξης πραγμάτων τα επόμενα 50 χρόνια; Ένα βιβλίο που όλοι πρέπει να διαβάσουν για τη σημερινή Κούρσα του Διαστήματος – συμπεριλαμβανομένων της ολοένα και πιο τεταμένης μάχης για κυριαρχία μεταξύ των ΗΠΑ, της Κίνας και της Ρωσίας και του τι σημαίνει αυτό για όλους εμάς εδώ στη Γη.

Το βιβλίο κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Διόπτρα.

978-618-220-383-5

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Από τον αγροτικό εποικισμό στην εκβιομηχάνιση

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα η δυτική Ευρώπη ανέπτυξε μία σειρά εργασιών πάνω στην τέχνη του διοικείν. Αυτό σημαίνει ότι το πέρασμα από το φεουδαρχικό σύστημα στο καπιταλιστικό εμφάνισε ένα κράτος καλά προετοιμασμένο στην τέχνη της διοίκησης, με έναν εξελιγμένο μηχανισμό για την εφαρμογή της κρατικής βούλησης στον πληθυσμό και ανεπτυγμένη επιστημονική γνώση για τη μέθοδο αυτής της εφαρμογής. Το μεσαιωνικό κράτος των νόμων που λειτούργησε στη φεουδαρχία έδωσε τη θέση του στο αναγεννησιακό κράτος διοίκησης, το οποίο με τη σειρά του έδωσε τη θέση του στο κράτος του 19ου αιώνα, το οποίο κατείχε την οικονομική γνώση. Έτσι, το τελευταίο διείσδυσε σε όλους τους χώρους της κοινωνικής ζωής, χαράσσοντας τους όρους κάτω από τους οποίους θα εκτυλισσόταν αυτή. Στην Ελλάδα του 19ου αιώνα τα πράγματα ήταν τελείως διαφορετικά. Το νεοσύστατο κράτος αντλούσε τις γνώσεις του από τη δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία, της οποίας δανείστηκε ιδεολογικά και δικαιικά πρότυπα. Και ενώ η δυτικοευρωπαϊκή γνώση μεταφέρθηκε στην Ελλάδα, εντούτοις το πεδίο εφαρμογής αυτής της ιδεολογίας εμφανίστηκε συγκεχυμένο και πλήρες αντιφάσεων.

Η ελληνική κοινωνία αντιστάθηκε στο βιομηχανικό φαινόμενο. Υπερβολικά προσηλωμένη στη συγκυρία, αποδείχθηκε ξένη προς τη συστηματικότητα και τη δέσμευση στη σταδιακή ανάπτυξη, και χωρίς την απαιτούμενη επιμονή αλλά και υπομονή έμεινε για πολύ μεγάλη περίοδο έξω από τα οικονομικά αλλά και πολιτικά δρώμενα του οικονομικού μετασχηματισμού της χώρας. Ένα σύνολο εθνικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών κατέστησε την Ελλάδα του 19ου αιώνα μια πολύ διαφορετική περίπτωση από αυτήν της δυτικής Ευρώπης, με γνώση του σύγχρονου, αλλά προσηλωμένη στο παλιό. Το ιδιότυπο ελληνικό κράτος του 19ου αιώνα, είτε επειδή αδυνατούσε είτε επειδή δεν επιθυμούσε, δεν επέβαλλε την υπάρχουσα νομοθεσία, στο μέτρο

τουλάχιστον που απαιτούσαν τα πραγματικά περιστατικά και οι κοινωνικές συνθήκες. Τα ιδεολογικά μηνύματα της Δύσης δεν μπορούσαν να ενσωματωθούν στην ελληνική πραγματικότητα, στην οποία η έννοια και τα όρια του νόμιμου και του παράνομου καθορίζονταν και επαφίονταν στη συγκυρία.

Κοινωνία και κράτος – Συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ Ελλάδας και Ευρώπης

Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες η έλευση του 19ου αιώνα επέφερε μία σημαντική ιδεολογική και θεσμική τομή, η οποία είχε ως βασικό άξονα την παγίωση του αστικού μοντέλου ζωής και του βιομηχανικού καπιταλισμού. Εγχωρίως ψήγματα αυτής της αλλαγής εντοπίστηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα, και μάλι-

Αθηναίοι αστοί ποζάρουν έπειτα από μια «παρτίδα» τένις στα τέλη 19ου αιώνα (Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη).

στα σε μικρότερη ένταση. Στην Ελλάδα οι τέσσερεις αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας είχαν δημιουργήσει μια εθνική ταυτότητα που ταλαντευόταν μεταξύ της Ορθοδοξίας και των ανατολικών παραδόσεων αφενός και των ιδεών του Διαφωτισμού και του δυτικού πνεύματος αφετέρου. Ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα οι δυτικές ιδέες ενδυναμώθηκαν, κυρίως μέσω της αναβίωσης των ιδανικών της κλασικής αρχαιότητας, ώστε μετά την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση να έχει ανδρωθεί ένα εθνικοαπελευθερωτικό ρεύμα ενάντια στον κατακτητή. Το πρόβλημα του προσδιορισμού της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων συνεχίστηκε με μεγαλύτερη ένταση μετά την ανεξαρτησία, καθώς οι ιδέες του δυτικού προτύπου εμφανίζονταν ξένες προς τη νοοτροπία και τις αξίες του ελληνικού λαού. Ενάντια στον δυτικό εκσυγχρονισμό αντιτάχθηκαν κυρίως η Εκκλησία και οι εθνικιστές. Έτσι, ξεκίνησε η διαμάχη μεταξύ του «παλιού» και του «καινούργιου», η οποία χαρακτήρισε ολόκληρο τον 19ο αιώνα.

Μία βασική ιδιομορφία που καθιστά δύσκολη τη σύγκριση της ελληνικής κοινωνίας με τη δυτική είναι η απουσία μιας γνήσιας αστικής τάξης τουλάχιστον μέχρι το 1870. Αρχικά η νέα αστική τάξη προερχόταν από τους παραδοσιακούς πλούχοντες, οι οποίοι διείσδυσαν στον κρατικό μηχανισμό και χρησιμοποίησαν την αστική διάρθρωση της πολιτείας για να σταθεροποιήσουν την πολιτική και την οικονομική κυριαρχία τους. Η διχογνωμία για το εάν τα κυρίαρχα αυτά στρώματα αφορούσαν την παραδοσιακή ελίτ των κοτσαμπάσηδων ή την ισχυρή τάξη των μεγαλεμπόρων δεν αναιρεί την προβαλλόμενη θέση ότι η κυρίαρχη αυτή οικονομικά τάξη κατόρθωσε να μετασχηματιστεί αστικά και να διατηρήσει την πολιτική ισχύ της.

Το γεγονός αυτό, επίσης, ήταν συναρτημένο με τη διασπορά των επιχειρηματιών, οι οποίοι έως τα τέλη περίπου του 19ου αιώνα προτιμούσαν να επενδύουν τα κεφάλαιά τους στις αγορές της Μικράς Ασίας και της Ανατολής παρά στην ελληνική επικράτεια, την οποία θεωρούσαν δευτερεύουσα αγορά. Ωστόσο και στις περιπτώσεις των εγχώριων επιχειρηματιών, όπως οι μεγαλέμποροι της Σύρου, αυτοί παρέμεναν αδιάφοροι στην οικονομική πολιτική της Αθήνας και στρέφονταν σχεδόν αποκλειστικά στις διεθνείς αγορές. Τέλος, στα χρόνια μετά την Επανάσταση του 1821 οι κατώτερες οικονομικά ομάδες δεν κατόρθωσαν να αποτελέσουν κυρίαρχους κοινωνικούς πόλους, αφού επικράτησαν οι προεπαναστατικές άρχουσες δυνάμεις. Έτσι, δεν επιτεύχθηκε η διάσπαση της πολωτικής σχέσης μεταξύ του μικρογαιοκτήμονα/καλλιεργητή και των μεγαλογαιοκτημόνων μέσω της ύπαρξης και της ανάπτυξης μιας ισχυρής αστικής τάξης. Υπ' αυτές τις συνθήκες γιγαντώθηκε το ζήτημα του αλυτρωτισμού, το οποίο μετατράπηκε στη συνείδηση των λαϊκών μαζών στην κύρια αιτία του οικονομικού μαρασμού της χώρας λόγω της οικονομικής και της εδαφικής ανεπάρκειάς της.

Στη Δύση το κράτος αναπτύχθηκε βάσει μιας λειτουργικής σχέσης μεταξύ της πολιτείας και των προϋπαρχουσών κοινωνικών δομών μέσα από την οικοδόμηση θεσμών (κράτος δικαίου, πολιτικά δικαιώματα, διάκριση εξουσιών, και λοιπά). Κατ' αυτό τον τρόπο η κεντρική διοίκηση εμφανίστηκε ως επιπρόσθετο στοιχείο στη συγκρότηση της αστικής κοινωνίας. Όμως στην Ελλάδα ο κρατικός μηχανισμός λειτούργησε αντίστροφα. Αποτέλεσε έναν εισαγόμενο θεσμό σε μια κοινωνία από την οποία απουσίαζαν οι ειδικές συνθήκες και το πλαίσιο μέσα στα οποία να έχει αποκρυσταλλω-

Άποψη του Πειραιά το 1875 (Παρίσι, Μουσείο Γκιμέ).

θεί η ανάγκη μιας τέτοιας λειτουργίας. Όσο και αν το γραπτό δίκαιο αντικατέστησε το εθιμικό, όσο και αν η διάκριση των εξουσιών συντελέστηκε τυπικά, ο ατομικός βίος στην Ελλάδα δεν κατόρθωσε να απεγκλωβιστεί από το κράτος. Ως εκ τούτου διαμορφώθηκε μια ιδιότυπου χαρακτήρα νεοελληνική πολιτεία, που έλαβε έναν επείσακτο χαρακτήρα φιλελεύθερης φύσης.

Ο άξονας του ελληνικού κοινωνικού μετασχηματισμού δεν ήταν η κοινωνία, αλλά το κράτος, η παρουσία του οποίου δεν ήταν επιπρόσθετη, όπως στη Δύση, αλλά οργανικά απαραίτητη για τη λειτουργία της αστικής κοινωνίας. Το γεγονός αυτό συντέλεσε σε μία εξισορρόπηση των δυνάμεων μεταξύ των ανώτερων

και των κατώτερων οικονομικά ομάδων, μία ομοιόσταση που δεν απαντά πουθενά αλλού στη δυτική Ευρώπη εκείνης της περιόδου.

Ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησε το ελληνικό κράτος του 19ου αιώνα ήταν επωφελής τόσο για τα κατώτερα και μεσαία στρώματα όσο και για τις ανώτερες τάξεις. Αυτό συνέβη αφενός διότι η στρατολόγηση των δημοσίων υπαλλήλων γινόταν από τις τάξεις των κατώτερων οικονομικά στρωμάτων και αφετέρου διότι τα ανώτερα στρώματα, που διηύθυναν το κράτος, χρησιμοποιούσαν τον κρατικό υπαλληλικό διορισμό ως μέσο αύξησης της εκλογικής πελατείας τους. Συνάμα όμως ο σχηματισμός μιας ευρείας δημοσιοϋπαλληλικής τάξης

Το λιμάνι της Πάτρας το 1890 (Ουάσινγκτον, Βιβλιοθήκη Κογκρέσου).

έδωσε στις λαϊκές μάζες τη δυνατότητα συμμετοχής (έστω και περιορισμένη) στη διοικητική εξουσία. Ως εκ τούτου σχηματίστηκε ένα υδροκέφαλο κράτος, με σχετικά ανίσχυρη κεντρική εξουσία.

Οι κατώτερες οικονομικά ομάδες στην καποδιστριακή περίοδο

Ο πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας, ο Ιωάννης Καποδίστριας, προσπάθησε να επιφέρει μια κοινωνική αλλαγή εισάγοντας έναν δυτικό τρόπο ζωής και οργάνωσης, αλλά προσέκρουσε στην αντίδραση της παραδοσιακής ελίτ της χώρας. Η ανυπαρξία μιας αρθρωμένης αστικής τάξης, στην οποία θα μπορούσε να στηριχθεί για την επιτυχία της κοινωνικής του επανάστασης και τη δημιουργία ενός αστικού τύπου κράτους, τον υποχρέωσε να κυβερνήσει αυταρχικά, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο τις διογκούμενες αντιδράσεις μίας υπό ανάπτυξη προαστικής κοινωνίας. Οι μέθοδοι της απόκτησης και της διατήρησης των προνομιακών θέσεων, καθώς και οι πελαταικές σχέσεις που ίσχυσαν κατά την οθω-

μανική περίοδο επιβίωσαν αναλλοίωτες σε όλη τη διάρκεια της καποδιστριακής περιόδου, παρά τις προσπάθειες για τον δυτικότροπο κοινωνικό εκσυγχρονισμό.

Τα μέσα που χρησιμοποίησε ο κυβερνήτης αποδοκιμάστηκαν από πολλούς, ενώ εξίσου πολλοί ήταν εκείνοι που τα θεώρησαν επιβεβλημένα για τη μετάβαση της νεοελληνικής κοινωνίας από την τουρκική δεσποτεία και την ανατολίτικη νοοτροπία στην εξευρωπαϊσμένη πολιτεία. Η άκριτη αντιπολιτευτική διάθεση, η έλλειψη εμπιστοσύνης στην αντοχή της ελληνικής οικονομίας από τους Έλληνες κεφαλαιούχους και η άρνηση παροχής δανείων από την Ευρώπη κατέστρεψε κάθε προσπάθεια ανάκαμψης της εθνικής οικονομίας. Παρ' όλα αυτά, λήφθηκαν κάποια μέτρα οικονομικής πολιτικής, που αποτέλεσαν φωτεινό φάρο για τις μελλοντικές μεταρρυθμίσεις. Έτσι, θεσπίστηκε μία σειρά νόμων για την εσωτερική οικονομική ανάπτυξη, την ώθηση της βιοτεχνίας και τη μεταποιητική παραγωγή, οι οποίοι όμως αντιμετώπισαν τη σθεναρή αντίδραση των εμπόρων

Συσκευασία κορινθιακής σταφίδας για εξαγωγή στην Πλατεία Τριών Συμμάχων στην Πάτρα το 1900 (Βοστώνη, Μουσείο Νίκολς).

(κυρίως των Σύρων), που φρονούσαν ότι θα θιγόταν ο πυρήνας του ελεύθερου εμπορίου λόγω του κρατικού παρεμβατισμού.

Την περίοδο της διακυβέρνησης του Καποδίστρια η κρατική κοινωνική πρόνοια ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Ο μεγάλος αριθμός των ορφανών παιδιών, των ενδεών πρώην αγωνιστών, των προσφύγων και των κολίγων αποτελούσε δευτερεύον πρόβλημα για τον κυβερνήτη, αφού προτεραιότητα είχε η διατήρηση της αυθυπαρξίας του κράτους. Οι φορείς της κοινωνικής πρόνοιας ήταν κυρίως σε τοπικό και σε ιδιωτικό επίπεδο (δημογεροντίες, Εκκλησία, και λοιπά). Τα περισσότερα ορφανά παιδιά είχαν προσκολληθεί στα διάφορα σώματα στρατού ως ψυχογιοί των στρατιωτικών, ενώ κάποια άλλα περιφέρονταν στην επικράτεια ως επαίτες. Οι πρώτες κρατικές δομές για ορφανά που λειτούργησαν στη χώρα ήταν το Προσωρινό Ορφανοτροφείο στο Ναύπλιο και στο Μοναστήρι του Πόρου. Το 1829 ιδρύθηκε το Ορφανοτρο-

φείο της Αίγινας, με δυνατότητα φιλοξενίας 500 παιδιών. Η πλειονότητα αυτών προερχόταν από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, όπου κρατούνταν αιχμάλωτα από τους Οθωμανούς και απελευθερώθηκαν κατόπιν εξαγοράς της ελευθερίας τους από τον βασιλιά της Γαλλίας Κάρολο Ι΄. Την εποπτεία του ορφανοτροφείου ανέλαβε η Μαντώ Μαυρογένους, η οποία ήδη από το 1824 είχε αναπτύξει έντονη φιλανθρωπική δράση, κυρίως για τα ορφανά του πολέμου. Η λειτουργία αυτού του ιδρύματος έμοιαζε μάλλον με στρατόπεδο, ωστόσο οι μέθοδοι αυτές δεν σχετίζονταν με μια συνειδητή πολιτική ή κοινωνική βούληση από μέρους της διοίκησης. Το Ορφανοτροφείο της Αίγινας έπαυσε να λειτουργεί μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια (1831) και έκτοτε άλλαξε πολλές χρήσεις.

Ένα μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπιστεί ήταν η διαχείριση των Ελλήνων προσφύγων που είχαν εισρεύσει στην επικράτεια από τις αλύτρωτες περιοχές (κυρίως από την

Κρήτη, τη Χίο, τη Θεσσαλία και το Αϊβαλί) και ξεπερνούσαν τους 80.000. Οι πιο δύσκολοι διαχειρίσιμοι από αυτούς ήταν οι Κρήτες, οι οποίοι στην πλειονότητά τους έφεραν οπλισμό και είχαν ιδιαίτερα τραχύ χαρακτήρα. Ο Καποδίστριας, διαβλέποντας την κοινωνική αναταραχή που θα προκαλούσαν από αυτούς τους ξεριζωμένους, προσπάθησε να τους αποκαταστήσει παραχωρώντας τους γη και αναθέτοντάς τους τη φύλαξη των παραμεθόριων περιοχών της ηπειρωτικής και της νησιωτικής χώρας. Ωστόσο, επειδή δεν υπήρχαν τα μέσα για την κρατική συντήρησή τους, τα στρατεύματα αυτά έδρασαν επιβαρυντικά για τους ντόπιους κατοίκους. Μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη μάλιστα, οπότε επικράτησε χάος στη χώρα, οι πρωτεργάτες των ταραχών ήταν οι απελπισμένοι πρόσφυγες, και δη οι Κρήτες.

Την ίδια περίοδο η αλητεία και η επαιτεία αντιμετωπίστηκαν κυρίως ως ενδημικό φαινόμενο, που, αντίθετα με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, δεν απαιτούσε την προσφυγή στην ποινική καταστολή του. Άλλωστε δεν υπήρχαν σαφείς νομικές διατάξεις για τη ρύθμιση της συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Ο πυρήνας του σχεδίου του κυβερνήτη για την καταπολέμηση της φτώχειας και την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής ήταν η αναδιανομή των εθνικών γαιών, κάτι το οποίο όμως δεν υλοποίησε. Ωστόσο αυτά που πρόλαβε να θεσπίσει ήταν, μεταξύ άλλων, ο Νόμος Περί Προικοδοτήσεως και η πρόσληψη ενδένων πολιτών ως εργατών για την κατασκευή των δημοσίων έργων.

Μία ακόμη πληθυσμιακή ομάδα που διαβίωσε πολύ κάτω από το όριο της φτώχειας ήταν οι κολίγες και γενικότερα οι ακτήμονες γεωργοί. Αυτών η ζωή περιοριζόταν στα αυστηρά απαραίτητα. Κατοικούσαν σε καλύβες, το βασικό γεύ-

μα τους ήταν το κριθαρένιο ψωμί, κατασκεύαζαν οι ίδιοι τα ρούχα και τα υποδήματά τους και συνήθως μετανάστευαν οικογενειακώς από τόπο σε τόπο για να βρουν εργασία στις εύφορες πεδιάδες (κυρίως στις Αμύκλες Λακωνίας, στον Πάμισο Μεσσηνίας, στον Μαραθώνα και στις περιοχές γύρω από τη λίμνη της Κωπαΐδας και τον ποταμό Αχελώο). Αυτοί οι ακτήμονες αγρότες ήταν ετησίως επιβαρυνμένοι με την απόδοση φόρων που δεν σχετίζονταν με το ποσοστό της εκάστοτε σοδειάς, οπότε μια μεγάλη μερίδα τους στράφηκε προς την εσωτερική μετανάστευση, η οποία τους οδήγησε στην επαιτεία.

Όσον αφορά τη νομοθεσία, ο πρώτος Ποινικός Κώδικας της Ελλάδας κυρώθηκε από τη Β' Έθνοσυνέλευση του Άστρους το 1823 και έφερε τον τίτλο Απάνθισμα των Εγκληματικών – Περί αμαρτημάτων και ποινών. Αποτελούνταν από 82 άρθρα και διαιρούσαν σε τρία τμήματα, τα οποία αφορούσαν τα εγκλήματα κατά της κοινής ασφάλειας, κατά των προσώπων και κατά της ιδιοκτησίας αντιστοίχως. Όταν συστάθηκε το νεοελληνικό κράτος, ο Καποδίστριας ενήργησε ως προς τη δημιουργία τακτικών δικαστηρίων και παρότρυνε τους δικαστικούς λειτουργούς να κρίνουν με επιείκεια μέχρι ότου εκδοθεί ο νέος Ποινικός Κώδικας. Τελικά επί των ημερών του δεν καταρτίστηκε ο νέος Κώδικας, αλλά εκδόθηκαν πλήθος τροποποιητικά ψηφίσματα, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί χαώδης κατάσταση στο δικαστικό σώμα. Το αποτέλεσμα ήταν η σταδιακή διακοπή της λειτουργίας των δικαστηρίων, οι αρμοδιότητες των οποίων επανήλθαν στις δημογεροντίες.

Αυτό που αξίζει να μνημονευτεί από εκείνη την περίοδο σχετικά με τα ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας ήταν η ευρεία δραστηριότητα της Αστυνομίας

(1829) και η ίδρυση των Εξαιρετικών Δικαστηρίων (1830). Η πρώτη μπορούσε να ελέγχει κάθε δημόσιο λειτουργό και γενικά περιπτώσεις αδικημάτων πολιτικού χαρακτήρα. Το μέτρο αυτό έδωσε τη δυνατότητα σε ορισμένους αστυνομικούς να κάνουν κατάχρηση της εξουσίας τους συλλαμβάνοντας άτομα με τη συνήθη κατηγορία της αγυρτείας με σκοπούμενη υποκίνηση ταραχών. Το Εξαιρετικό Δικαστήριο ήταν αρμόδιο για υποθέσεις κατά δημόσιων λειτουργών και γενικά κατά παντός πολιτικού αντιπάλου του Καποδίστρια. Εν προκειμένω όμως η αγυρτεία δεν είχε θεσμοθετηθεί ακόμα ως ποινικό αδίκημα ούτε είχε προσδιοριστεί η ακριβής έννοια αυτού του όρου. Επομένως η συνήθης αυτή κατηγορία συνοδευόταν με τον χαρακτηρισμό του κατηγορούμενου ως σπερμολόγου. Κατ' αυτό τον τρόπο ο αγύρτης και ο αλήτης συνδέθηκαν με εκείνον που παραποιούσε την αλήθεια με πολιτικά

κίνητρα, και γι' αυτό συσχετίστηκαν με τον σπερμολόγο.

Η αργή εκβιομηχάνιση της χώρας

Μετά την έλευση του Όθωνα το όνειρο των Ελλήνων για την απελευθέρωση των υπόλοιπων ελληνικών περιοχών δεν είχε σβήσει. Η απελευθέρωση αυτή όμως δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί δίχως τη διπλωματική μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Συνεπώς η άμεση ανάμιξη των τελευταίων στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας ήταν αναπόφευκτη. Αυτή η παρεμβατική πολιτική των Προστάτιδων Δυνάμεων σημάδεψε την κοινωνική οργάνωση του ελληνικού κράτους, κυρίως μέσω της νομοθεσίας που επέβαλαν τα μέλη της Αντιβασιλείας, και ιδιαίτερα ο Βαυαρός νομομαθής φον Μάουρερ. Το οθωνικό καθεστώς επιδίωξε, όπως και ο Καποδίστριας εξάλλου, να εγκαθιδρύσει ένα αστικού τύπου κράτος με ενιαία εξουσία, δημιουργώ-

Πλανόδιος πωλητής σταφίδων στην Αθήνα το 1905. ΔΕΞΙΑ: Άποψη της Αθήνας από τις υπώρειες του Λυκαβηττού στο Κολωνάκι το 1861.

ντας μια νέα πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα που επέφερε τον ανασχηματισμό της παραδοσιακής κοινωνικής δομής της χώρας.

Ο πολιτικός και ο κοινωνικός αυτός εκσυγχρονισμός συγκρούστηκε τόσο με τις παλιές ομάδες των αρχόντων, που προσπάθησαν να διατηρήσουν την εξουσία τους, όσο και με τα κατώτερα οικονομικά στρώματα της κοινωνίας, σε επίπεδο ιδεολογίας και εθνικής ταυτότητας. Οι δυτικού τύπου ρυθμίσεις της κοινωνικής συμπεριφοράς και η νομοθετική πρακτική του κράτους αφενός δεν έγιναν κατανοητές από τον λαό ως διανοητικά πρότυπα εκλογίκευσης, αφετέρου αλληλοαναιρούνταν στον βαθμό που δεν όριζαν αυστηρά ένα πλαίσιο νομιμότητας. Η τακτική αυτή συνεχίστηκε και επί της βασιλείας του Γεωργίου Α΄, κατά την οποία το αστικό κράτος εδραίωσε την εξουσία του και άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο σύγχρονο, τουλάχιστον όσον αφορούσε τη δημόσια διοίκηση. Όμως η διάσταση μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας έγινε εντονότερη.

Η Ελλάδα, λόγω της μακραίωνης οθωμανικής κατοχής και της γεωγραφικής απόστασης που τη χώριζε από τα κέντρα της δυτικής Ευρώπης, έμεινε πίσω από τις αλλαγές που συντελέστηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο και κατέστη αδύνατον να παρακολουθήσει τις εξελίξεις που σημειώθηκαν σε αυτόν. Παρέμεινε μία καθυστερημένη κοινωνία, με περιορισμένο παραγωγικό δυναμικό και μικρή αγροτική οικονομία, χωρίς βιομηχανική παράδοση. Αυτό οφειλόταν κυρίως στην ασήμαντη εσωτερική αγορά, στην απουσία ντόπιων κεφαλαίων, στη διασπορά της αστικής τάξης έξω από τα εθνικά σύνορα και στους ευνοϊκούς όρους που δημιουργήθηκαν την περίοδο 1832-1870 για την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής.

Γενικά ο ελληνικός 19ος αιώνας αποτελούσε μεταβατική περίοδο από μια κοινωνία αγροτική σε μια κοινωνία βιομηχανική. Τότε άρχισε να διαμορφώνεται η εγχώρια αστική τάξη, αλλά οι κυρίαρχοι Έλληνες αστοί ζούσαν και δραστηριοποιούνταν πέρα από τα σύνορα της επικράτειας. Ουσιαστικά επρόκειτο για μία ελληνική μεταπρατική αστική τάξη, όπου στην οικονομία κυριαρχούσε ο απαρχαιωμένου τύπου αγροτικός τομέας, με εισροή κεφαλαίων προερχόμενων από εξωχώριες δραστηριότητες. Συνεπώς το οικονομικό σύστημα της Ελλάδας εκείνης της περιόδου μπορεί να χαρακτηριστεί ως προ-καπιταλιστικό.

Η έναρξη της εκβιομηχάνισης της Ελλάδας τοποθετείται χρονικά στα τέλη της δεκαετίας του 1860, με τη χρήση των πρώτων ατμομηχανών. Η δεκαετία του 1880 χαρακτηρίστηκε από μία διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς με την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881) και την επέκταση του συγκοινωνιακού δικτύου με τη δημιουργία των σιδηροδρόμων. Τη δεκαετία του 1890 σημειώθηκε μία κρίση στο παραγωγικό κεφάλαιο, σε αντίθεση με το χρηματιστηριακό, που ενισχύθηκε οριακά. Αυτή η οικονομική κρίση επισφραγίστηκε με τον Ατυχή Πόλεμο του 1897, οπότε και επιβλήθηκε ο διεθνής οικονομικός έλεγχος στη χώρα.

Για να επιστρέψουμε στη δεκαετία του 1870, η βιομηχανική ανάπτυξη σημειώθηκε στα ήδη μεγάλα πληθυσμιακά κέντρα της χώρας (Αθήνα, Πειραιάς, Ερμούπολη, Πάτρα και Καλαμάτα), όπου συγκεντρώθηκε το 66,4% της βιομηχανικής παραγωγής της Ελλάδας και απασχολήθηκε το 82,4% των εργατών. Η διαδικασία εκβιομηχάνισης της χώρας δεν ξεκίνησε, όπως στη δυτική Ευρώπη, από τις αγροτικές περιοχές, αλλά από τις πόλεις, όπου δημιουργήθηκαν τα εργοστάσια, ενώ στη Δύση πρώτα οικοδομή-

Πρόσφυγες από την Κρήτη, μαζί τους και ένας ιερέας που παίρνει το σχετικό κουπόνι για συσσίτιο από φιλανθρωπικό σύνδεσμο κυριών της Αθήνας το 1897. ΔΕΞΙΑ: Πλανόδιος πωλητής βοτάνων στην Κέρκυρα το 1906.

θηκαν τα εργοστάσια και στη συνέχεια αναπτύχθηκαν οι μεγαλουπόλεις γύρω από αυτά. Ο διαφορετικός τρόπος συγκρότησης των ελληνικών μεγαλουπόλεων από εκείνες της δυτικής Ευρώπης ήταν έκδηλος σε κάθε πολεοδομική, ιστορική και κοινωνιολογική μελέτη για τον 19ο αιώνα. Ο παρασιτισμός, ο μεταπρατικός χαρακτήρας της αστικής τάξης και η έλλειψη σύγκρουσης μεταξύ των αγροτικών περιοχών και των πόλεων αποτελούν μερικά μόνο δείγματα αυτού του διαφορετικού κοινωνικού σχηματισμού.

Οι συνθήκες στέγασης και τα ημερομίσθια

Η τάξη που διαμόρφωσε τη δομή και την οικολογία της πρωτεύουσας ήταν η μεταπρατική αστική τάξη, παρότι επένδυε στο εξωτερικό έως το 1870. Οι δραστηριότητές της συνδέθηκαν στενά με τις

μεταναστευτικές μετακινήσεις του πληθυσμού που, ιδιαίτερα στην Αθήνα, απέκτησαν τεράστιες διαστάσεις καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Ο πολεοδομικός χαρακτήρας της Αθήνας, λόγω χάρη, έπασχε από έλλειψη υποδομών ήδη από το 1840. Οι συγκοινωνίες και ο φωτισμός ήταν προσιτά μόνο στις πλούσιες κοινωνικές ομάδες και στις εύπορες μικροαστικές συνοικίες. Αντιθέτως, οι φτωχότερες συνοικίες υπέφεραν από έλλειψη υδροδότησης, αποχέτευσης και συστήματος συλλογής ομβρίων υδάτων.

Ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι, γενικά, οι οικιστικές συνθήκες στην Αθήνα ήταν ικανοποιητικές σε σχέση με τις άθλιες βιομηχανικές πόλεις της δυτικής Ευρώπης. Το 1851, για παράδειγμα, ο δείκτης κατοίκησης στην Αθήνα ήταν στα 4-5 άτομα ανά σπίτι, ενώ τη δεκαετία του 1870 αυξήθηκε στους 9 κατοίκους ανά

Το Αμαλίειο Ορφανοτροφείο στην Αθήνα το 1870. Αργότερα στη θέση του ανεγέρθηκε το Μέγαρο Μαξίμου, ενώ δεξιά, η κάθετη οδός, είναι η Ηρώδου Αττικού, που οδηγούσε στη γέφυρα του Ιλισού καταλήγοντας στο ερειπωμένο ακόμα Παναθηναϊκό Στάδιο. Πίσω (αριστερά) από το Ορφανοτροφείο βρίσκεται ο ναός των Ταξιαρχών, όπου φυλάσσονται έως σήμερα οι ταριχευμένες καρδιές των ιδρυτών και ηγετών της Φιλικής Εταιρείας, αδελφών Αλέξανδρου και Γεώργιου Υψηλάντη.

σπίτι, περιλαμβάνοντας και τα μέλη του υπηρετικού προσωπικού που υπήρχε ακόμη και σε φτωχές οικογένειες. Στην Αθήνα το στεγαστικό πρόβλημα άρχισε να κάνει την εμφάνισή του μετά το 1880. Αντίθετα, ο Πειραιάς παρουσίαζε στεγαστικό πρόβλημα ήδη από τα πρώτα χρόνια της Απελευθέρωσης, λόγω της συγκέντρωσης πλήθους μεταναστών. Παρ' όλα αυτά, η προσφορά στέγης ήταν μεγαλύτερη από τη ζήτηση.

Οι τιμές των ενοικίων στην ελληνική πρωτεύουσα ήταν πολύ χαμηλότερες από αυτές άλλων ευρωπαϊκών πρωτευουσών και οι ανεκτές οικιστικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα ακόμη και σε περιόδους οικονομικών κρίσεων συνέβαλλαν στην απουσία της απόλυτης εξαθλίωσης των εργατικών

μαζών, όπως εντοπιζόταν, για παράδειγμα, στη Μεγάλη Βρετανία και στη Γαλλία. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 1870 το ετήσιο ενοίκιο για ένα σπίτι πέντε δωματίων στην Αθήνα ήταν 360 δρχ., δηλαδή το 10% περίπου ενός μέσου μισθού. Αντιστοίχως το ενοίκιο για ένα παρόμοιο σπίτι στο Λονδίνο κόστιζε το 30% ενός μέσου λονδρέζικου μισθού. Στο Βερολίνο οι τιμές ήταν ακόμη πιο υψηλές, αφού το 10% του μισθού επαρκούσε για την ενοίκιαση ενός μόνο δωματίου με κουζίνα, ενώ στο Παρίσι ένα σπίτι στις εργατικές κατοικίες του Σαιν Μαρτέν κοστολογούνταν πάνω από το 20% ενός μέσου μισθού.

Όσον αφορά τα ελληνικά ημερομίσθια την περίοδο 1840-1885, αυτά ήταν πολύ υψηλά, ακόμη και σε σύγκριση με

εκείνα της Μεγάλης Βρετανίας. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι υπήρχε έλλειψη εργατικών χεριών. Όσο για την υπερωριακή εργασία, αυτή ήταν δυσεύρετη. Ακόμη ακριβότερη ήταν η μόνιμη μισθωτή εργασία, διότι οι Έλληνες εργάτες δεν πενούσαν εύκολα από την αγροτική παραδοσιακή απασχόληση σε μια συστηματική εργασία στο εργοστάσιο, που θα τους μετέτρεπε σε εξαρτημένους εργάτες. Μία αρνητική συνέπεια των παραπάνω, εκτός από το υψηλό κόστος παραγωγής, ήταν ότι δεν υπήρχαν κατάρτισμένοι εργάτες.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1880 ξεκίνησε μία φάση ύφεσης στην αγορά εργασίας, η οποία συμπίεσε τους μισθούς των εργατών. Η οικοδομική δραστηριότητα μειώθηκε, τα δημόσια έργα επιβραδύνθηκαν και, γενικότερα, η χώρα βρέθηκε στα πρόθυρα της χρεωκοπίας. Έτσι, η αγορά εργασίας άρχισε να μεταβάλλεται προς την κατεύθυνση της συμπίεσης του πραγματικού εργατικού μισθού, ακολουθούμενη από μια γενική διαθεσιμότητα εργατικών χεριών. Τότε συγκροτήθηκαν οι πρώτες εργατικές ενώσεις, παρουσιάστηκαν τα πρώτα φαινόμενα ανεργίας και σημειώθηκε η αύξηση της ροής της μετανάστευσης στις πόλεις, καθώς και η υπερπόντια μετανάστευση, στοιχειοθετώντας τη γέννηση του περιπλανώμενου εργάτη των πόλεων. Ωστόσο στην Ελλάδα ο εργατικός πληθυσμός δεν οδηγήθηκε σε καμία περίπτωση στην εξαθλίωση, όπως συνέβη στις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Συνεπώς, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1880 η περιθωριοποίηση του εργατικού πληθυσμού και η εξώθησή του σε μορφές συμπεριφοράς όπως η επαιτεία και η αλητεία, που χαρακτήρισαν τη νομοθετική πρακτική της δυτικής Ευρώπης, δεν έλαβε εγχώρια παρόμοιες διαστάσεις.

Εργάτες και αστικοποίηση

Στην Ελλάδα, αμέσως μετά τη λήξη του αγώνα της ανεξαρτησίας, σημειώθηκε μία μεγάλη κάθοδος του αγροτικού πληθυσμού από τα ορεινά προς τα πεδινά. Αυτή η πρώτη εσωτερική μετανάστευση ονομάστηκε αγροτικός εποικισμός και διήρκεσε έως το 1870. Έτσι, ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού δεσμεύτηκε με τη γεωργία, στερώντας τη βιομηχανία από τα απαραίτητα φτηνά χέρια. Επίσης, μία άλλη ιδιομορφία της ελληνικής γεωγραφικής κοινωνικής κινητικότητας έστρεψε τον αγροτικό πληθυσμό σε τριτογενείς δραστηριότητες μικροαστικού χαρακτήρα παρά στον βιομηχανικό τομέα. Αυτό οφειλόταν κυρίως στον χαρακτήρα της κρατικής ανάπτυξης, της υπερδιόγκωσης του τομέα υπηρεσιών και της διεύρυνσης των αστικών στρωμάτων. Συνεπώς η έλλειψη ντόπιων εργατικών χεριών ανάγκασε τους πρώτους επιχειρηματίες σε εισαγωγή αλλοεθνών εργατών, οι οποίοι απασχολήθηκαν όχι μόνο στα εργοστάσια, αλλά και στα δημόσια έργα.

Οι ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνικής δομής μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1880 δεν επέτρεψαν τη δημιουργία εξαθλιωμένων εργατικών πληθυσμών στα αστικά κέντρα. Στην Ελλάδα δεν είχε παρατηρηθεί το φαινόμενο της αστυφιλίας ούτε των εργατουπόλεων, αφού πληθυσμιακά οι πόλεις ήταν σχετικά μικρές. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 1853 ο συνολικός πληθυσμός των τριών μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων (Αθήνα, Πάτρα και Σύρος) ανερχόταν στους 66.425 κατοίκους. Το 1870 οι επτά μεγαλύτερες πόλεις φιλοξενούσαν 126.000 κατοίκους (το 11,6% του πληθυσμού της χώρας) και το 1907 υπήρχαν 14 πόλεις με συνολικό πληθυσμό 459.000 κατοίκους (το 17% του πληθυσμού).

Η Ερμούπολη της Σύρου ήταν αυτή

που πρωτοστάτησε στη συγκέντρωση των Ελλήνων προσφύγων από τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ιδίως από τη Χίο και τα Ψαρά. Έτσι, ήδη από το 1828 είχε 13.805 κατοίκους, αποτελώντας το πρώτο και το μοναδικό αστικό κέντρο στο πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα που είχε σχηματίσει ανεπτυγμένη και κυρίαρχη αγορά με διαφοροποιημένη κοινωνική δομή. Το ναυπηγείο της Σύρου ήταν η πρώτη σε δυναμική μεγάλη βιομηχανία της χώρας, απασχολώντας 1.000 με 1.500 εργάτες με υψηλά ημερομίσθια κατά την περίοδο 1840-1850. Αυτό όμως άρχισε να φθίνει μετά το 1860, ώσπου το 1882 σχεδόν ανέστειλε τη λειτουργία του. Παρ' όλα αυτά, οι εργάτες του νησιού εξακολουθούσαν να ευημερούν, απασχολούμενοι στα τοπικά εργοστάσια.

Το 1835 το υπό ανάπτυξη επίγειο της πρωτεύουσας, ο Πειραιάς, αριθμούσε μόλις 200 κατοίκους. Σε έναν χρόνο ο πληθυσμός του πενταπλασιάστηκε και σε 10 χρόνια εικοσαπλασιάστηκε. Μέχρι το 1870 συνέρρευσαν εκεί μεταναστευτικά ρεύματα απ' όλη την Ελλάδα, και κυρίως την επαναστατημένη Κρήτη, κατά τα έτη 1866-1869. Αυτήν ακριβώς την περίοδο, λόγω της έλλειψης υποδομών, ξέσπασε χολέρα, το 1865, και ευλογιά, το 1868-1870. Παρομοίως, στην Πάτρα ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού ήταν 10,76% κατά τα έτη 1835-1850 και 3% το 1850-1870. Ωστόσο εκεί το 43,6% του ενεργού πληθυσμού απαρτιζόταν από αγρότες και ποιμένες. Ουσιαστικά η αχαϊκή πρωτεύουσα έσφυζε από δεκάδες εποχιακούς εργάτες, που συγκεντρώνονταν για τη συγκομιδή της σταφίδας και στη συνέχεια επέστρεφαν στις συνήθεις ασχολίες τους.

Από το 1870 η εκβιομηχάνιση της χώρας προκάλεσε αυξημένη ζήτηση για μόνιμα εργατικά χέρια, ενώ αντιστρό-

φως μειώθηκε η εποχική εργασία. Έτσι, έως τα τέλη του 19ου αιώνα τα εσωτερικά μεταναστευτικά κύματα ατόνησαν. Το σκηνικό αυτό άλλαξε εκ νέου στις αρχές του 20ού αιώνα, οπότε σημειώθηκαν νέες μεταναστευτικές ροές, αλλά αυτή τη φορά προς το εξωτερικό. Αυτός ήταν και ο βασικός λόγος που το πλεονάζον εργατικό δυναμικό δεν δημιουργήσε μορφές κοινωνικής παθογένειας στο εσωτερικό και δεν τροφοδότησε την εγκώρια ανεργία. Την περίοδο της εκβιομηχάνισης μειώθηκε η εσωτερική μεταναστευτική κίνηση και δημιουργήθηκε μία σταθερότερη εργατική δύναμη από νησιώτες, που εγκαθίσταντο πλέον οικογενειακά στους νέους τόπους τους. Συνάμα πολλοί από τους παραπάνω εσωτερικούς μετανάστες απορροφήθηκαν στις οικοδομές, στο εμπόριο ή στις υπηρεσίες, ενώ κάποιοι άλλοι άσκησαν επαγγέλματα συναφή με εκείνα των τόπων καταγωγής τους, όπως, για παράδειγμα, οι Επτανήσιοι με τη μουσική.

Το τελευταίο σκαλοπάτι της κοινωνικής ιεραρχίας ήταν οι εργάτες και οι υπηρέτες. Η λεγόμενη «υπηρεσία» ήταν πολύ διαδεδομένη στα αστικά κέντρα, όπου ακόμη και οι φτωχές οικογένειες συντηρούσαν κάποιον αριθμό υπηρέτων. Οι περιοχές που τροφοδοτούσαν το εργατικό δυναμικό των αναπτυσσόμενων πόλεων, κυρίως της Αθήνας και του Πειραιά, ήταν κυρίως τα νησιά και δευτερευόντως η ορεινή περιφέρεια. Σχετικά με τους εργάτες, η αναπτυσσόμενη βιομηχανία δεν παρήγαγε μάζες εξαθλιωμένων που απασχολούνταν σε οποιονδήποτε τομέα της παραγωγής ή της εργασίας. Η Ελλάδα δεν γνώρισε μια διαδικασία αγροτικής εξόδου με παράλληλη προλεταριοποίηση, όπως συνέβη στα πρώτα στάδια της εκβιομηχάνισης των χωρών της δυτικής Ευρώπης. Το εργατικό δυναμικό στηριζόταν μάλλον

Ο Βαυαρός νομομαθής και ένας από τους τρεις αντιβασιλείς του Όθωνα, Γκέοργκ Λούντβιχ φον Μάουρερ, ο οποίος επέφερε ρηξικέλευθες βελτιώσεις στο ελληνικό νομικό σύστημα. ΔΕΞΙΑ: Στρατιώτες μπροστά από τους Αέρηδες στην Πλάκα της Αθήνας στα τέλη του 19ου αιώνα. Εκεί συνήθως περνούσαν τις νύχτες τους τα άστεγα ορφανά παιδιά, τα οποία έφεραν το προσωνύμιο Αλάνια των Αέρηδων.

στους μετανάστες και στους πρόσφυγες παρά στους αγρότες. Αντίθετα, οι ελληνικές αγροτικές οικογένειες έστελναν στην πόλη τα πιο μορφωμένα μέλη τους, ελπίζοντας σε μελλοντική ενίσχυση της οικογενειακής οικονομίας, καθώς και σε πρόσβαση στον διοικητικό μηχανισμό. Σε αντίθετη περίπτωση οι νέοι αγρότες έφευγαν μετανάστες στο εξωτερικό.

Σταδιακά δημιουργήθηκε ένας μικροαστικός πυρήνας που απορρόφησε, κυρίως μέσα από τον δημόσιο τομέα, μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού πληθυσμού. Έτσι, φαινομενικά τουλάχιστον, υπήρχε απουσία ακραίας φτώχειας στην Ελλάδα. Όμως πίσω από αυτή την εικόνα δεν μπορούν να παραλειφθούν οι χιλιά-

δες υπηρετών που συνωστιζόνταν στα σπίτια της Αθήνας και των άλλων πόλεων, οι χειρώνακτες πρόσφυγες που ζούσαν υπό καθεστώς άθλιας στέγασης και διαβίωσης, οι φτωχοί γεωργοί και οι ακτήμονες αγρότες. Για την αντιμετώπιση της πραγματικά ακραίας φτώχειας συστάθηκαν διάφοροι φιλανθρωπικοί οργανισμοί, όπως ο Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, που μεριμνούσαν κυρίως για τα ορφανά παιδιά και την επαγγελματική τους αποκατάσταση, ενώ συνάμα κατασκευάστηκαν εργατικοί συνοικισμοί στον Πειραιά, στην Πάτρα και στην Αθήνα ήδη από το 1850.

Η πρώτη απεργία εργατών στην Ελλάδα έλαβε χώρα στη Σύρο το 1879 και

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Άστρους (το παλιό Γυμνάσιο), όπου έλαβε χώρα η Β' Εθνοσυνέλευση και ψηφίστηκε ο πρώτος Ποινικός Κώδικας της Ελλάδας το 1823.

ακολούθησαν εκείνες των μεταλλωρύχων στο Λαύριο το 1883 και το 1887, καθώς και των μηχανικών και των θερμαστών των πλοίων στον Πειραιά το 1889. Ωστόσο η οικονομική κρίση του 1893 απέτρεψε την περαιτέρω οργάνωση των εργατών, καθώς πρόβλημα επιβίωσης αντιμετώπισαν και οι εργοδότες. Συνάμα η αστική τάξη προσπάθησε να χειραγωγήσει το εργατικό κίνημα μέσα από διάφορα έντυπα που εκδίδονταν από συλλόγους, όπως η Εταιρεία Φίλων του Λαού. Ουσιαστικά οι Έλληνες εργάτες άρχισαν να συγκροτούνται σε αυτόνομη κοινωνικοπολιτική δύναμη μετά το κίνημα του Γουδή (1909), και κυρίως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1918).

Η παιδική εργασία

Η παιδική εργασία ήταν ένα ακόμη τραγικό, αλλά αποδεκτό φαινόμενο της εποχής. Πλήθος άπορα και ορφανά παιδιά μετέρχονταν διάφορα επαγγέλματα για να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 1859 η

πλειονότητα του εργατικού δυναμικού που απασχολούνταν στο μεταξουργείο του Ράλλη στην Αθήνα ήταν κορίτσια, για τα οποία εκείνος ισχυριζόταν ότι δεν ήταν κάτω από 12 ετών. Παρομοίως, τα νηματουργεία της Λειβαδιάς στελεχώνονταν από παιδιά των γύρω χωριών, ενώ το 1873 υπολογίζεται ότι το 22,53% των βιομηχανικών εργατών ήταν παιδιά (εξαιρούνταν οι εργάτες των μεταλλείων). Άλλα επαγγέλματα που μετέρχονταν οι μικροί εργάτες των πόλεων ήταν του πηλοφόρου, του χτίστη, του σανδαλοκαθαριστή, και κυρίως του υπηρέτη. Οι περιοχές της Κορινθίας, της Γορτυνίας και της Μεγαλόπολης φαίνεται να είχαν το μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζόμενων παιδιών στην Αθήνα.

Σύνηθες ήταν και το φαινόμενο της αγοραπωλησίας παιδιών μεταξύ των φτωχών συγγενών της επαρχίας και των μαστόρων. Αυτά αποκαλούνταν μαστορόπουλα ή τσιράκια, γιατί μαθήτευαν υπό την επίβλεψη του μαστορή, ο οποίος εκμίσθωνε την εργασία τους από τους

γονείς τους και έναντι αμοιβής τα νοίκιαζε για να εργάζονται για λογαριασμό του. Ο συνήθης χρόνος μαθητείας ήταν τα 3 χρόνια και η ηλικία προσχώρησης στις συντεχνίες κυμαινόταν από τα 7 μέχρι τα 13 έτη. Η εκμίσθωση αυτή ήταν καθ' όλα νόμιμη και πολλές φορές προέβλεπε ρήτρες για τυχόν διάρρηξή της εκ μέρους των γονέων ή των κηδεμόνων. Το ημερομίσθιο του μαθητευόμενου αντιστοιχούσε σε δύο οκάδες σιτάρι (περίπου 2,3 κιλά), τρεις οκάδες καλαμπόκι (περίπου 3,6 κιλά), 160 δράμια λάδι (περίπου 500 γρ.) ή 120 δράμια βούτυρο (περίπου 400 γρ.).

Στην Ελλάδα του 19ου αιώνα δεν υπήρξε εσωτερική μετανάστευση, με εξαίρεση τους Κρήτες πρόσφυγες, παρά μόνο εποχική μετακίνηση στις όμορες περιοχές. Αντίθετα, σημειώθηκε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης προς το εξωτερικό, ιδίως την Αμερική, στα τέλη του 19ου αιώνα. Η αγορά εργασίας δεν ήταν ποτέ σε στενότητα, και όπου ή όταν ήταν, έλυνε το πρόβλημα με στρατολόγηση εποχιακών ή και ξένων εργατών. Οι μισθοί τουλάχιστον έως το 1880 ήταν εξαιρετικά υψηλοί σε σχέση με τα γενικά επίπεδα εισοδημάτων και για το σύνολο των κοινωνικών και των οικονομικών συνθηκών. Επίσης, δεν υπήρχε η κατάσταση της απόλυτης οικονομικής εξαθλίωσης που επικρατούσε στη δυτική Ευρώπη. Οι φτωχοί, οι ακτήμονες αγρότες και οι χειρώνακτες της πόλης υπήρχαν πάντα. Οι πρώτοι απορροφώνταν από τις αναπτυσσόμενες καλλιέργειες, ενώ οι δεύτεροι, λόγω του ολιγάριθμου δυναμικού τους, παρέμεναν αδύναμοι, κοντά στον τόπο της καταγωγής τους. Υπήρχε βέβαια μια γεωγραφική κινητικότητα, η οποία κατά περιόδους ήταν

αυξημένη, αλλά αυτή δεν συνιστούσε την αγροτική έξοδο που παρατηρήθηκε στη δυτική Ευρώπη, ούτε παρήγαγε μάζες εξαθλιωμένων που συνέρρεαν στις πόλεις για δουλειά.

Η τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα άλλαξε βαθμηδόν το κοινωνικό σκηνικό, καθώς άρχισε η διαδικασία διαμόρφωσης των αστικών στρωμάτων και η σταδιακή άνοδος των τιμών. Το γεγονός αυτό, μαζί με την παράλληλη συμπίεση του βιοτικού επιπέδου των αγροτικών μαζών, προκάλεσε συγκέντρωση πληθυσμού στα αστικά κέντρα προς εξεύρεση εργασίας. Ωστόσο αυτό το απότομο μεταναστευτικό κύμα δεν είχε χαρακτήρα μόνιμης εγκατάστασης στις πόλεις, διότι κατέφυγε τελικά στο εξωτερικό. Η Αθήνα και ο Πειραιάς λειτουργούσαν μόνο ως ενδιάμεσοι σταθμοί σ' αυτή την πορεία από την ύπαιθρο προς το εξωτερικό. Εξάλλου η Αθήνα, όπως και άλλες λιγότερο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές πόλεις, χωρίς αυτή τη μετανάστευση θα διογκωνόταν από τα περιθωριακά στρώματα πληθυσμού, τα οποία θα διαβιούσαν σε καθεστώς μεγάλης φτώχειας και συγκαλυμμένης ανεργίας.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Χριστίνα Αγγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Ιστορικό αρχείο, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, 1986.
- Πέτρος Πιζάνιας, *Οι φτωχοί των πόλεων*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1993.
- Βάσιας Τσοκόπουλος, *Πειραιάς 1835-1870 – Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1984.
- Βασίλης Φίλιας, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα – Η νόθα αστικοποίηση*, εκδ. Μακρυωνίτης, Αθήνα, 1975.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

Η ΑΥΤΟΝΟΜΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ (1834-1868)

Του ΖΟΡΖ ΚΑΣΤΕΛΑΝ

Έπειτα από πεισματικό αγώνα, υποστηριζόμενο και από δαπανηρά μπαχτσίσια, ο Μίλος Ομπρένοβιτς μετέτρεψε τη Σερβία σε μια αυτόνομη πολιτική οντότητα, αρχηγός της οποίας ήταν ο ίδιος. Ο Ομπρένοβιτς κατοικούσε στο Κραγκούγιεβατς, ντυνόταν και ζούσε σαν πασάς, περιστοιχιζόμενος από την οικογένειά του και τους ιθύνοντες της διοίκησης, τους οποίους θεωρούσε υπηρέτες του και δεν δίσταζε να τους ξυλοφορτώνει. Του ήταν ξένη κάθε συνταγ-

Το κάστρο του Σμεντέρεβο, στις όχθες του Δούναβη. Επιχρωματισμένη χαλκογραφία του 1830.

ματική ιδέα και η Εθνοσυνέλευση (Skupstina), την οποία συγκαλούσε επανειλημμένα για να ανακοινώνει τις μεγάλες αποφάσεις του, δεν ήταν παρά η συγκέντρωση των αρχηγών των περιφερειών και των κυριότερων χωριών, τους οποίους διόριζε ο ίδιος. Μέχρι το 1833 η Σερβία του Μίλος είχε τον χαρακτήρα μιας μεγάλης κτήσης που ανήκε στον κνιάζι (κληρονομικός ηγεμόνας), ο οποίος διοικούσε με τρόπο πατριαρχικό, στηριζόμενος στις παραδοσιακές αγροτικές ιεραρχίες και χωρίς γραπτούς νόμους.

Στην Ευρώπη η Σερβία φάνταζε μια χώρα παλαική. Το Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ του 1830² προέβλεπε ότι ο ηγεμόνας όφειλε να κυβερνά τη χώρα μαζί με ένα Συμβούλιο και μία Εθνοσυνέλευση. Ο Μίλος το αγνόησε. Έτσι, από αυτή τη χρονολογία, όλοι οι δυσσαρεστημένοι πρόκριτοι, ξυλοδαρμένοι διοικητές, έμποροι κατεστραμμένοι από τα μονοπώλια του ηγεμόνα, χωρίς να ξεχνάμε τη φατρία των Καραγεώργεβιτς, συσπειρώθηκαν γύρω από την ιδέα ενός συντάγματος.

Μια επαναστατική απόπειρα τον Δεκέμβριο του 1834 έκανε τον Μίλος ν' αποφασίσει: ανέθεσε στον γραμματέα του, Ντιμίτρι Νταβίντοβιτς, Σέρβο από την Ουγγαρία και μυαλό φωτεινό, τη φροντίδα να συντάξει ένα κείμενο. Το σχέδιο του κειμένου, εμπνευσμένο από τη γαλλική Χάρτα του 1830 (αναθεωρημένη) και από το βελγικό σύνταγμα του 1831, επικυρώθηκε από μια μεγάλη Εθνοσυνέλευση, με περισσότερα από τέσσερις χιλιάδες μέλη. Οι συντηρητικές κυβερνήσεις όμως της Βιέννης και της Αγίας Πετρούπολης ανησύχησαν για το «δημοκρατικό πνεύμα» που πίστεψαν ότι κρυβόταν πίσω απ' όλα αυτά, ενώ η Κωνστα-

ντινούπολη δεν ήθελε ούτε να ακούει λόγος για το «Υπουργείο Εξωτερικών Υποθέσεων» που είχε προβλεφθεί. Ο Μίλος άδραξε την ευκαιρία και, τρεις μήνες μετά τη δημοσίευσή του, κατάργησε το σύνταγμα, που έμεινε γνωστό στην Ιστορία ως «Σύνταγμα Σρετένιε (Υπαπαντής)». Στο εξής όμως ο τρόπος διακυβέρνησής του γινόταν αντικείμενο σκευωριών από τις Δυνάμεις, μέσω των προξένων τους στο Βελιγράδι, στο οποίο είχαν καταφθάσει από το 1837 μέχρι το 1839. Και ενώ ο ηγεμόνας, πιο απολυταρχικός από ποτέ, στηριζόταν στον συνταγματάρχη Χότζες, εκπρόσωπο του φιλελεύθερου Πάλμερστον, ο απεσταλμένος του Μέτερνιχ συγκέντρωσε γύρω του τους δυσσαρεστημένους, αρχίζοντας από την ίδια τη γυναίκα του Μίλος, την πριγκίπισσα Λιούμπιτσα, εξοργισμένη από τις παραδοξολογίες του συζύγου της, και τον μικρότερο αδελφό της, Πιεβρέμ. Αυτός ήταν ο πυρήνας του πρώτου σερβικού πολιτικού κόμματος: του Κόμματος των Συνταγματικών, αρχηγός του οποίου ήταν ο Τομά Βούτσιτς Πέριτσιτς.

Ο Μίλος, για να τους εξουδετερώσει, δημοσίευσε τέσσερα κείμενα με μεταρρυθμίσεις που εγγυούνταν την ατομική

ελευθερία, την ελευθερία του εμπορίου, την κατάργηση της καταναγκαστικής εργασίας των χωρικών και την αναδιάρθρωση του φόρου υποτελείας. Τον Νοέμβριο του 1837 ορίστηκε μια επιτροπή για τη σύνταξη συντάγματος, αλλά το έργο της προχωρούσε με βραδύ ρυθμό. Τελικά συντάχθηκαν διάφορα σχέδια κειμένων και οι Μεγάλες Δυνάμεις –Αυστρία, Ρωσία, Αγγλία– αποφάσισαν να δώσουν εντολή στους αντιπροσώπους τους στην Πύλη να τα εξετάσουν. Ο Μίλος, έπειτα από συμβουλή του Χότζες, δέχτηκε και, ύστερα από συνάντηση του πρεσβευτή της Ρωσίας και του νέου υπουργού Εξωτερικών της Πύλης, προέκυψε ένα τελικό κείμενο: ο Μίλος έπρεπε να μοιραστεί την εξουσία με ένα Συμβούλιο δεκαεφτά μελών, τα οποία θα διορίζονταν ισόβια και θα διόριζαν και θα έπαυαν τους υπουργούς· η Εθνοσυνέλευση εξαφανιζόταν, παρά τις διαμαρτυρίες του Μίλος, που

έλπιζε να χρησιμοποιήσει μια λαϊκή αντιπροσώπευση ενάντια στους προκρίτους του Συμβουλίου. Ο λαός αποκάλεσε το σύνταγμα αυτό «τούρκικο σύνταγμα» του Δεκεμβρίου του 1838, αλλά στην πραγματικότητα επρόκειτο για ένα κείμενο που απαντούσε στις ρωσικές ανησυχίες που εκφράζονταν στους «οργανωτικούς κανονισμούς» των παραδουνάβιων ηγεμονιών: την εξισορρόπηση δηλαδή των εξουσιών ανάμεσα στον ηγεμόνα και σε μια ολιγαρχία. Ο σχηματισμός του Συμβουλίου προκάλεσε βίαιη σύγκρουση με τον Μίλος, που μάταια προσπάθησε να ξεσηκώσει τους χωρικούς «του». Απομονωμένος και αποθαρρημένος παραιτήθηκε στις 13 Ιουνίου 1839 για χάρη του γιου του Μίλαν.

Αυτά τα χρόνια αγώνων για το σύνταγμα δεν πήγαν χαμένα για τη Σερβία. Ο Μίλος, με τη βοήθεια των Σέρβων της Ουγγαρίας, κατάφερε να εγκαθιδρύσει το

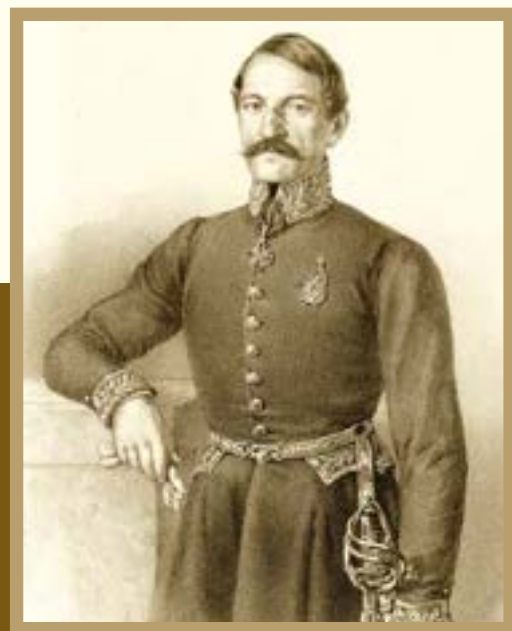

Ο Μίλος Ομπρένοβιτς (1780-1860) υπήρξε ιδρυτής και ηγεμόνας της νεότερης Σερβίας (1817-1839, 1858-1860), καθώς και της ομώνυμης βασιλικής δυναστείας της Σερβίας. ΔΕΞΙΑ: Ο μητροπολίτης Σερβίας Πέταρ Γιοβάνοβιτς (1833-1859).

1839 μια διοίκηση, η οποία αποτελούνταν από 672 υπαλλήλους, οι 201 από τους οποίους την αστυνομία, και το πρότυπο της ήταν σαφώς η γραφειοκρατία των Αψβούργων. Σε θρησκευτικό επίπεδο, έβαλε τις βάσεις μιας ανεξάρτητης Σερβικής Εκκλησίας, με βάση το Χάτι Σερίφ του 1830. Τον Ιανουάριο του 1832 υπογράφηκε με το Φανάρι μια σύμβαση που έδινε «στον Μίλος και στον λαό» τη δυνατότητα επιλογής του μητροπολίτη και των επισκόπων, έκανε τον αρχιεπίσκοπο του Βελιγραδίου «μητροπολίτη ολόκληρης της Σερβίας» και περιορίζε την εξουσία του οικουμενικού πατριάρχη σε έναν επικυρωτικό ρόλο. Η Σερβική Εκκλησία γινόταν έτσι εθνική Εκκλησία, εξαρτώμενη από τον Μίλος, που εξέλεξε πρώτο μητροπολίτη τον ίδιο του τον γραμματέα, Παύλο

Γιοβάνοβιτς, έναν Σβάμπο που το 1833 έγινε ο μητροπολίτης Πέταρ Γιοβάνοβιτς (1833-1859).

Ένα από τα πιο δύσκολα προβλήματα που αντιμετώπισε ο ηγεμόνας ήταν, όπως και στην Ελλάδα, η τύχη των γαιών που είχαν εγκαταλειφθεί από τους Τούρκους, με την αξιοσημείωτη διαφορά ότι στη Σερβία οι μη κατελιημμένες εκτάσεις και τα δάση ήταν απέραντα. Από τη δεύτερη εξέγερση και μετά οι Σέρβοι χωρικοί άρπαξαν τα αγαθά των μπέηδων και των σπαχήδων και θεωρούνταν οιονεί ιδιοκτήτες με πλήρη δικαιώματα, αλλά σχεδόν πάντα επρόκειτο για ιδιοκτησίες χωρίς τίτλους. Το Χάτι Σερίφ του 1830 μετέτρεψε αυτή την de facto κατάσταση σε κατάσταση de jure, με μια αποζημίωση συμπεριλαμβανόμενη στον φόρο υποτε-

Ο Τομά Βούτσιτς Πέριτσιτς (1787-1859) υπήρξε ένας από τους πλουσιότερους και πιο ισχυρούς ανθρώπους στη Σερβία το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Ηγέτης των υπερασπιστών του συντάγματος, οι οποίοι οδήγησαν τη δυναστεία Ομπρένοβιτς να υπογράψει νέο σύνταγμα, που περιορίζε τις εξουσίες της. ΔΕΞΙΑ: Ο Ίλιγια Γκαρασάνιν (1812-1874) υπήρξε ένας από τους υπερασπιστές του συντάγματος. Το 1852 έγινε εκπρόσωπος, πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών του πρίγκιπα Καραγεώργεβιτς.

λείας. Πράγματι, το 1833 ο καθορισμός του ποσού διευκρίνιζε ότι συμπεριλάμβανε τα εισοδήματα των τιμαρίων, των ζιαμέτι³ και των αγροτεμάχιων. Ο Μίλος, για να τα βγάλει πέρα, διατήρησε την παλιά δεκάτη, που στο εξής πληρωνόταν στη διοίκηση του ηγεμόνα. Οι διάφοροι τρόποι είσπραξης της, ιδιαίτερα η εξόφλησή της σε είδος, διαιωνίζαν τις παλιές καταχρήσεις και προκάλεσαν πολλές δυσarrέσκεις. Γιατί, από τότε που ο Μίλος είχε αναγνωριστεί κληρονομικός κνιάζ από την Εθνοσυνέλευση το 1817, θεωρούνταν κάτι σαν κληρονόμος και των δικαιωμάτων του σουλτάνου, στον οποίο η σαρία απέδιδε την ιδιοκτησία των κενών γαιών και δασών.

Ο Μίλος, για να αυξήσει τον πληθυσμό και, κατ' αυτό τον τρόπο, και τους πόρους

της ηγεμονίας, εφάρμοσε μια αποικιοκρατική πολιτική, μη διστάζοντας να καταπατήσει γαίες που, παραδοσιακά, τα χωριά τις θεωρούσαν κοινοτικά κτήματα. Ο ίδιος κατέλαβε αυτοκρατορικές γαίες, στις οποίες το 1832 εξέτρεφε πάνω από εκατόν πενήντα χιλιάδες γουρούνια. Επίσης, διατήρησε το οθωμανικό σύστημα καταναγκαστικής εργασίας των χωρικών για τη συντήρηση των δρόμων και των γεφυρών, και σ' αυτήν πρόσθεσε και επιπλέον δουλειά στα κτήματα του σουλτάνου που είχαν γίνει δικά του. Όταν, από το 1830, κατάλαβε ότι η εναντίωση των προκρίτων, που ονειρεύονταν να γίνουν μεγαλοϊδιοκτήτες βογιάροι, όπως στις παραδουνάβιες επαρχίες, μεγάλωνε, αποφάσισε να τους κόψει τον βήχα συγκεντρώνοντας γύρω του τις μάζες των

Αντιπρόσωπος της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης του Αγίου Ανδρέα παρουσιάζει τον κνιάζ Μίλος στην ομιλία της Εθνοσυνέλευσης στο Βουκουρέστι στις 3 Ιανουαρίου 1859.

χωρικών, δηλαδή κάπου το 95% του πληθυσμού. Οι αγροτικοί νόμοι του 1835 και του 1836 επικύρωσαν στις κοινότητες των χωριών να κατέχουν τα δάση και τους βοσκότοπους, απαγορεύοντας την καταπάτησή τους από ιδιώτες. Έδιναν εγγύηση στους χωρικούς μια ελάχιστη αγροτική εκμετάλλευση, που δεν μπορούσαν να την κατάσχουν οι πιστωτές. Αυτά τα μέτρα σταθεροποίησαν τον σερβικό αγροτικό κόσμο δημιουργώντας μια δημοκρατία μικροϊδιοκτητών. Το σύνταγμα του 1838 επικύρωσε νομικά την κατάσταση αυτή, αναγνωρίζοντας στους χωρικούς την απόλυτη ιδιοκτησία της γης, κι αυτοί ευγνωμονούσαν τον Μίλος και παρέμειναν μέχρι τέλους οι πιο πιστοί υποστηρικτές του.

Ο αγράμματος κνιάζ δυσπιστούσε απέναντι στους μορφωμένους, κατανοώντας ταυτόχρονα τη χρησιμότητά τους για την οργάνωση του κράτους. Έτσι, παρατηρήθηκε κάποια πρόοδος στον τομέα της παιδείας, αλλά με βραδύτητα και καθυστέρηση. Το 1815 στο πασαλίκι δεν υπήρχαν παρά μόνο τρία ιδιωτικά σχολεία· το 1839, κατά την παραίτηση του Μίλος, η Σερβία αριθμούσε εβδομήντα δύο πρωτοβάθμια σχολεία, τρία διθέσια λύκεια, ένα πενταθέσιο στο Κραγκούγιεβατς, ενώ στο Βελιγράδι προστέθηκε η Μεγάλη Σχολή, που έγινε λύκειο, και το Μεγάλο Σεμινάριο της Μητρόπολης. Συνολικά, λιγότεροι από τρεις χιλιάδες μαθητές για έναν πληθυσμό περίπου οκτακοσίων χιλιάδων κατοίκων. Τα περισσότερα από αυτά τα σχολεία χρονολογούνταν από τη δεκαετία του 1830, ενώ το 1832 ο Μίλος διόρισε έναν υπουργό Δημόσιας Εκπαίδευσης.

Ο Τύπος για τον κνιάζ δεν ήταν τίποτε άλλο από ένα μέσο προπαγάνδας. Ακολουθώντας την παράδοση δεν δίστασε να καλέσει τον μεγάλο Γερμανό ιστορικό Λεοπόλδο Ράνκε για να δημοσιεύσει, με

τη βοήθεια του Βουκ Κάρατζιτς, ένα φυλλάδιο για τη Σέρβικη Επανάσταση. Παρά ταύτα, κατάλαβε ότι τον συνέφερε η έκδοση περιοδικού Τύπου. Από το 1813 κυκλοφορούσε στη Βιέννη η *Novine Srpske* (σερβική εφημερίδα), την οποία ο κνιάζ μετέφερε το 1834 στο Βελιγράδι, όπου άρχισε να εκδίδεται σε ένα νεοϊδρυθέν τυπογραφείο. Αυτό το απλό εβδομαδιαίο φύλλο δημοσίευε τις απόψεις του ηγεμόνα και κάποιες ειδήσεις από το εξωτερικό. Θα πρέπει να αναφέρουμε επίσης την ίδρυση του πρώτου θεάτρου της Σερβίας την ίδια χρονιά στο Κραγκούγιεβατς.

Όλα αυτά ήταν μέτρια επιτεύγματα, και σε πολιτιστικό επίπεδο το κέντρο βάρους των Σέρβων έπεφτε στα βόρεια του Δούναβη: στη Βιέννη, στην Πέστη, όπου το 1827 ιδρύθηκε το πολιτιστικό και επιστημονικό ίδρυμα Μάτιτσα Σρπσκα⁴, στο Νόιζατς, όπου υπήρχε σερβικό λύκειο. Με αυτή την «ουγγρική Σερβία» συνδέεται ακόμα ο μεγάλος συγγραφέας Βουκ Κάρατζιτς (1787-1864). Γεννήθηκε στα σύνορα του πασαλικιού, στη Δρίνα, σπούδασε στη Μεγάλη Σχολή του Βελιγραδίου και έγινε γραμματέας της Γερουσίας του Καραγεώργη. Το 1813 πήγε στη Βιέννη, όπου παντρεύτηκε μια καθολική Γερμανίδα και έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Εκεί δημοσίευσε τα περισσότερα τα έργα του και εκεί πέθανε. Στη Σερβία του Μίλος δεν έκανε παρά μόνο σύντομα ταξίδια, αν και είχε μια πιο παρατεταμένη παραμονή, μετά το 1830, για να συντάξει έναν κώδικα που δεν δημοσιεύθηκε ποτέ. Το 1832 διαφώνησε με τον ηγεμόνα και του έστειλε μια επιστολή στην οποία κατήγγελλε την αυθαιρεσία της διακυβέρνησής του. Η απάντηση του κνιάζ ήταν η απαγόρευση εισόδου στην ηγεμονία όχι μόνο του ίδιου αλλά και των έργων του. Η πολιτιστική και γλωσσική επανάσταση του Βουκ υλοποιήθηκε έξω από τα σύνορα της Σερβίας.

Πρωτοσέλιδο της πρώτης εφημερίδας της Σερβίας, *Novine Srpske* το 1840. ΔΕΞΙΑ: Ο Βουκ Στεφάνοβιτς Κάρατζιτς (1787-1864) υπήρξε η πιο σημαντική προσωπικότητα στη σερβική λογοτεχνία το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.

Την παραιτήση του κνιάζ ακολούθησε για έναν μήνα η επιθανάτια αγωνία του μεγαλύτερου γιου του, Μίλαν, που είχε προσβληθεί από φυματίωση. Συγκροτήθηκε τότε μία αντιβασιλεία, που κυβέρνησε τη χώρα μέχρι να αναγνωριστεί ηγεμόνας από την Πύλη ο νεότερος γιος, ο Μιχαήλο (1829-1868), που ήταν μόνο δεκαεφτά χρονών. Επικράτησαν οι συνταγματικοί, με τον Τομά Βούτσιτς-Πέριτσιτς, τον αντίπαλο του Μίλος, και τον νεαρό Ίλιγια Γκαρασάνιν. Οι οπαδοί του Ομπρένοβιτς συσπειρώνονταν γύρω από την οικογένεια του κνιάζ. Δύο πολιτικοί κομματικοί πυρήνες βρέθηκαν αντιμέτωποι και οι αγώνες τους αποτέλεσαν τα ουσιαστικότερα γεγονότα μιας βασιλείας κατά την οποία ο ηγεμόνας της ξεπεράστηκε από τα γεγονότα. Ένα πραξικόπη-

μα του Βούτσιτς-Πέριτσιτς υποχρέωσε τον Μιχαήλο να καταφύγει στην Αυστρία τη νύχτα της 25ης προς 26η Αυγούστου 1842. Συγκλήθηκε εσπευσμένα η Εθνοσυνέλευση, η οποία εξέλεξε πρίγκιπα της Σερβίας ομόφωνα τον γιο του Καραγεώργη, Αλέξανδρο Καραγεώργεβιτς (1806-1885), που ήταν στην εξορία από το 1813.

Η αλλαγή της δυναστείας δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να επιβεβαιώσει την εξουσία της ολιγαρχίας του Συμβουλίου, που η κυριαρχία του σημάδεψε την ιστορία της Σερβίας μέχρι το 1858. Η νέα δυναστεία βασίστηκε στη δημιουργία ενός συγκεντρωτικού διοικητικού μηχανισμού, που δημιούργησε μια αστική μπουρζουαζία που συχνά προερχόταν ακόμα από την Αυστρία και ιδεώδες της παρέμενε η μοναρχία των Αψβούργων.

Η πρώτη φροντίδα της λοιπόν ήταν να δώσει στη Σερβία τους γραπτούς νόμους που της έλειπαν επί Μίλος. Έτσι, δημιουργήθηκε ο Αστικός Κώδικας του 1848, που εμπνεόταν από τον αυστριακό κώδικα και καθιέρωνε τους κανόνες της ιδιοκτησίας, παρέχοντας μια στέρεη βάση για τη διείσδυση του καπιταλισμού, ενώ το 1858 η οργάνωση της δικαιοσύνης ανήγγειλε το τέλος των πατριαρχικών κανόνων. Η δεύτερη φροντίδα ήταν να συγκροτηθεί μια στρατιωτική δύναμη αλλά, επειδή τα Χάτι Σερίφ του 1830 και του 1838 αντιτάσσονταν σε κάτι τέτοιο, αρκέστηκαν να συγκροτήσουν το 1845 έναν τακτικό στρατό που προοριζόταν για εσωτερικές αποστολές και αποτελούνταν μόνο από δύο τάγματα και έξι κανόνια.

Η προσπάθεια που έγινε στον τομέα

της εκπαίδευσης είχε ως πρώτο στόχο την αντιμετώπιση των αναγκών αυτής της διοίκησης. Ο αριθμός των σχολείων πενταπλασιάστηκε σε είκοσι χρόνια και ένα πρώτο πανεπιστήμιο σε εμβρυϊκή μορφή δημιουργήθηκε στο περιβάλλον του Λυκείου του Βελιγραδίου, ενώ μια πρώτη σερβική επιστημονική κοινότητα, που δημιουργήθηκε το 1848, υπήρξε ο πρόγονος της Ακαδημίας Επιστημών. Ακολούθησαν το Εθνικό Μουσείο και η Εθνική Βιβλιοθήκη το 1847. Αν προσθέσουμε ότι το δημόσιο ταχυδρομείο οργανώθηκε το 1843 και ότι ο τηλεγράφος λειτούργησε από το 1855 και εξής, πρέπει να αποδώσουμε στην ολιγαρχία του Συμβουλίου έναν αξιοσημείωτο εκσυγχρονισμό της Σερβίας. Ωστόσο ανάμεσα στον ηγεμόνα και στους προκρίτους αναπτύχθηκε ένας

Το κτίριο της Μάτιτσα Σρπσκα στο Νόβι Σαντ, την πλέον σημαντική πόλη της περιοχής της Βοϊβοντίας.

αγώνας για την εξουσία, που εντάθηκε από τις συνωμοσίες του Μιχαήλο, εξόριστου στη Βιέννη, και των οπαδών του, που ήταν πάντα δραστηριοποιημένοι στη Σερβία. Σε όλα αυτά ήρθε να προστεθεί, από το 1848 και από τις επαναστάσεις στην Αυστρία και στην Ουγγαρία, μια φιλελεύθερη αναταραχή που απαιτούσε την αποκατάσταση μιας υπεύθυνης Εθνοσυνέλευσης. Η αρκετά παράδοξη συμμαχία των οπαδών του γηραιού κνιάζ και των φιλελεύθερων διανοουμένων, των σπουδασμένων στο Παρίσι, ανάγκασε την κυβέρνηση να συγκαλέσει μια εθνοσυνέλευση, την αποκαλούμενη Συνέλευση του Αγίου Ανδρέα, που στις 11 Δεκεμβρίου του 1858 έφερε τη φυγή του Αλέξανδρου και την ανάκληση του πρίγκιπα Μίλος.

Την εποχή εκείνη ο Μίλος ήταν εβδομήντα οκτώ χρονών, και είπαν γι' αυτόν ότι τίποτα δεν είχε μάθε και τίποτα δεν

είχε ξεχάσει: ο παλιός, γηραιός αντίπαλός του Βούτσιτς Πέριτσιτς συνελήφθη και πέθανε στο νοσοκομείο κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες. Ο Μίλος κατήργησε το σύνταγμα του 1838 και διέλυσε την ιεραρχία των διοικητικών στελεχών στηριζόμενος στις μάζες των αγροτών και, στη δεύτερη θητεία του ως ηγεμόνας, ήταν εντελώς αντίθετος με το γραφειοκρατικό σύστημα που είχε δημιουργηθεί στο μεταξύ. Ωστόσο πέθανε από είκοσι μήνες αργότερα (Σεπτέμβρης του 1860), αφού πρώτα κατάφερε να αποσπάσει από την Πύλη την αναγνώριση του κληρονομικού χαρακτήρα του τίτλου του ηγεμόνα για χάρη του γιου του.

Ο Μιχαήλο επέστρεψε στην εξουσία, ώριμος πια μετά την πολύχρονη εξορία του και ύστερα από τόσα ταξίδια· οι Σέρβοι ιστορικοί τον θεωρούν τον καλύτερο ηγεμόνα της χώρας τους μέχρι το 1914. Η ηγεμονία του (1860-1868), που συνέπεσε

Ο Μιχαήλο Ομπρένοβιτς (1823-1868) υπήρξε δύο φορές πρίγκιπας της Σερβίας (1839-1842 και 1860-1868). ΔΕΞΙΑ: Πορτρέτο του Μίλος Ομπρένοβιτς, που τον απεικονίζει στην Κωνσταντινούπολη, με την Αγία Σοφία στο φόντο.

με το μεγάλο κίνημα για συγκρότηση εθνικών κρατών στην Ευρώπη—την ένωση της Ιταλίας, την ένωση της Γερμανίας, τον αυстро-ουγγρικό συμβιβασμό—, άφησε ανεξίτηλη τη σφραγίδα της σε όλα τα Βαλκάνια χάρη στην εξωτερική πολιτική που ακολούθησε ο υπουργός του Ίλιγια Γκαρασάνιν (1812-1872), ο οποίος κατείχε το αξίωμά του από το 1862 μέχρι το τέλος του 1865. Στο εσωτερικό παρατηρήθηκε μια προσπάθεια για μια αυταρχική μοναρχία, που να στηρίζεται, όπως και επί Αλέξανδρου, στη διοίκηση και στον στρατό, απαλλαγμένη από την κηδεμονία του Συμβουλίου, που υποβιβάστηκε σε απλό συμβουλευτικό όργανο με έναν νόμο του 1861, σύμφωνα με τον οποίο ο ηγεμόνας διορίζει τους υπουργούς, που υπάγονταν άμεσα σε αυτόν, ενώ ένας νόμος του 1862 οργάνωσε επτά υπουργεία με τη σύγχρονη έννοια του όρου. Ο στρατός, που βασιζόταν στη στρατολογία (νόμος

του 1862), απέκτησε ανώτερη Αρχή ένα Υπουργείο Πολέμου. Η οργάνωσή του ανατέθηκε σε έναν Γάλλο αντισυνταγματάρχη, τον Ιππόλυτο Μοντέν. Το 1866 ο στρατός αυτός αριθμούσε δεκαέξι ταξιαρχίες και δεκατέσσερεις πυροβολαρχίες, κάπου ογδόντα έξι χιλιάδες άνδρες για έναν πληθυσμό ενός εκατομμυρίου τριακοσίων χιλιάδων κατοίκων, πράγμα που σήμαινε ότι ήταν ο πρώτος στρατός στα Βαλκάνια. Ο στρατός αυτός επέτρεψε στον Μιχαήλο να πραγματοποιήσει το όνειρο του πατέρα του: να διώξει από τη γη των Σέρβων όλους τους Τούρκους.

Από το 1830 οι Οθωμανοί διατηρούσαν τις φρουρές τους σε επτά φρούρια, μεταξύ αυτών του Βελιγραδίου, του Σαμπάκ, του Σμεντέρεβο και του Ούζιτσε. Ήδη από την επιστροφή του στην εξουσία ο Μίλος είχε απαιτήσει, για άλλη μια φορά, την αποχώρησή τους. Τον Ιούνιο του 1862 όμως, κοντά στην Κρήνη του Ντγιου-

Ο Αλέξανδρος Καραγεώργεβιτς της Σερβίας (1806-1885). Το 1842 η Ρωσία και η Τουρκία τον αναγνώρισαν ως πρίγκιπα της Σερβίας. ΔΕΞΙΑ: Ο πρίγκιπας Μιχαήλο Ομπρένοβιτς το 1856.

Η Σερβική Λαϊκή Συνέλευση της 1ης Μαΐου 1848, έργο του Πάβλε Σίμιτς.

κούρ, στη σερβο-οθωμανική συνοικία του Ντορεόλ στο Βελιγράδι, ένας Σέρβος νεαρός σκοτώθηκε από έναν στρατιώτη του φρουρίου. Η πρωτεύουσα αναστατώθηκε και λίγο έλειψε να ξεσπάσει πόλεμος ανάμεσα στη Σερβία και στην Τουρκία. Επενέβησαν οι Δυνάμεις και μακρές διαπραγματεύσεις οδήγησαν, τον Απρίλη του 1867, στην εκκένωση των φρουρίων.

Ο αυταρχισμός του ηγεμόνα περιβαλλόταν και από κάποια συνταγματικότητα, εφόσον στο εξής συγκαλούνταν τακτικά η Εθνοσυνέλευση, αλλά ο ηγεμόνας συναντούσε εκεί μια αντιπολίτευση που απαιτούσε τις αρχές του δυτικού φιλελευθερισμού. Έτσι, διαμορφώθηκαν δύο πολιτικά κόμματα, οι «συντηρητικοί», που υποστήριζαν τον Μιχαήλο, με αρχηγό τον Ίλιγια Γκαρασάνιν, και οι «φιλελεύθεροι»,

που συχνά αναγκάζονταν να ζουν εξόριστοι και διέθεταν εφημερίδες στο εξωτερικό. Σε αυτά προστίθεντο και οι αναπόφευκτες συνωμοσίες των Καραγεώργεβιτς. Μία από αυτές πέτυχε: στις 20 Μαΐου του 1868 ο ηγεμόνας Μιχαήλο έπεσε νεκρός από τους πυροβολισμούς τους στο πάρκο του Κοσουτνιακ, κοντά στο Βελιγράδι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Σερβικός τίτλος ευγενείας, αντίστοιχος του δούκα, κόμη, βαρόνου.
- 2 Αυτοκρατορικό διάταγμα που εξέδωσε στην Κωνσταντινούπολη ο σουλτάνος Αμπντούλ Μετζίτ (1839-1861).
- 3 Μεγάλα τιμάρια.
- 4 Πρόκειται για το παλαιότερο πολιτιστικό και επιστημονικό ίδρυμα της Σερβίας.

Ο Ζορζ Καστελάν (1920-2014) ήταν καθηγητής της Ιστορίας των Βαλκανίων στο Πανεπιστήμιο του Πουατιέ.

Επιμέλεια-Μετάφραση: Δ. Ν. Γεράκης.

ΜΕΓΑΛΕΣ ΠΡΟΣΦΟΡΕΣ

σε Ενεργειακά Τζάκια
Οικολογικές Σόμπες και
Τζάκια Βιοαιθανόλης

Άμεση παράδοση
σε όλη την Ελλάδα

ΗΤΑΝ ΣΥΝΥΠΕΥΘΥΝΟΣ Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ;

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Εκατό χρόνια μετά την Μικρασιατική Καταστροφή το ζήτημα της απόδοσης ευθυνών γι' αυτήν συζητιέται ακόμα στη δημόσια σφαίρα, παρά το γεγονός ότι στο μεταξύ αρκετοί ιστορικοί έχουν διατυπώσει σχετικά συμπεράσματα κατανέμοντας τις ευθύνες με βάση τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία. Σε ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινής γνώμης εξακολουθεί να επικρατεί η αντίληψη ότι η Ελλάδα δεν έπρεπε να εμπλακεί στη Μικρά Ασία. Επιπλέον,

Ένα από τα πιο κεντρικά ζητήματα του Μικρασιατικού ζητήματος (1919-1922) είναι κατά πόσον ήταν ορθή η απόφαση του Βενιζέλου για τη στρατιωτική, πολιτική και διπλωματική εμπλοκή της Ελλάδας στη Μικρά Ασία.

η ίδια μερίδα θεωρεί ότι, για λόγους σκοπιμότητας, η επίσημη Ιστορία συγκαλύπτει συστηματικά τις ευθύνες του Ελευθερίου Βενιζέλου (στον οποίο οφείλεται η απόφαση για την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη), αποδίδοντας την τραγική κατάληξη της εκστρατείας αποκλειστικά στις διάδοχες αντιβενιζελικές κυβερνήσεις της περιόδου 1920-1922, που κλήθηκαν να φέρουν σε πέρας μια αποστολή εξαρχής προορισμένη να αποτύχει.

Οι αντιλήψεις αυτές στηρίζονται κυρίως στην εσπευσμένη και νομικά αστήρικτη καταδίκη και εκτέλεση τον Νοέμβριο του 1922 των έξι αντιβενιζελικών ηγετών (Δημητρίου Γούναρη, Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη, Νικολάου Στράτου, Γεωργίου Μπαλτατζή, Νικολάου Θεοτόκη και Γεωργίου Χατζηανέστη), οι οποίοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την καταστροφή. Στο ίδιο πλαίσιο όμως παραβλέπεται η αλλοπρόσαλλη διεξαγωγή της εκστρατείας εκ μέρους τους την περίοδο μεταξύ του Νοεμβρίου 1920 και του Αυγούστου 1922, και αποδίδεται αβάσιμα στον Βενιζέλο πρόθεση να εξουδετερώσει παρασκηνιακά τις προσπάθειες των αντιπάλων του προκειμένου να μην αποδειχθούν ικανότεροι από εκείνον!

Για την κατάρριψη αυτής της θεωρίας θα αρκούσε να επισημανθούν η έκταση και η ταχύτητα της καταστροφής ως αδιάσειστα τεκμήρια πολιτικής και στρατιωτικής απαξίωσης των διαχειριστών της εκστρατείας. Προφανώς όμως για τους πιο δύσπιστους αυτό δεν είναι αρκετό. Γι' αυτό θα επανεξετάσουμε τα δεδομένα που προέκυψαν την περίοδο 1919-1920 και αποδεικνύουν ότι μετά το δεύτερο μισό του 1920 ο Βενιζέλος δεν ήταν σε θέση να επηρεάσει τις εξελίξεις στο Μικρασιατικό ζήτημα.

Η αβέβαιη ελληνική κατοχή της δυτικής Μικράς Ασίας

Ως γνωστόν, πάγια πολιτική της πολιτικής ηγεσίας της Ελλάδας τον 19ο αιώνα, κυρίως από το 1909 και εξής, ήταν η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας και η ενσωμάτωση των περιοχών διαβίωσης των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο ελληνικό κράτος. Με αυτό τον στόχο η Ελλάδα έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους, αλλά στη συνέχεια η διαφωνία για τη μεθόδεση της υλοποίησής του προκάλεσε τον Εθνικό Διχασμό, την περίοδο 1915-17. Παρά τα προβλήματα όμως που προέκυψαν τότε, η επιτυχημένη συμμετοχή του ελληνικού στρατού στις επιχειρήσεις του μακεδονικού μετώπου είχε ως συνέπεια την ελληνική συμμετοχή στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι (1919-20) και στη χάραξη των νέων ευρωπαϊκών συνόρων.

Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου η κύρια προσπάθεια της ελληνικής αντιπροσωπείας, υπό τον Βενιζέλο, είχε ως στόχο την απελευθέρωση των Ελλήνων της Θράκης και των δυτικών μικρασιατικών παραλιών. Δεν επρόκειτο δηλαδή για ιμπεριαλιστική επέκταση εις βάρος της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά για έμπρακτη προστασία των υπόδουλων Ελλήνων που τελούσαν υπό συνεχή διωγμό από το 1914 και εξής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Παλαιάς Φώκαιας, η οποία στις 12 Ιουνίου του 1914 είχε υποστεί αποκάλυπτη επίθεση από Τούρκους ατάκτους, που τη λεηλάτησαν αναγκάζοντας τους κατά πλειονότητα Έλληνες κατοίκους της να καταφύγουν ως πρόσφυγες στα κοντινά νησιά.

Η επιχειρηματολογία του Βενιζέλου στηρίχθηκε στη διακηρυγμένη από τους συμμάχους της Αντάντ αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνότητων. Η περίπτωση όμως της ηττημένης Οθωμανικής Αυτο-

κρατορίας εξετάστηκε μόλις το καλοκαίρι του 1920, μετά δηλαδή την υπογραφή των συνθηκών ειρήνης με τις άλλες ηττημένες χώρες των Κεντρικών Δυνάμεων [Συνθήκη των Βερσαλλιών με τη Γερμανία (28 Ιουνίου 1919), του Σαιν Ζερμαίν με την Αυστρία (10 Σεπτεμβρίου 1919), του Τριανόν με την Ουγγαρία (4 Ιουνίου 1920) και του Νείγυ με τη Βουλγαρία (27 Νοεμβρίου 1919)], και αφού «το ζήτημα του μέλλοντος της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αρχίσει να περιπλέκεται, καθώς γινόταν έκδηλη η ανυπαρξία της κυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη, ενώ ταυτόχρονα οξύνονταν οι ανταγωνισμοί μεταξύ των νικητών-συμμάχων»¹

Προκειμένου για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η ελληνική αντιπροσωπεία τελικά πέτυχε να αποδοθούν στην Ελλάδα η Δυτική και η Ανατολική Θράκη, καθώς και το σαντζάκι της Σμύρνης, ο πληθυσμός του οποίου ήταν κατά μεγάλο μέρος ελληνικός, ενώ ειδικότερα στην πόλη της Σμύρνης οι Έλληνες αποτελούσαν τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα. Η μακρά διαδικασία όμως που οδήγησε σε αυτές τις αποφάσεις χαρακτηρίστηκε από συνεχή πολιτική ρευστότητα και εναλλαγές των επιδιώξεων των Μεγάλων Δυνάμεων, που προέκυπταν ως συνέπεια απρόβλεπτων πολιτικών εξελίξεων στον χώρο της Μαύρης Θάλασσας και της Μέσης Ανατολής, όπως η τελική επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία (1920) και η σταδιακή ενδυνάμωση του κεμαλικού κινήματος στην Τουρκία, εις βάρος της μέχρι τότε νόμιμης και διεθνώς αναγνωρισμένης σουλτανικής εξουσίας. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η απόβαση ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη στις 3 Μαΐου 1919, με αποστολή την τήρηση της τάξης στην πόλη και στην ενδοχώρα της, υπήρξε κυριολεκτικά απόρροια μιας ευτυχούς σύμπτωσης,

Οι εδαφικές επεκτάσεις της Ελλάδας στη Θράκη και στη Μικρά Ασία το 1919-1920.

καθώς η Ιταλία, που διεκδικούσε την ίδια περιοχή, εμφανιζόταν αποφασισμένη να την καταλάβει, προκαταλαμβάνοντας την τελική απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων.

Αντιδρώντας οι ηγέτες της Μεγάλης Βρετανίας (Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ), των ΗΠΑ (Γούντροου Ουίλσον) και της Γαλλίας (Ζορζ Κλεμανσό) έθεσαν στις 23 Απριλίου/2 Μαΐου 1919 στον Βενιζέλο το ερώτημα αν η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα να διαθέσει δυνάμεις για την κατάληψη της Σμύρνης. Εκείνος δήλωσε ότι η Ελλάδα μπορούσε να διαθέσει αμέσως τις απαραίτητες ένοπλες δυνάμεις. Έτσι,

στις 2/15 Μαΐου τμήματα της 1ης Μεραρχίας κατέλαβαν την πόλη. Παρά ταύτα, κανείς δεν διευκρίνισε τότε ότι ο προσωρινός χαρακτήρας αυτής της κατάληψης θα είχε απροσδιόριστη διάρκεια. Σύμφωνα με μαρτυρία του Γάλλου διπλωμάτη Φιλίπ Μπερτελό, ο Βενιζέλος του είχε δηλώσει πως, αν γνώριζε από την πρώτη στιγμή τον προσωρινό χαρακτήρα της επέμβασης, δεν θα είχε στείλει ελληνικά στρατεύματα στη Σμύρνη.

Σε αυτό το πλαίσιο υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών, στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920, με την οποία η Ελλάδα ανέλαβε τη διακυβέρνηση του σαντζα-

Από αριστερά, οι πρωθυπουργοί της Ιταλίας, Ορλάντο, της Μεγάλης Βρετανίας, Λόνιτ Τζορτζ, της Γαλλίας, Κλεμανσό, και ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Ουίλσον. Οι τρεις τελευταίοι υποστήριξαν τις ελληνικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία.

κίου της Σμύρνης επί μία πενταετία, μετά την οποία ο τοπικός πληθυσμός θα αποφάσιζε με δημοψήφισμα υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών αν ήθελε την ενσωμάτωσή του στο ελληνικό κράτος. Ακόμη και εκείνη την περίοδο πάντως ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι ο διαμελισμός της Τουρκίας θα ήταν εφικτός αν η Ελλάδα υποστηριζόταν από τη Μεγάλη Βρετανία («αν η τύφλωσις η τουρκική, ως είναι πιθανόν, συνεχισθή, αναλάβωμεν δε την διάλυσιν της Τουρκίας, το έργον δεν υπερβαίνει τας δυνάμεις Ελλάδος και Αγγλίας»)².

Οι εκλογές του 1920

Κρίνοντας εκ των υστέρων, οι επικριτές της Συνθήκης των Σεβρών αποδίδουν στον Βενιζέλο πολιτική βιασύνη και ανάληψη ενός κινδύνου τον οποίο η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να αντιμετω-

πίσει. Με τα τότε δεδομένα όμως το εγχείρημα φαινόταν σχετικά εύκολο. Το κεμαλικό κίνημα, που τελικά επιβλήθηκε ως φορέας έκφρασης του κινήματος αυτοδιάθεσης των Τούρκων, δεν διέθετε ακόμα ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις ούτε είχε καταστεί ο αποκλειστικός εκπρόσωπος της αντίστασης στα μάτια των Τούρκων. Έτσι, μετά την επάνοδό του στην Ελλάδα ο Βενιζέλος ήταν σχεδόν βέβαιος ότι ο ελληνικός λαός θα αναγνώριζε πανηγυρικά την επίτευξη των εθνικών στόχων και θα του επέτρεπε να συνεχίσει τη διακυβέρνηση της χώρας. Προκήρυξε λοιπόν εκλογές για την 1η/14η Νοεμβρίου 1920, τυπώνοντας μάλιστα ως προεκλογικό διαφημιστικό υλικό 100.000 αντίτυπα του χάρτη της Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, που είχε προκύψει από τη Συνθήκη των Σεβρών.

Η προεκλογική αφίσα του κόμματος των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι σύγχρονοι επικριτές του Βενιζέλου ισχυρίζονται ότι δεν χρειαζόταν να προσφύγει σε εκλογές, και ότι ο λόγος που τις προκήρυξε ήταν προκειμένου να τις χάσει (!) και να αποσείσει τις ευθύνες του για τη μετέπειτα διαχείριση του Μικρασιατικού ζητήματος, όπως και της εκκρεμότητας σχετικά με το τελικό καθεστώς της Βορείου Ηπείρου. Σε αυτό το σημείο όμως πρέπει να επισημανθεί ότι οι συγκεκριμένες εκλογές κανονικά έπρεπε να είχαν πραγματοποιηθεί πολύ νωρίτερα. Λόγω της ανώμαλης πολιτικής κατάστασης που είχε προκύψει μετά την έξωση του βασιλιά Κωνσταντίνου οι εκλογές του Οκτωβρίου του 1915 (από τις οποίες απείχε το κόμμα των Φιλελευθέρων) θεωρήθηκαν άκυρες και ανασυστήθηκε η Βουλή που είχε προκύψει από τις εκλογές της 31ης Μαΐου 1915, στις οποίες είχαν κερδίσει

την πλειοψηφία οι Φιλελεύθεροι. Η Βουλή αυτή (η οποία αποκλήθηκε ειρωνικά «Βουλή των Λαζάρων») είχε συμπληρώσει τετραετία στις 31 Μαΐου 1919, αλλά η θητεία της παρατάθηκε με τέσσερα διαδοχικά αναγκαστικά διατάγματα μέχρι τις 20 Σεπτεμβρίου 1920, οπότε και διαλύθηκε ενόψει των εκλογών της 1ης Νοεμβρίου του ίδιου έτους.

Η ήττα του Βενιζέλου σε αυτές τις εκλογές εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα μεγάλα αινίγματα της ελληνικής ιστορίας. Ο σχετικός προβληματισμός διατυπώνεται ιδιαίτερα εύστοχα από τον Σπύρο Μαρκεζίνη: «Είναι αδύνατον ο ψυχραιμος και αντικειμενικός παρατηρητής, ιδίως όταν παρέχονται τα έτη, να ημπορή να κατανοήσει ότι οιαδήποτε αισθηματική ιδεολογία ή αρνητική διάθεση θα ηδύνατο να δικαιολογήσει την ψήφον εκείνην της 1/14 Νοεμβρίου. Ο

Αβέρωφ ήτο αγκυροβολημένος εις Κωνσταντινούπολιν και οι Έλληνες στρατιώται κατείχον την Σμύρνην, την Νικομήδειαν, την Προύσαν, το Ουσάκ. Η δυτική και ανατολική Θράκη ήσαν ελληνικαί. Και τα ελληνικά σύνορα απείχον της Κωνσταντινουπόλεως ολίγα μόνον χιλιόμετρα. Εάν επρόκειτο περί ονείρου ασφήνετο ουπεύθυνος να εκκαθαρίση την κατάστασιν. Εάν επρόκειτο περί πραγματικότητος, διατί τότε η καταψήφισις;»³

Στην πραγματικότητα, το κόμμα των Φιλελευθέρων πλειοψήφησε με 50,3% έναντι 49,3% της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως, αλλά έχασε λόγω της κατανομής των εκλογικών περιφερειών, κερδίζοντας μόλις 118 έδρες στη Βουλή, αντί των απαιτούμενων 185 για την κατοχύρωση αυτοδυναμίας. Μάλιστα ο ίδιος ο Βενιζέλος, που είχε θέσει υποψηφιότητα στην περιφέρεια της Αττικοβοιωτίας, δεν μπόρεσε να εκλεγεί βουλευτής! Η

ήττα των Φιλελευθέρων υπήρξε ολοκληρωτική στη φιλοβασιλική «Παλαιά Ελλάδα», όπως και στη Μακεδονία, όπου μάλιστα οι αντιβενιζελικοί εξέλεξαν 69 από τους 74 βουλευτές, μεταξύ των οποίων 3 Εβραίους και 16 μουσουλμάνους (μέχρι την υποχρεωτική ελληνοτουρκική ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923 στη Μακεδονία κατοικούσε μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων). Υπ' αυτές τις συνθήκες είναι βέβαιο ότι, ακόμη και αν ο Βενιζέλος είχε προκηρύξει τις εκλογές με πρόθεση να τις χάσει (!), δεν θα επέλεγε να μην εκλεγεί καν βουλευτής! Εξάλλου, ειδικά σε αυτές τις εκλογές είχε επιτραπεί να ψηφίσουν και οι στρατιωτικοί του μετώπου, η προτίμηση των οποίων προς τους Φιλελευθέρους θεωρούνταν δεδομένη. Στα αντίστοιχα εκλογικά τμήματα όμως διαπιστώθηκε εκτεταμένη νοθεία υπέρ των Φιλελευθέρων, με συνέπεια τα αποτελέσματα τελικά να ακυρωθούν.

Η είσοδος του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη.

Οι μετεκλογικές εξελίξεις

Μετά τις εκλογές ο Βενιζέλος αυτοεξορίστηκε στη Γαλλία. Πριν αναχωρήσει αναφέρεται ότι δήλωσε: «Δεν κακίζω το λαό, του ζήτησα θυσίες μεγαλύτερες από τις δυνάμεις του... Φταίγω εγώ που δεν υπολόγισα σωστά ως που παν οι δυνάμεις του και η αντοχή του. Και φέρω βαρεία ευθύνη γιατί ενώ τώρα τρέχει τον κίνδυνο να χάσει τα κερδισμένα αποτελέσματα, οι θυσίες θα του μείνουν».⁴ Λίγο αργότερα, στις 22 Νοεμβρίου/5 Δεκεμβρίου 1920, διεξήχθη στην Ελλάδα δημοψήφισμα με το οποίο ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επανήλθε στον θρόνο. Αυτή η εξέλιξη έδωσε το πρόσχημα στις Μεγάλες Δυνάμεις να δηλώσουν επίσημα ότι θα τερμάτιζαν την πολιτική και οικονομική υποστήριξή τους προς τα

ελληνικά εθνικά δίκαια. Το γεγονός αυτό όμως δεν ελήφθη σοβαρά υπόψη στην Ελλάδα ούτε από την κοινή γνώμη ούτε από την κυβέρνηση, παρά το γεγονός ότι η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις είχε δηλώσει προεκλογικά την πρόθεσή της να αποστρατεύσει τον στρατό και να θέσει τέλος στην παρουσία του ελληνικού κράτους στη Μικρά Ασία.

Περαιτέρω, οι σύγχρονοι επικριτές της πολιτικής του Βενιζέλου του καταλογίζουν ότι την περίοδο της αυτοεξορίας του τήρησε εγωιστική στάση και αδιαφόρησε για τις εντεινόμενες δυσκολίες της Ελλάδας κατά την μικρασιατική επιχείρηση. Σε αυτή την περίπτωση παραβλέπεται το σημαντικό γεγονός ότι οι ξένοι πολιτικοί ηγέτες που είχαν υποστηρίξει τις θέσεις του Βενιζέλου την περί-

Ο Γάλλος διπλωμάτης Φιλίπ Μπερτελό, στον οποίο ο Βενιζέλος είχε δηλώσει ότι, αν γνώριζε από την πρώτη στιγμή τον προσωρινό χαρακτήρα της επέμβασης, δεν θα είχε στείλει ελληνικά στρατεύματα στη Σμύρνη. ΔΕΞΙΑ: Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης λίγο πριν αποβιβαστούν στη Σμύρνη.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, επικεφαλής της ελληνικής αποστολής, αναχωρεί από το ξενοδοχείο του στη Λωζάνη.

οδο 1918-1920 δεν βρίσκονταν πλέον στην εξουσία, καθώς σε όλες τις νικητρίες χώρες του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου επικρατούσε πλέον έντονα αντιπολεμικό πνεύμα και ισχυρή τάση αποστράτευσης των ενόπλων δυνάμεών τους, ως αποτέλεσμα της μακροχρόνιας πολεμικής τους κόπωσης. Σε αυτό το πλαίσιο ο Κλεμανσό είχε αποσυρθεί από την πολιτική τον Ιανουάριο του 1920, ο Ουίλσον είχε χάσει τις αμερικανικές προεδρικές εκλογές της 5ης Νοεμβρίου του ίδιου έτους, ενώ ο Λόιντ Τζορτζ αντιμετώπιζε αυξανόμενες δυσκολίες στην επιβολή των απόψεών του στη Μεγάλη Βρετανία.

Επιπλέον, παραβλέπεται ότι μετά την ουσιαστική αποτυχία των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Δεκεμβρίου του 1920, και καθώς διέβλεπε τη σταδιακή πολιτική απομόνωση της Ελλάδας, ο Βενιζέλος είχε εκφράσει την υποστήριξή του προς

οποιαδήποτε αντιβενιζελική κυβέρνηση, εφόσον ο Κωνσταντίνος θα δήλωνε παραίτηση από τον θρόνο υπέρ του διαδόχου του, Γεωργίου (Β΄). Οι κυβερνώντες όμως στην Ελλάδα δεν ήθελαν να έχουν καμία επαφή με αυτόν και δεν επιζήτησαν σε καμία περίπτωση τις συμβουλές ή την υποστήριξή του. Το γεγονός αυτό καταγράφηκε εύγλωττα από τον Ιωάννη Μεταξά. Συγκεκριμένα, στις 25 και 29 Μαρτίου του 1921, μετά την ουσιαστικά αποτυχημένη επιχειρήση περικύκλωσης και εξουδετέρωσης του κεμαλικού στρατού στο Εσκή Σεχίρ, ο Μεταξάς συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό, Δημήτριο Γούναρη, και τους υπουργούς Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη και Νικόλαο Θεοτόκη, παρουσία και του στρατιωτικού Αθανασίου Εξαδάκτυλου (παλαιού συναδέλφου του στο Επιτελείο των Βαλκανικών πολέμων). Κατά τις σχετικές

συζητήσεις διαπίστωσε ότι οι συνομιλητές του διακατέχονταν από τον φόβο ότι τυχόν ελληνική απαγκίστρωση από τη Μικρά Ασία θα είχε ως αποτέλεσμα την πτώση τους και την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία. Αναφερόμενος μάλιστα σε αυτό τον κίνδυνο, ο Γούναρης είχε δηλώσει: «Εμέ προσωπικώς τι με μέλει; Ένας άνθρωπος είμαι [...] Αλλοίμονον σε σας που έχετε δεσμούς και παρουσίαν» (εννοώντας ότι ο ίδιος δεν είχε οικογένεια). Σχολιάζοντας αυτή τη δήλωση ο Μεταξάς παρατήρησε: «Εισ το κάτω-κάτω, εάν μόνον διά του Βενιζέλου θα ήτο δυνατόν να σωθή η Ελλάς, ας έλθη ο Βενιζέλος. Πρέπει να υπάγη ο τόπος μας εις τον διάβολον, διά να μη έλθη ο Βενιζέλος;»⁵

Από τα σχόλια του Μεταξά καθίσταται σαφής η επίγνωση των αντιβενιζελικών ηγετών σχετικά με το αδιέξοδο στο οποίο σταδιακά παρασύρονταν στο Μικρασιατικό ζήτημα. Παρά ταύτα, οι χειρισμοί τους, ειδικά ως προς τη στρατιωτική διαχείριση της εκστρατείας, χαρακτηρίστηκαν κατ' επανάληψη από αδεξιότητα, αν όχι από ανικανότητα. Ενδεικτικά αναφέρεται η τοποθέτηση ως επικεφαλής της Στρατιάς Μικράς Ασίας του αντιστράτηγου Αναστασίου Παπούλα, που δεν είχε καμία συμμετοχή στις επιχειρήσεις του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου (κατά την εξέλιξη των οποίων είχαν αλλάξει ριζικά οι στρατιωτικές αντιλήψεις για τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου), ούτε επιτελικές γνώσεις. Ο Παπούλας είχε αντικαταστήσει μετά τις εκλογές του 1920 τον εμπειροπόλεμο αρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο, αλλά η ηγεσία του χαρακτηριζόταν από πλήρη αποστασιοποίηση από τον επιτελικό σχεδιασμό των πολεμικών επιχειρήσεων, τις οποίες είχε αναθέσει στους συνταγματάρχες Πτολεμαίο Σαρηγιάννη (τον μόνο ανώτερο αξιωματικό

που είχε παραμείνει στο Επιτελείο μετά την κυβερνητική αλλαγή του 1920) και Κωνσταντίνο Πάλλη, χωρίς όμως οι επιλογές τους να υφίστανται κανέναν ουσιαστικό έλεγχο από τους προϊσταμένους τους. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η ηγεσία της Στρατιάς, αντί να διαπνέεται από σύμπνοια κα συναδελφικότητα, διακατέχονταν από έντονο φατριασμό και αντιπαλότητες.

Μία άλλη χαρακτηριστική περίπτωση κακοδιαχείρισης των στρατιωτικών συγκυριών στο μικρασιατικό μέτωπο αποτελεί η συμπληρωματική επιστράτευση τριών κλάσεων (1913B, 1914 και 1915) και η ταυτόχρονη πρόσκληση εθελοντών στις 7/20 Μαρτίου 1921, η οποία μάλιστα συμπεριέλαβε και τους Έλληνες του σαντζακίου της Σμύρνης. Από το σύνολο όμως των επιστρατευθέντων μόνο ένας μικρός αριθμός κατέληξε στο μέτωπο, η παρουσία του οποίου δεν ήταν ικανή να ανατρέψει τη στρατιωτική ισορροπία δυνάμεων.

Ουσιαστικά, το χρονικό περιθώριο της Ελλάδας να θέσει τη σφραγίδα της στην εξέλιξη του πολέμου στη Μικρά Ασία τερματίστηκε τον Μάρτιο του 1921. Εκείνο τον μήνα επιβεβαιώθηκε η ήττα των γαλλικών αποσπασμάτων που προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τη γαλλική κατοχή της Κιλικίας (σύμφωνα με τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών περί καθορισμού ζωνών κατοχής στην πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία) από τις κεμαλικές δυνάμεις. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη μεταστροφή της γαλλικής πολιτικής και στην αναγνώριση της κεμαλικής εξουσίας στις 20 Οκτωβρίου 1921. Παράλληλα, την ίδια περίοδο το κεμαλικό καθεστώς εξασφάλισε την παροχή σοβιετικής βοήθειας. Παρά ταύτα, η πρόταση που υπέβαλε τον Ιούνιο του 1921 ο Βενιζέλος στην ελληνική κυβέρνηση να δεχτεί τη μεσολάβηση που της

Ο ύπατος αρμοστής Σμύρνης Αριστείδης Στεργιάδης στον σιδηροδρομικό σταθμό της Φιλαδέλφειας.

είχαν προτείνει οι Μεγάλες Δυνάμεις αγνοήθηκε για μία ακόμη φορά.

Αντί επιλόγου

Με βάση τα προαναφερθέντα δεδομένα, δεν στοιχειοθετείται εκούσια ευθύνη του Βενιζέλου για την κατάληξη της Μικρασιατικής περιπέτειας. Η ακούσια όμως απουσία του από το πολιτικό προσκήνιο είναι βέβαιο ότι επιδείνωσε τις συνθήκες που οδήγησαν στο τελικό αδιέξοδο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ιωάννης Γιαννουλόπουλος: «Η μόνη θεμιτή πιθανολογία –και μόνο πιθανολογία– που μπορεί να υπάρξει με βάση τις γενικότερες εξελίξεις μέχρι τον Νοέμβριο/Δεκέμβριο του 1920, είναι ότι η παραμονή των Φιλελευθέρων στην εξουσία θα συντελούσε ίσως στο να ήταν η στροφή της γαλλικής πολιτικής πιο έμμεση και σταδιακή και στο να συναντούσε περισσότερες και πιο αποτελεσματικές αντιδράσεις. Με την αποχώρηση εξάλλου του Βενιζέλου από το διπλωματικό προσκήνιο, ακριβώς κατά την περίοδο που φαίνονται να ενισχύονται όλοι σχεδόν οι αρνητικοί για τις ελληνι-

κές επιδιώξεις παράγοντες, η Ελλάδα έχασε [...] τον αναντικατάστατο εκπρόσωπό της στις σχέσεις της με τις νικητρίες δυνάμεις».⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Γιώργος Μαργαρίτης, «Ο πόλεμος στη Μικρά Ασία (1919-1922)», στο συλλογικό έργο, *Ιστορία των Ελλήνων*, εκδ. Δομή, τόμ. 12, Αθήνα, χ.χ., σ. 162, 165.
- 2 Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, εκδ. Ίκαρος, τόμ. Β΄, Αθήνα, 1970, σ. 393, (επιστολή 27ης Ιουνίου 1920 προς Εμμ. Ρέπουλη).
- 3 Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1964*, τόμ. Δ΄, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα, 1968, σ. 323.
- 4 Πηνελόπη Σ. Δέλτα, *Αρχείο*, τόμ. Α΄: *Ελευθέριος Βενιζέλος*, εκδ. Ερμής, Αθήνα, 1979, σ. 61, 62.
- 5 Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, «Ο Μεταξάς και η δίκη των Έξι», εφ. *Η Καθημερινή*, Κυριακή, 28 Μαρτίου 2021.
- 6 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΕ΄: *Νεώτερος ελληνισμός από 1913 έως 1941*, Αθήνα, 1978, σ. 154.

⁶ Ο Νίκος Νικολούδης είναι δρ. Ιστορίας του King's College (Πανεπιστήμιο του Λονδίνου).

Κεντρική λεωφόρος του Βουκουρεστίου τη δεκαετία του 1930.

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΟΛΟΦΟΝΙΕΣ ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1930

Του ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Η Ρουμανία υπήρξε από τις χώρες που με το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου βρέθηκαν στο στρατόπεδο των νικητών και ωφελήθηκε γι' αυτό από τις συνθήκες ειρήνης, με τις οποίες η επικράτειά της υπερδιπλασιάστηκε. Η δημιουργία επομένως ισχυρού φασιστικού κινήματος στη Ρουμανία από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 δεν οφειλόταν στη δυσαρέσκεια του λαού και της ηγεσίας του για τις συνθήκες αυτές, όπως συνέβη με τη Γερμανία, την Ιταλία, την Ουγγαρία, και λοιπά, αλλά στις οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετώπισε ο Ρουμανικός λαός μετά τον

Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, στην εκτεταμένη διαφθορά, στην ανεργία, στην οικονομική υστέρηση και στην παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929, που έπληξε ακόμη και τις κατεξοχήν αγροτικές χώρες.

Ο φασισμός στη Ρουμανία βάδισε παράλληλα με έντονο αντισημιτισμό και αχαλίνωτη πολιτική βία. Ειδικά το τοπικό φασιστικό κίνημα τροφοδοτήθηκε από έντονο αντισημιτισμό, που υπήρχε και πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Ενισχύθηκε όμως και οξύνθηκε ύστερα απ' αυτόν, κυρίως από τις πληθυσμιακές ανακατατάξεις που προκλήθηκαν από τις εδαφικές μεταβολές.

Ως προς το τελευταίο, από τα 18 εκατομμύρια των κατοίκων της νέας Ρουμανίας, αυτής που προέκυψε από τις συνθήκες ειρήνης του 1919, περίπου τα 5 εκατομμύρια (κάτι περισσότερο δηλαδή από το 1/3 του πληθυσμού) ήταν Ούγγροι, Ρώσοι, Ουκρανοί, Γερμανοί και Βούλγαροι.

Στη νότια Δοβρουτσά μάλιστα το πληθυσμιακό στοιχείο που κυριαρχούσε ήταν οι Βούλγαροι, ενώ στη βόρεια Βου-

Ο Αλέξανδρος Κούζα (1857-1947) υπήρξε αντισημίτης καθηγητής πανεπιστημίου και συνιδρυτής του Δημοκρατικού Εθνικιστικού Κόμματος Ρουμανίας. ΔΕΞΙΑ: Ο Κορνέλιου Ζέλεα Κοντρεάνου (1899-1938), φοιτητής του Κούζα, ακραίος εθνικιστής, υπήρξε ιδρυτής της Λεγεώνας του Αρχάγγελου Μιχαήλ, πιο γνωστής ως Σιδηράς Φρουράς.

κοβίνα υπερτερούσαν οι Ουκρανοί. Από το σύνολο εξάλλου του πληθυσμού της νέας Ρουμανίας, σχεδόν το 6% ήταν Εβραίοι. Περισσότεροι δηλαδή από ένα εκατομμύριο άτομα. Διπλάσιος αριθμός από τον εβραϊκό πληθυσμό της Γερμανίας στις αρχές της δεκαετίας του 1920.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, ήδη από το 1905, υπήρχε στη Ρουμανία πολιτικό κόμμα κύριο γνώρισμα του οποίου ήταν ο αδιάλλακτος αντισημιτισμός. Καθώς μάλιστα το κόμμα αυτό είχε ιδρυθεί και καθοδηγούνταν από καθηγητές πανεπιστημίου, με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Κούζα, ήταν επόμενο να ασκεί μεγάλη επιρροή στις μάζες του ρουμανικού λαού, κυρίως τους αγρότες, που, ζώντας σε συνθήκες καθυστέρησης, θεωρούσαν τις απόψεις της πνευματικής ηγεσίας θέσφατα, πέρα από τις προκαταλήψεις αιώνων και τον βομβαρδισμό τους από την αντισημιτική προπαγάνδα των φασιστικών κύκλων της χώρας τους.

Ο Κοντρεάνου και το ρουμανικό φασιστικό κίνημα

Το αντιεβραϊκό κόμμα του Κούζα ονομάστηκε αργότερα Λίγκα της Εθνικής Χριστιανικής Άμυνας (LANC), περιέλαβε στις τάξεις του μεγάλη μερίδα φοιτητών και απέκτησε φανατικούς επαναστατικούς πυρήνες, τα στελέχη των οποίων έρεπαν προς τον θρησκευτικό μυστικισμό και την άσκηση βίας.

Πανεπιστημιακός δάσκαλος, ο Κούζα, αντί να νοουθετήσει τους οπαδούς του και να τους αποτρέψει από την προσφυγή σε εκδηλώσεις βίας, με τη στάση του τους ενθάρρυνε προς αυτή την κατεύθυνση. Από τους φοιτητές του, φανατικότερος σε αντισημιτικά αισθήματα και φασιστική ιδεολογία υπήρξε ένας Κορνέλιου Ζελέα Κοντρεάνου, ο οποίος είχε μπολιαστεί από την παιδική ηλικία του, μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον του,

με τα φοβερά σύνδρομα εναντίον των Εβραίων και των σοσιαλιστών.

Την πρώτη πλήση εγκεφάλου υπέστη ο Κοντρεάνου από τον ίδιο τον πατέρα του, Ίον, ο οποίος μετέβαλε το πολωνο-σλαβικό επώνυμό του σε Κοντρεάνου, για να μοιάζει με ρουμανικό. Ο Κοντρεάνου προσέδωσε στη βία τη φιλοσοφική δήθεν διάσταση του καθαρισμού και του εξαγνισμού.

Πιστός στο δόγμα της βίας, ο Κοντρεάνου δολοφόνησε το 1924 τον νομάρχη Ιασίου, προκειμένου να τιμωρήσει, όπως είπε, ένα διεφθαρμένο στοιχείο που είχε ζημιώσει την κοινωνία και την πατρίδα. Για την πράξη του αυτή απέκτησε μεγάλη φήμη. Θεωρήθηκε κοινωνικός τιμωρός και απαλλάχθηκε από τις κατηγορίες που τον βάρυναν στη δίκη που έγινε.

Όταν στην τριετία 1924-1927 ο Κοντρεάνου συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία, ήρθε σε επαφή με τους κύκλους των ναζιστών, οι οποίοι τον επηρέασαν ακόμη περισσότερο με τις αντισημιτικές και αντικομμουνιστικές απόψεις και την εγκληματική δράση τους. Μία από τις λίγες διαφωνίες του Κοντρεάνου με το ναζιστικό κίνημα ήταν η τοποθέτησή του απέναντι στην Εκκλησία. Ο Ρουμάνος εθνικιστής, αντίθετα από τους Γερμανούς ναζιστές, έβλεπε την Εκκλησία ως σύμμαχο στον αγώνα εναντίον των Εβραίων και των κομμουνιστών. Γι' αυτό και όταν επέστρεψε στη Ρουμανία από τη Γερμανία ίδρυσε τη Λεγεώνα Αρχάγγελος Μιχαήλ.

Είναι προφανές ότι επέλεξε την ονομασία Αρχάγγελος Μιχαήλ γιατί στο άκουσμά της οι χριστιανοί φέρνουν στη μνήμη τους την παράσταση του αγίου αυτού με ρομφαία. Η επιλογή δηλαδή της ονομασίας Αρχάγγελος Μιχαήλ απέβλεπε σε προπαγανδιστικούς και επικοινωνιακούς σκοπούς, καθώς με τη ρομφαία ο Κοντρεάνου επιδίωκε να μετα-

δώσει το μήνυμα ότι στόχος του κόμματός του ήταν η τιμωρία κάθε διεφθαρμένου και αντιπατριωτικού στοιχείου και η κάθαρση της κοινωνίας.

Η εκρίζωση των παρασίτων της κοινωνίας γινόταν από ειδικές «ομάδες θανάτου», που δολοφονούσαν τους δολιοφθορείς της πατρίδας και σφετεριστές του δημόσιου χρήματος. Η Λεγεώνα Αρχάγγελος Μιχαήλ, εκτός από το τιμωρό έργο της, είχε και κοινωνική αποστολή να επιτελέσει, βοηθώντας τους άπορους, περιθωριοποιημένους και άνεργους Ρουμάνους με τρόφιμα, φάρμακα και ρουχισμό και λειτουργώντας ειδικά καταστήματα τροφίμων και εστιατόρια, που διέθεταν τα προϊόντα τους σε χαμηλές τιμές, ενώ εκτελούσε και έργα, κυρίως υγιεινής και κοινής ωφέλειας, σε κατοικίες αναξιοπαθούντων ατόμων και σε φτωχογειτονιές.

Ο Κοντρεάνου πίστευε ότι, με την ευλογία της Εκκλησίας και την πολιτική και κοινωνική ορμή της, η Λεγεώνα Αρχάγγελος Μιχαήλ θα δημιουργούσε έναν νέο τύπο ανθρώπου, αδιάφθορου, ηθικού και πατριώτη, έτοιμο να θυσιαστεί για την κοινωνία και την πατρίδα. Σε αντίθεση με τον νέο τύπο ανθρώπου που δημιουργούσε το σοβιετικό σύστημα. Σημαντικό μέρος της επιρροής του στη φοιτητική νεολαία ο Κοντρεάνου το όφειλε στη ρητορική του δεινότητα και στην εξωτερική του εμφάνιση, ενώ ο σκληρός πυρήνας των συνεργατών του φαίνεται ότι «αιχμαλωτιζόταν» από μυστηριακού τύπου τελετουργίες.¹

Κατά τον Στάνλεϊ Πέιν, τα μέλη της Λεγεώνας που συμμετείχαν σε «αποσπάσματα θανάτου» έχυναν λίγο από το αίμα τους σε ένα ποτήρι, από το οποίο έπιναν κατόπιν όλοι. Οι έχοντες, έτσι, ως απο-

Ο Κοντρεάνου φορώντας παραδοσιακή ενδυμασία, με μέλη της Σιδηράς Φρουράς το 1931. ΔΕΞΙΑ: Ο Κάρολος Β΄ (1893-1953) υπήρξε βασιλιάς της Ρουμανίας από τις 8 Ιουνίου 1930 μέχρι τον εξαναγκασμό του σε παραίτηση στις 6 Σεπτεμβρίου 1940.

στολή τη δολοφονία ατόμων που θα τους υποδεικνύονταν από την ηγεσία τους ενώνονταν στη ζωή και στον θάνατο. Και βέβαια κάθε άλλο παρά υψηλά πνευματικά νοήματα και εξαντιστικές προθέσεις περιέκλειε η τελετουργία με το αίμα. Μάλλον τους μύθους των βρικολάκων από τα Καρπάθια, τόσο κοινούς στη Ρουμανία και εκτός αυτής, θύμιζε.

Παράλληλα προς τη Λεγεώνα Αρχάγγελος Μιχαήλ, από το 1931 άρχισε να λειτουργεί, με πρωτοβουλία του Κοντρεάνου, και φασιστικού τύπου πολιτοφυλακή, κατά το ναζιστικό πρότυπο, με την ονομασία Σιδηρά Φρουρά. Τα μέλη της ήταν νέοι, κυρίως φοιτητές, φορούσαν στολή και στη μέση έφεραν ξιφίδιο. Επρόκειτο για παραστρατιωτικής φύσης οργάνωση, που σκοπό είχε την άσκηση τρομοκρατίας κατά των αντιπάλων του

φασισμού και τη δολοφονία όσων από αυτούς τής υποδεικνύονταν από την ηγεσία της. Λόγω της εγκληματικής δράσης της, η κυβέρνηση απαγόρευσε τη λειτουργία της το 1931, όπως και αυτήν της Λεγεώνας. Ύστερα από δύο χρόνια όμως έγινε άρση της απαγόρευσης αυτής.

Αργότερα, έπειτα από σύσταση γερμανικών ναζιστικών κύκλων, η Σιδηρά Φρουρά έκανε μεγάλο άνοιγμα στην εργατική τάξη και περιέλαβε τις τάξεις της εκατοντάδες εργάτες, οι οποίοι της προσέδωσαν νέα ορμή.

Αν μια ομάδα καθηγητών, με επικεφαλής τον Κούζα, αποτελούσε την πνευματική καθοδήγηση της ρουμανικής νεολαίας και του ρουμανικού λαού γενικότερα, τους οποίους κατήθυνε προς τον φασισμό και τον φιλογερμανισμό, μια άλλη ομάδα καθηγητών, με επικεφαλής

Ο Κάρολος Β΄ της Ρουμανίας ενώ ασπάζεται τον γιο του, διάδοχο Μιχαήλ. ΔΕΞΙΑ: Ο Ρουμάνος πολιτικός Ίον Γκεόργκε Ντούκα (1879-1933) δολοφονήθηκε 45 μέρες μετά τον διορισμό του ως πρωθυπουργού από τρία μέλη της Σιδηράς Φρουράς. Η δολοφονία του ήταν η πρώτη μεγάλη πολιτική δολοφονία στη Ρουμανία από το 1862.

Ο Ίον Ντούκα με τους Κωνσταντίν Ντιμιτρέσκου, Κωνσταντίν Ντιαμάντι και Άτα Κονσταντινέσκου στη Διάσκεψη της Λωζάνης το 1922.

τον παγκοσμίου φήμης ιστορικό Νικολάε Γιόργκα και τον οικονομολόγο Βιργίλιο Μαντγκεάρου, επιδίωκε να επηρεάσει τους νέους εναντίον των Γερμανών και των ξένων γενικότερα και υπέρ ενός ρουμανικού, δημοκρατικού εθνικισμού. Και οι δύο πλήρωσαν αργότερα με τη ζωή τους την αντιγερμανική στάση τους, παρότι ο παρανομαστής, ως προς ένα στοιχείο, τον εθνικισμό, ήταν κοινός με τη Σιδηρά Φρουρά.

Στο άλλο άκρο της εξτρεμιστικής Δεξιάς (Λεγεώνα Αρχάγγελος Μιχαήλ), βρισκόταν το Ρουμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα, που από το 1924 ήταν εκτός νόμου και οι κομμουνιστές ήταν υποχρεωμένοι να δρουν στην παρανομία και μέσα από τις τάξεις οργανώσεων μετωπικού χαρακτήρα, αντιμετωπίζοντας εκτός από τα αστυνομικά μέτρα της πολιτείας και τις βίαιες επιθέσεις της οργάνωσης του Κοντρεάνου, η οποία, εκτός από

έντονο αντισημιτισμό, χαρακτηριζόταν και από έντονο αντικομμουνισμό.

Το πολιτικό πεδίο μεταξύ των δύο άκρων κατείχαν δημοκρατικά κόμματα, όπως το Εθνικό Αγροτικό Κόμμα, το Εθνικό Φιλελεύθερο Κόμμα, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, και δυο τρία ακόμη μικρότερα κόμματα, με μικρή επιρροή στον ρουμανικό λαό. Όταν όμως μιλάμε για δημοκρατικά κόμματα σε βαλκανική χώρα, κατεξοχήν αγροτική, όπως η Ρουμανία, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, πρέπει να είμαστε ελαστικοί, καθώς δεν είχαν αναπτυχθεί διαδικασίες, όπως στην εποχή μας, υπήρχε σημαντικό βαθμού αυταρχισμός της ηγεσίας τους, και η τύχη και η πορεία τους προς την εξουσία εξαρτιόταν, σχεδόν αποκλειστικά, από την εύνοια του θρόνου και της Αυλής του.

Άλλωστε μία από τις προϋποθέσεις της δημοκρατίας είναι η αδιατάρακτη

λειτουργία της δικαιοσύνης. Στη Ρουμανία όμως του Μεσοπολέμου η δικαιοσύνη ήταν «κωλή» και δικαίωνα, στις πολιτικής φύσεως υποθέσεις, μόνο ό,τι ήταν εθνικιστικό και φιλοκυβερνητικό.

Ο βασιλιάς Κάρολος Β΄ συγκρούεται με τη Σιδηρά Φρουρά

Καθοριστικής σημασίας για τις πολιτικές εξελίξεις στη Ρουμανία ήταν η επάνοδος του βασιλιά Καρόλου Β΄ Χοεντζόλερν το 1930 στη χώρα και η πραξικοπηματική ανάληψη της βασιλικής εξουσίας απ' αυτόν, με τον παραγκωνισμό από τον θρόνο τού ηλικίας μόλις 9 ετών γιου του, Μιχαήλ. Ο Κάρολος ήταν θεσμικός διάδοχος του ρουμανικού θρόνου όταν βασίλευε ο πατέρας του, Φερδινάνδος Α΄. Ήταν όμως ατίθασος, έρεπε προς την έκλυτη ζωή, ελκούνταν έντονα από το ωραίο φύλο, και σε ηλικία 25 ετών, το 1918, παντρεύτηκε κρυφά από την οικογένειά του στην Οδησό τη Ζιζή Λαμπρινού, θυγατέρα Ρουμάνου στρατηγού, ελληνικής καταγωγής (γόνος παλιάς ελληνικής οικογένειας, πιθανόν φαναριώτικης, που είχε εγκατασταθεί στη Ρουμανία πριν από την ανεξαρτησία της, στα χρόνια που κυβερνιόταν από Έλληνες ηγεμόνες ως Μολδοβλαχία).

Το 1920 ο Κάρολος χώρισε από τη Ζιζή και τον επόμενο χρόνο παντρεύτηκε την πριγκίπισσα Ελένη, θυγατέρα του τότε Έλληνα βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄, με την οποία απέκτησε γιο, τον Μιχαήλ. Το 1925 ψστόσο ο Κάρολος ερωτεύτηκε τη Ρουμανοεβραία Μάγδα Λουπέσκου, με την οποία αναχώρησε για το εξωτερικό τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, αφού προηγουμένως παραιτήθηκε από τον τίτλο του διαδόχου.

Στις 4 Ιανουαρίου 1926 το ρουμανικό Κοινοβούλιο, έπειτα από εισήγηση του πρωθυπουργού, Βιντίλα Βραζιάνο, κήρυξε τον Κάρολο έκπτωτο από το ρου-

μανικό στέμμα και του απαγόρευσε την επιστροφή στη Ρουμανία χωρίς άδεια του βασιλιά και της κυβέρνησης, ενώ ανακήρυξε διάδοχο του θρόνου τον Μιχαήλ, ηλικίας τότε 5 ετών. Ο Μιχαήλ έγινε βασιλιάς το 1927, όταν πέθανε ο παππούς του (πατέρας του Καρόλου) Φερδινάνδος, και επειδή ήταν ανήλικος, ασκούσε τη βασιλική εξουσία τριμελής αντιβασιλεία.

Το 1930 όμως, σε συνεννόηση με τον αδελφό του Νικόλαο (μέλος της αντιβασιλείας) και την κυβέρνηση του Εθνικού Αγροτικού Κόμματος, ο Κάρολος επέστρεψε στη Ρουμανία και στέφθηκε βασιλιάς, αφού προηγουμένως παραπλάνησε τον πρωθυπουργό, Γιούλιου Μανίου, στο ζήτημα των σχέσεων του με τη Μάγδα Λουπέσκου, διαβεβαιώνοντάς τον ότι είχε χωρίσει από την ερωμένη του.

Όταν ο Μανίου ανακάλυψε την εξαπάτησή του από τον Κάρολο ήταν αργά και δεν του έμενε άλλη λύση παρά να παραιτηθεί από τα πρωθυπουργικά καθήκοντά του. Παραιτήθηκε επίσης και το Εθνικό Αγροτικό Κόμμα από τη διακυβέρνηση της χώρας, οπότε στην εξουσία ανήλθε το Εθνικό Φιλελεύθερο Κόμμα. Γεγονός πάντως είναι ότι από εκείνη την εποχή και μετά, μέχρι το 1938, όταν ο Κάρολος επέβαλε δικτατορία, η Ρουμανική Δημοκρατία ήταν κατευθυνόμενη και ελεγχόμενη απ' αυτόν.

Ο Κάρολος κινούσε τα νήματα από το παρασκήνιο και το προσκήνιο. Εκλογές βέβαια διεξάγονταν, αλλά το αποτέλεσμα τους ήταν προϊόν βίας και νοθείας. Εξάλλου το ποιος θα αναλάμβανε την πρωθυπουργία ήταν ζήτημα για το οποίο σε τελική ανάλυση αποφάσιζε ο βασιλιάς. Πίσω από αυτόν όμως υπήρχε η Μάγδα Λουπέσκου, που εξακολουθούσε να είναι ερωμένη του (παντρεύτηκαν το 1948 στο εξωτερικό). Η Λουπέσκου είχε

ισχύ και ασκούσε μεγαλύτερη επιρροή από οποιονδήποτε υπουργό, όπως και ο αυλικός Ερνέστο Ουρνταρέανου.

Το ότι η ερωμένη του βασιλιά ήταν εβραϊκής καταγωγής και το ότι ο Κάρολος υιοθέτησε ηπιότερη πολιτική έναντι των Εβραίων, όπως και το ότι επέδειξε μετριопάθεια απέναντι στη Σοβιετική Ρωσία και επιδίωξε την προσέγγισή της υπήρξαν στοιχεία ικανά να προκαλέσουν την εναντίον του τοποθέτηση του αρχηγού των Ρουμάνων φασιστών Κοντρεάνου, το ρεύμα του οποίου διογκωνόταν συνεχώς.

Η δολοφονία του πρωθυπουργού Ίον Ντούκα

Η αύξηση της φασιστικής επιρροής της Σιδηράς Φρουράς και η τρομοκρατία στην οποία είχε επιδοθεί, με αποκορύφωμα τη δολοφονία αντιπάλων της, ανησύχησε τον Κάρολο, ο οποίος αποφάσισε να συγκρουστεί μαζί της και να τη διαλύσει. Το έργο αυτό ο Κάρολος

ανέθεσε σε έναν πραγματικά έντιμο και δημοκρατικό πολιτικό, τον Ίον Ντούκα (ή Δούκα), με ελληνικές ρίζες μάλλον, όπως υποδεικνύει το επώνυμό του. Επρόκειτο για υπηρεσιακό πρωθυπουργό, που θα οδηγούσε τη Ρουμανία σε εκλογές (1933) αφού προηγουμένως θα διέλυε τη Σιδηρά Φρουρά του Κοντρεάνου.

Στην κυβέρνηση του Ντούκα συμμετείχε και ο διαπρεπής σε θέματα εξωτερικής πολιτικής καθηγητής Νικολάε Τιτουλέσκου, ο οποίος είχε θέσει ως όρο για τη συμμετοχή του σε αυτήν τη διάλυση της «Σιδηράς Φρουράς». Ο Ντούκα εκτέλεσε την αποστολή του με συνέπεια. Η διάλυση των φασιστικών οργανώσεων και οι συλλήψεις των ηγετών τους από τις αστυνομικές δυνάμεις στις οποίες ανατέθηκε το έργο αυτό έγινε με ιδιαίτερη αγριότητα, που οφειλόταν κυρίως στην αντίσταση που συνάντησαν τα όργανα της τάξης, αν και ωχριούσε μπρο-

Ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας τις περιόδους 1927-1928 και 1934-1936, Νικολάε Τιτουλέσκου (1882-1941). ΔΕΞΙΑ: Στις 28 Δεκεμβρίου 1937 ο Κάρολος όρκισε πρωθυπουργό τον ριζοσπάστη αντισημίτη ποιητή Οκτάβιαν Γκόγκα (1881-1938).

στά στην αγριότητα που επιδείκνυαν οι Σιδηροφρουροί στις πρωτοφανούς βαρβαρότητας επιθέσεις τους κατά των φιλελεύθερων, δημοκρατικών, κομμουνιστών και Εβραίων θυμάτων τους.

Ο Ντούκα επιδίωξε να ξεριζώσει την οργάνωση του Κοντρεάνου σε διάστημα ενός μηνός. Όσοι πρόβαλαν ένοπλη αντίσταση θανατώθηκαν, άλλοι συνελήφθησαν, δικάστηκαν και κλείστηκαν στις φυλακές για τα εγκλήματα που είχαν διαπράξει. Το άκρον άωτον της όλης ιστορίας ήταν ότι για να αποφύγει τη σύλληψη ο Κοντρεάνου βρήκε καταφύγιο στο σπίτι ενός ξαδέλφου της Λουπέσκου. Η Λεγεώνα Αρχάγγελος Μιχαήλ και η Σιδηρά Φρουρά τέθηκαν εκτός νόμου και η περιουσία και τα όπλα τους κατασχέθηκαν. Ο Νοέμβριος του 1933 και οι πρώτες μέρες του Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου αποτέλεσαν περίοδο πραγματικής κάθαρσης της πολιτικής ζωής της Ρουμανίας και εκρίζωσης των εγκληματικών παρασίτων της.

Ο Ντούκα διέλυσε τη Σιδηρά Φρουρά λίγες μέρες πριν από τις εκλογές, στις κάλπες των οποίων εμφανίστηκε αντί γι' αυτήν ένα νέο κόμμα, με τίτλο Όλα για την Πατρίδα, με ηγέτη πάλι τον Κοντρεάνου. Το νέο κόμμα, υποκατάστατο της Σιδηράς Φρουράς, ήρθε τρίτο στις εκλογές, συγκεντρώνοντας το 15% των ψήφων.

Οι εξτρεμιστικής φύσεως οργανώσεις εκπαιδεύονται να περνούν στην παρανομία και να κρύβονται κάτω από πυκνό πέπλο μυστικότητας σε περιόδους που αντιμετωπίζουν την επίθεση των κρατικών Αρχών. Αυτό έκαναν και χιλιάδες μέλη της Σιδηράς Φρουράς και της Λεγεώνας Αρχάγγελος Μιχαήλ στην προεκλογική περίοδο του 1933.

Μετά τις εκλογές όμως, και με την πάροδο του χρόνου, επανέλαβαν τη δράση τους, στο πλαίσιο του νέου κόμματος, του Όλα για την Πατρίδα.. Πριν όμως

συμβεί αυτό οι φασίστες του Κοντρεάνου όφειλαν να εκπληρώσουν το ύψιστο χρέος τους: να δολοφονήσουν τον διώκτη τους, τον νικητή των εκλογών και πρωθυπουργό της χώρας Ντούκα, σύμφωνα με τον όρκο που είχαν δώσει. Εκτέλεσαν την αποστολή τους πολύ γρήγορα. Τρεις εβδομάδες μετά τη διάλυση και του τελευταίου οργανωτικού πυρήνα της Σιδηράς Φρουράς και την εκλογική νίκη του Ντούκα.

Η δολοφονία του Ρουμάνου πρωθυπουργού προκάλεσε παγκόσμιο σάλο και είχε συγκλονιστικές επιπτώσεις στην πολιτική ζωή της Ρουμανίας, παρά τη σύλληψη, τη δίκη και την καταδίκη των τριών δολοφόνων του. Η χώρα σαρώθηκε κυριολεκτικά από ένα αντιφασιστικό κύμα. Καθηγητές πανεπιστημίου, ακαδημαϊκοί, συγγραφείς, διανοούμενοι, δημοσιογράφοι, εργάτες, πολιτικοί και συνδικαλιστές συνασπίστηκαν σε μια τεράστια αντιφασιστική κίνηση.

Μεταξύ αυτών και αρκετοί κομμουνιστές που, όπως και οι δημοκρατικοί, εκείνη την εποχή διδάσκονταν τι σημαίνει φασισμός στην εξουσία, από τα όσα συνέβαιναν στη Γερμανία και στην Ιταλία κυρίως, όπου όλα τα κόμματα είχαν τεθεί εκτός νόμου, η ελευθερία του λόγου είχε καταργηθεί, οι φιλελεύθερες εφημερίδες είχαν σφραγιστεί και οι ζωηροί οπαδοί της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού, όσοι δεν είχαν εκτελεστεί, σάπιζαν στις φυλακές ή εκτελούσαν καταναγκαστικά έργα στους τόπους εξορίας τους.

Το κομμουνιστικό κίνημα στη Ρουμανία

Ο Κάρολος τότε αντιμετώπισε ένα άλλο πρόβλημα. Μετά την ακροδεξιά, απέκτησε πρόβλημα και με την άκρα Αριστερά, καθώς η αντιφασιστική κίνηση στην πατρίδα του, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, βασιζόταν στην πολιτική συμ-

Η εβραϊκής καταγωγής ερωμένη του βασιλιά Κάρολου Β΄, Μάγδα Λουπέσκου. Μετά τη δολοφονία του Ντούκα ο Κοντρεάνου κατέφυγε στο σπίτι ενός ξαδέλφου της. ΔΕΞΙΑ: Η Ρουμάνα πολιτικός Άνα Πάουκερ (1893-1960) υπήρξε ηγέτις του κομμουνιστικού κινήματος στη Ρουμανία. Διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών τις δεκαετίες του 1940 και του 1950.

μαχία των δημοκρατικών και σοσιαλιστικών δυνάμεων, σύμφωνα με τις εντολές που είχε δώσει η Γ΄ Διεθνής (Κομιντέρν) στα κομμουνιστικά κόμματα που ανήκαν στις τάξεις της, τα οποία όμως ήταν ο κινητήριος μοχλός του μετώπου με τους δημοκρατικούς.

Επικεφαλής των Ρουμάνων κομμουνιστών στην αντιφασιστική εκστρατεία στη Ρουμανία, σύμφωνα με απόφαση της Γ΄ Διεθνούς, ορίστηκε το ιστορικό στέλεχος Άνα Πάουκερ. Μια γυναίκα με χαλύβδινη θέληση και τυφλή αφοσίωση στο λενινιστικό και σταλινικό πρότυπο (η Άνα Πάουκερ υπήρξε ηγετικό και πρωταγωνιστικό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ρουμανίας τόσο πριν από την άνοδό του στην εξουσία όσο και την εποχή της ανόδου του σε αυτήν).

Ο βασιλιάς Κάρολος άλλαξε τότε πολιτική έναντι των φασιστών του Κοντρε-

άνου που, όπως σημειώθηκε, εμφανίστηκαν κάτω από τη σκέπη του εθνικιστικού κόμματος Όλα για την Πατρίδα, επιδεικνύοντας απέναντί τους συμβιβαστική διάθεση και τάση κατευνασμού. Αντίθετα έστρεψε τα βέλη του εναντίον της λαϊκής συμμαχίας των αριστερών δυνάμεων που καθοδηγούνταν από τους κομμουνιστές, πολλοί από τους οποίους συνελήφθησαν, δικάστηκαν και καταδικάστηκαν σε βαριές ποινές φυλάκισης και εξορίας στα Καρπάθια (η Άννα Πάουκερ καταδικάστηκε σε δεκαετή φυλάκιση), σε περίοδο κατά την οποία ο υπουργός του επί των Εξωτερικών, Νικολάε Τιτουλέσκου, αγωνιζόταν να βελτιώσει τις ψυχρές λόγω Βεσσαραβίας σχέσεις της Ρουμανίας με τη Σοβιετική Ένωση.

Κατά την έναρξη λοιπόν της περιόδου αυτής, όταν άρχισε και η προσπάθεια προσέγγισης και προσεταιρισμού του

Κοντρεάνου, ο ηγέτης των Ρουμάνων φασιστών δικάστηκε, ως ηθικός αυτουργός της δολοφονίας του Ντούκα, μαζί με τους τρεις (σκοπιανής καταγωγής) φυσικούς αυτουργούς και αθώθηκε. Άλλη μία περίπτωση κατευθυνόμενης δικαιοσύνης, όπως συνήθως συμβαίνει σε χώρες που αυτοαποκαλούνται δημοκρατικές, ενώ πρόκειται για ποδηγετούμενες και υπονομευμένες δημοκρατίες.

Παρότι στο εσωτερικό της Ρουμανίας ο βασιλιάς Κάρολος ακολούθησε πολιτική κατευνασμού του φασιστικού κινήματος του Κοντρεάνου και επιδίωξε να προσεταιριστεί τον ηγέτη του ρουμανικού φασισμού, αν και χωρίς επιτυχία, στο εξωτερικό η πολιτική του μέχρι και το 1937 ήταν προσανατολισμένη στις δυτικές δημοκρατίες και αντίθετη προς την πολιτική των δυνάμεων του Άξονα. Έτσι, η Ρουμανία καταδίκασε την ιταλική επίθεση στην Αιθιοπία και αντιτάχθηκε στην επαναστρατιωτικοποίηση της Ρημανίας από το Γ΄ Ράιχ.

Η δολοφονία του Κοντρεάνου

Ο Κοντρεάνου βρήκε τότε την ευκαιρία να σηκώσει κεφάλι και να δηλώσει ότι αν το κόμμα του ερχόταν στην εξουσία θα υπέγραφε συνθήκη συμμαχίας με τη Γερμανία του Χίτλερ και την Ιταλία του Μουσολίνι, ενώ την ίδια εποχή έστειλε στελέχη του Όλα για την Πατρίδα να πολεμήσουν στο πλευρό του Φράνκο στον Ισπανικό Εμφύλιο πόλεμο.

Η δήλωση του Κοντρεάνου και η μερική αύξηση της επιρροής του στον ρουμανικό λαό (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποκτούσε πλειοψηφικό ρεύμα), σε συνδυασμό με τις επιτυχίες του Άξονα στην εξωτερική πολιτική, έκαναν τον Κάρολο να μεταβάλει πολιτική πλεύση και να κινηθεί προς αυταρχικές κατευθύνσεις, επιλέγοντας για την κυβέρνηση του άτομα δικτατορικών και ολοκληρω-

τικών τάσεων, κατεχόμενα από έντονο αντισημιτισμό, όπως ο Γκόγκα για την πρωθυπουργία, ο Κούζα για την αντιπροεδρία της κυβέρνησης και ο Αντονέσκου, στρατηγός που είχε διακριθεί στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, για το Υπουργείο Άμυνας. Ο μόνος δημοκρατικός ήταν ο υπουργός Εξωτερικών, Τιτουλέσκου, ο μόνος που από τότε διέβλεπε προσέγγιση Γερμανίας και Σοβιετικής Ένωσης.

Η αυταρχική κυβέρνηση του Γκόγκα προσπάθησε να περιορίσει την επιρροή του Κοντρεάνου και να κερδίσει σε δημοτικότητα με σειρά αντισημιτικών νόμων. Δεν πέτυχε όμως σπουδαία πράγματα και αναγκάστηκε να παραιτηθεί σε διάστημα δύο μηνών (10 Φεβρουαρίου 1938). Τότε ο Κάρολος προσπάθησε να παίξει το προτελευταίο χαρτί του κατά του Κοντρεάνου, αναστέλλοντας το σύνταγμα και κυβερνώντας με διατάγματα, ενώ απαγόρευσε τη λειτουργία των κομμάτων και επέβαλε λογοκρισία στον Τύπο. Κήρυξε δηλαδή ανοιχτά δικτατορία.

Αλλά και ο Κοντρεάνου πήρε τις αποφάσεις του. Κήρυξε ανέκδοτο αγώνα κατά του Καρόλου, επιστρέφοντας στο «αγαπημένο του σπορ», την τρομοκρατία. Με φοβερές βομβιστικές και δολοφονικές επιθέσεις σε όλη τη χώρα, εναντίον δημοκρατικών, σοσιαλιστών και κομμουνιστών πολιτικών, αλλά και μελών της εβραϊκής κοινότητας, ληστές τραπεζών, λεηλασίες περιουσιών και καταστροφές στοχοποιημένων ιδιωτικών καταστημάτων και οικιών επωνύμων, αλλά και δημοσίων κτιρίων, οι Σιδηροφρουροί του Κοντρεάνου βύθισαν τη Ρουμανία στο χάος.

Ο Κάρολος διέταξε τότε τη σύλληψη του Κοντρεάνου και την παραπομπή του σε δίκη με την κατηγορία της υποκίνησης εγκληματικών πράξεων από τους οπαδούς του. Ο ηγέτης του ρουμανικού φα-

σισμού δικάστηκε μαζί με 13 συνεργάτες του, καταδικάστηκε σε δεκαετή φυλάκιση και φυλακίστηκε μαζί τους στα τέλη Μαΐου του 1938. Έχοντας εξουδετερώσει έναν δυνάμει αντίπαλο και πιθανό σφετεριστή της εξουσίας στο άμεσο μέλλον, ο Κάρολος επιχείρησε διπλωματικό ταξίδι στο εξωτερικό, προκειμένου να περάσει τη γραμμή της ουδετερότητας του στη διαφαινόμενη σύγκρουση των Αγγλο-Γάλλων με τον Άξονα, παρότι διέβλεπε τελική επικράτηση των πρώτων. Επισκέφθηκε γι' αυτό το Παρίσι, το Λονδίνο και το Βερολίνο, και είχε συνομιλίες με τις ηγεσίες των τριών δυνάμεων.

Η επίσκεψή του στο Βερολίνο υπήρξε παραδόξως επιτυχής. Ο Χίτλερ δεν αναφέρθηκε στα σκληρά μέτρα κατά των Ρουμάνων ομοϊδεατών του, προφανώς διότι υπολόγιζε στο ρουμανικό πετρέλαιο για την πολεμική εκστρατεία του στην Ευρώπη. Κύριος του πετρελαίου αυτού ήταν την εποχή εκείνη ο Ρουμάνος βασιλιάς, ο οποίος, σε ανταπόδοση της θερμής υποδοχής που έτυχε από τον Γερμανό καγκελάριο, τον παρασημοφόρησε, όπως και τους στενούς συνεργάτες του.

Όταν επέστρεψε στη Ρουμανία, επηρεασμένος από την πραγματική ή απτηγή επιτυχία του ταξιδιού του στην Ευρώπη, ο Κάρολος αποφάσισε να παίξει το τελευταίο χαρτί του κατά του Κοντρεάνου, διατάσσοντας τη δολοφονία του. Επίσημη ανακοίνωση, του θανάτου του στις 30 Νοεμβρίου 1938, έλεγε ότι ο Κοντρεάνου και 13 σύντροφοί του είχαν πυροβοληθεί από φρουρούς της φυλακής στην οποία εξέτιαν την ποινή τους, επειδή είχαν προσπαθήσει να δραπετεύσουν.

Κατά άλλη εκδοχή, ο Κοντρεάνου και οι 13 σύντροφοί του υποχρεώθηκαν να επιβιβαστούν σε καμιόνια με τα οποία

μεταφέρθηκαν σε ερημική τοποθεσία, όπου διατάχθηκαν από τους φύλακές τους να αποβιβαστούν. Εκεί εκτελέστηκαν με βροχή από σφαίρες. Ακολούθησε κύμα συλλήψεων Σιδηροφρουρών σε όλη τη χώρα. Ο αντικαταστάτης του Κοντρεάνου στην ηγεσία της Σιδηράς Φρουράς μετά τη φυλάκισή του, ο Χόρια Σίμα, διέφυγε στη Γερμανία, ακολουθούμενος από συνεργάτες του.

Η δολοφονία του πρωθυπουργού Άρμαντ Καλινέσκου

Ο βίαιος θάνατός του Κοντρεάνου και των συντρόφων του προκάλεσε απροσδόκητη θύελλα αντιδράσεων στα ολοκληρωτικά κράτη της Ευρώπης, και κυρίως στη Γερμανία, με επιθετικά άρθρα του γερμανικού Τύπου εναντίον του Καρόλου και της κυβέρνησής του, ενώ οι Γερμανοί επίσημοι που είχαν παρασημοφορηθεί από τον Ρουμάνο βασιλιά επέστρεψαν τα παράσημά τους.

Στο εσωτερικό μέτωπο, οι οπαδοί του κόμματος Όλα για την Πατρίδα, που είχαν περάσει στην παρανομία μετά την επιβολή της δικτατορίας και τη διάλυση του Κοινοβουλίου και των κομμάτων και οι οποίοι διατηρούσαν τη στρατιωτική πειθαρχία και ιεραρχία που είχαν ως Σιδηρά Φρουρά, δημιούργησαν μυστικό κώδικα επικοινωνίας, ανασυντάχθηκαν κρυφά και περίμεναν την ευκαιρία να δράσουν εκ νέου. Προηγουμένως όμως είχαν ένα άλλο «καθήκον»: Να εκδικηθούν τη δολοφονία του αρχηγού τους, Κοντρεάνου. Την απόφαση για εκδίκηση πήρε ο αντικαταστάτης του Κοντρεάνου, Χόρια Σίμα, ο οποίος ειδοποίησε από τη Γερμανία τους συντρόφους του στη Ρουμανία.

Στόχος του αποσπάσματος θανάτου των Σιδηροφρουρών ήταν ο πρωθυπουργός Άρμαντ Καλινέσκου, ο χαλύβδινος βραχίονας του Καρόλου. Αυτός είχε

οργανώσει την εξόντωση του Κοντρεάνου και των φυλακισμένων συνεργατών του. Το ημερολόγιο έγραφε 21 Σεπτεμβρίου 1939 όταν οι Σιδηροφρουροί δολοφόνησαν τον Καλινέσκου. Η δολοφονία του Ρουμάνου πρωθυπουργού προκάλεσε κύμα συλλήψεων φασιστών-μελών της Σιδηράς Φρουράς σε όλη τη χώρα. Οι δολοφόνοι συνελήφθησαν, δικάστηκαν και εκτελέστηκαν αμέσως, ενώ τα πτώματά τους κρεμάστηκαν προς παραδειγματισμό στην κεντρική πλατεία του Βουκουρεστίου.

Με τον βίαιο θάνατο του Καλινέσκου η Ρουμανία στερήθηκε έναν σπουδαίο πολιτικό. Μετριοπαθή, σοβαρό, δημοκρατικό και κυρίως φιλοδυτικό. Η απώλεια αυτή θα της στοίχιζε σύντομα, καθώς επρόκειτο για έναν από τους ελάχιστους πολιτικούς, ίσως τον μόνο, που θα μπορούσαν να συμβουλευσουν σωστά τον Κάρολο τους προσεχείς μήνες.

Λίγες ημέρες πριν από τη δολοφονία του Καλινέσκου είχε αρχίσει ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος. Τον Ιούνιο του 1940 ο Κάρολος είδε να συντρίβεται ξαφνικά η ισχυρή Γαλλία από τον γερμανικό στρατό, ύστερα από μια γρήγορη νικηφόρα εκστρατεία του τελευταίου στην Ολλανδία, στο Λουξεμβούργο, στο Βέλγιο και στη Δανία. Λίγες μέρες αργότερα η Σοβιετική Ρωσία ζητούσε από τη Ρουμανία να της παραχωρήσει εντός τεσσάρων ημερών τη Βεσσαραβία, ενώ έναν μήνα μετά (30 Αυγούστου 1940) η βόρεια Τρανσυλβανία εκχωρούνταν στην Ουγγαρία και η νότια Δοβρουτσά στη Βουλγαρία, κατ' απαίτηση του Βερολίνου.

Ο ακρωτηριασμός της Ρουμανίας συμπληρώθηκε με γερμανική υπόδειξη ακόμη και για την περίπτωση της Βεσσαραβίας, που είχε αφηθεί από τον Χίτλερ στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, σύμφωνα με το μυστικό πρωτόκολλο που

Ο μετριοπαθής πρωθυπουργός Άρμαντ Καλινέσκου (1893-1939) δολοφονήθηκε από μέλη της Σιδηράς Φρουράς. ΔΕΞΙΑ: Ο δικτάτορας της Ρουμανίας και στενός συνεργάτης των ναζί Ίον Αντονέσκου (1882-1946) με τον Γερμανό στρατάρχη Έριχ φον Μανστάιν.

συνόδευε το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μόλοτοφ του Αυγούστου 1939.

Χόρια Σίμα, ο διάδοχος του Κοντρεάνου

Ο Κάρολος υποχρεώθηκε τότε, 4 Σεπτεμβρίου 1940, να παραχωρήσει την εξουσία στον στρατηγό Ίον Αντονέσκου, δηλωμένο φίλο του Βερολίνου. Στον νέο δικτάτορα το Βερολίνο συνέστησε συνεργασία με τον αρχηγό της Σιδηράς Φρουράς, Χόρια Σίμα, που είχε στο μεταξί φτάσει στο Βουκουρέστι από τον τόπο της αυτοεξορίας του, τη Γερμανία.

Ο Σίμα έθεσε ως όρο την κατάργηση της βασιλείας. Ο Αντονέσκου επέβαλε την καθαίρεση του Καρόλου, αλλά διατήρησε τον βασιλικό θεσμό, με βασιλιά τον γιο του Καρόλου, Μιχαήλ, ενώ όρισε ως αντιπρόεδρο της κυβέρνησής του τον Σίμα, ο οποίος συναίνεσε στη ρύθμιση αυτή.

Στο εξής η Ρουμανία θα ήταν στο πλευρό του Άξονα, ενώ στο εσωτερικό μέτωπο μοναδικό νόμιμο κόμμα ήταν η Σιδηρά Φρουρά. Ο Κάρολος συγκέντρωσε επειγόντως τους φακέλους του, πήρε την ερωμένη του, Λουπέσκου, και μερικούς συμβούλους του, επιβιβάστηκε σε ένα τρένο και αναχώρησε για την Ευρώπη. Στη διαδρομή μέχρι τα σύνορα το τρένο ακολουθούσαν και πυροβολούσαν ομάδες αφηνιασμένων Σιδηροφρουρών, αποφασισμένων να φονεύσουν τον έκπτωτο βασιλιά και την ερωμένη του, χωρίς όμως να το επιτύχουν.

Ο νέος βασιλιάς, Μιχαήλ, ήταν ηλικίας 19 ετών και το νέο καθεστώς του οποίου θα βασίλευε ονομάστηκε, με απαίτηση της Σιδηράς Φρουράς, Εθνική Λεγεωνάριος Ρουμανική Πολιτεία. Έναν μήνα μετά, τον Οκτώβριο του 1940, τα γερμανικά στρατεύματα εισήλθαν στο φίλιο έδαφος της Ρουμανίας, προκειμένου να εξασφαλίσουν της πετρελαιοπηγές για την πολεμική τους προσπάθεια και να

αρχίσουν να συνθέτουν τον πυρήνα των στρατιών που θα εισέβαλλαν και από τη Ρουμανία στη Σοβιετική Ένωση, τον Ιούνιο του 1941.

Στις 27 Νοεμβρίου 1940, στη φυλακή της Τζιλιάβα, κοντά στο Βουκουρέστι, 64 πολιτικοί κρατούμενοι δολοφονήθηκαν από μια ομάδα Σιδηροφρουρών, πρώην φοιτητών του πρώην πρωθυπουργού Γιόργκα και του οικονομολόγου Μαντγκεάρου. Την επομένη μπήκαν στα κελιά των πρώην υπουργών της κυβέρνησης Καλινέσκου, που κρατούνταν προφυλακισμένοι εν αναμονή της δίκης τους για τη δολοφονία του Κοντρεάνου, και τους δολοφόνησαν με τον αγριότερο τρόπο.

Ο ισχυρός άνδρας του καθεστώτος, Ίον Αντονέσκου, θορυβήθηκε από το πρωτοφανές αγριότητα έγκλημα και τη συνεχιζόμενη αυτονόμηση της Σιδηράς Φρουράς από τον κυβερνητικό μηχανισμό, με συνέπεια την απομάκρυνσή της από τον έλεγχό του.

Το ενδεχόμενο να καταλάβει η Σιδηρά Φρουρά την εξουσία δολοφονώντας τον Αντονέσκου, ή στην καλύτερη περίπτωση φυλακίζοντάς τον, πρόβαλλε πλέον ως σοβαρή πιθανότητα, που λίγο έλειψε να υλοποιηθεί το τετραήμερο 20-23 Ιανουαρίου 1941, όταν παραστρατιωτικές ομάδες της Σιδηράς Φρουράς κατέλαβαν κυβερνητικά κτίρια στο Βουκουρέστι, δολοφόνησαν εκατοντάδες Εβραίους, λεηλάτησαν κατοικίες επώνυμων δημοκρατικών και σοσιαλιστών, κατέστρεψαν εμπορικά καταστήματα μη συμπαθούντων τους φασίστες Ρουμάνων πολιτών, και γενικά προκάλεσαν φρικαλεότητες άγνωστες μέχρι τότε στη ρουμανική ιστορία.² Επί τέσσερις μέρες το Βουκουρέστι είχε βυθιστεί στο αίμα και στο χάος και όλα έδειχναν ότι η Σιδηρά Φρουρά θα «εκθρόνιζε» τον Αντονέσκου, για να προωθήσει στην εξουσία

τον Χόρια Σίμα. Στην κρίσιμη εκείνη στιγμή ο Ρουμάνος δικτάτορας είχε στο πλευρό του τον Χίτλερ, ο οποίος μάλιστα έκανε προφορική δήλωση υπέρ του Αντονέσκου την επομένη της επέμβασης του ρουμανικού στρατού για την κατάπνιξη της εξέγερσης των βρικολάκων (24 Ιανουαρίου 1941).

Η διάλυση της Σιδηράς Φρουράς

Η Σιδηρά Φρουρά διαλύθηκε με κυβερνητικό διάταγμα. Ο Σίμα και οι άλλοι ηγέτες της συνελήφθησαν και παραδόθηκαν, έπειτα από σχετικό αίτημά της, στην Γκεστάπο, η οποία τους μετέφερε στη Γερμανία και τους έκλεισε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, για να τους έχει ως απειλή κατά του Ρουμάνου συμμάχου της σε περίπτωση που εκείνος αρνούταν να υπακούσει στις εντολές του Χίτλερ, στο μέλλον... Έτσι η Γερμανία, με στρατεύματά της ήδη στη Ρουμανία, με τις ρουμανικές πετρελαιοπηγές υπό τον έλεγχό της, με τον Ρουμάνο δικτάτορα δεσμευμένο βάσει συμφωνίας να στηρίζει την πολεμική της προσπάθεια, παρέσυρε τη βαλκανική αυτή χώρα προς τον όλεθρο του Β' Παγκόσμιου πολέμου.

Στη διάρκεια του πρώτου έτους της συμμετοχής της Ρουμανίας στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό της ναζιστικής Γερμανίας, ο καταδιωκτικός μηχανισμός του Αντονέσκου έστειλε στον θάνατο περισσότερους από 200.000 Εβραίους της Ρουμανίας και των περιοχών που προσαρτήθηκαν απ' αυτήν. Στις 23 Αυγούστου 1944 ο Αντονέσκου συνελήφθη μαζί με τους σημαντικότερους συνεργάτες του από τον νεαρό βασιλιά Μιχαήλ, ο οποίος κατήγγειλε τη συμμαχία της Ρουμανίας με τον Άξονα και έθεσε την πατρίδα του στο πλευρό των δυτικών Συμμάχων και της Σοβιετικής Ένωσης

στην τελευταία φάση του πολέμου. Η σύλληψη του Αντονέσκου και των συνεργατών του έγινε κατά τη διάρκεια σύσκεψης με τον βασιλιά στα ανάκτορα, καθ' υπόδειξη της μητέρας του, Ελένης, αδελφής του Έλληνα βασιλιά Γεωργίου Β', η οποία είχε επαφές με το συμμαχικό στρατηγείο του Καΐρου. Ο Αντονέσκου δικάστηκε, καταδικάστηκε ως εγκληματίας πολέμου και εκτελέστηκε το 1946.

Τον Απρίλιο του 1991 το καθεστώς που προέκυψε μετά την εκτέλεση του ζεύγους Τσαουσέσκου τίμησε τη μνήμη του Αντονέσκου, λησμονώντας τις οδύνες που προκάλεσαν ο ίδιος και η δικτατορία του στον ρουμανικό λαό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Στάνλεϊ Πέιν, *Η ιστορία του φασισμού*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα, 2000.
- 2 Ghita Ionescu, *Communism in Rumania 1944-1962*, Oxford University Press, 1964.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Stephen Fischer-Galati, *20th Century Rumania*, Columbia University Press, 1970.
- Ghita Ionescu, *Communism in Rumania, 1944-1962*. Oxford University Press, Λονδίνο, 1964.
- Barbara Jelavich, *History of the Balkans-Twentieth Century*, Cambridge University Press, 1983.
- Alan Palmes, *The Lands between – A History of East-Central Europe, since the Congress of Vienna*, Weidenfeld and Nicolson, Λονδίνο, 1970.
- Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the wars 1918-1941*, Cambridge University Press, 1945.
- Του ίδιου, *The East European Revolution*, Methuen and Co Ltd, 1956.
- L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Holt, Rinehart and Winston, Νέα Υόρκη, 1958.

Ο Τίτος Ι. Αθανασιάδης είναι δημοσιογράφος, ιστορικός, Μ.Α. University of London.

Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΟΥ Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ ΣΤΗ ΣΑΛΑΜΙΝΑ ΤΟ 1827

Ο επικήδειος από τον Γεώργιο Αινιάνα

ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΤΣΙΛΗ

Από τα δραματικότερα γεγονότα της περιόδου της Επανάστασης των Ελλήνων το 1821 είναι και αυτό της μεγάλης προσπάθειας του στρατάρχη της Ρούμελης, Γεώργιου Καραϊσκάκη, να σώσει την Ακρόπολη των Αθηνών που πολιορκούνταν από τους Τούρκους του Κιουταχί.

Τη βιογραφία του ήρωα γράφει με μεγάλες λεπτομέρειες και σαφήνεια ο Δημήτριος Αινιάν, της γνωστής μεγάλης οικογένειας της Υπάτης. Στο σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας για τη σωτηρία της Ακρόπολης καταγράφει ο συγγραφέας τη μεγάλη προσπάθεια του ατρόμητου ήρωά μας έναντι πολλαπλάσιων εχθρών υπό τον Κιουταχί. Σε αυτή τη δύσκολη και κρίσιμη ώρα της μάχης ο στρατάρχης της Ρούμελης, ατρόμητος και ασυγκράτητος, τραυματίστηκε θανάσιμα.

Στις τελευταίες ώρες της ζωής του στάθηκαν δίπλα του ο Χριστόδουλος Χατζή Πέτρος και ο Γαρδικιώτης Γρίβας, τους οποίους μάλιστα εμπύχωνε ο ίδιος ο Καραϊσκάκης. Για τη συμπάρασταση αυτή ο Δημήτριος Αινιάν γράφει: «Λένε ότι εν παρόδω τρόπον τινά ανέφερε εις αυτούς ότι επληγώθη από μέρος των Ελλήνων, ότι εγνώριζε τον αίτιον και ότι, αν ήθελε ζήσει, ήθελε κάμει γνωστόν και εις το στρατόπεδον».

Ο Γιώργος Βαλέτας, στη δική του έκδοση για τον Γεώργιο Καραϊσκάκη, «που

αποτελεί το καλλίτερο εγκόλπιο του ήρωα, του Έλληνα και του ανθρώπου», παραθέτει τη διαθήκη του:

Σαραντατέσσαρες χιλιάδες γρόσια εις το κεμέρι του Μήτρου Αγραφιώτη. Από αυτά αι τριάκοντα χιλιάδες να δοθούν εις τας τσούπαις μου· να τας περιλάβουν οι δύο Μήτρηδες, του Σκυλοδήμου και Αγραφιώτη. Δύο χιλιάδες να πάρη ο ένας Μήτρος και δύο ο άλλος, όπου με εδούλευαν. Χίλια να πάρουν εκείνοι όπου θα με θάψουν. Δύο χιλιάδες έχει ο γραμματικός, τέσσαρες χιλιάδες γρόσια της Μαργιώς. Τα άλλα να μοιρασθούν διά την ψυχήν μου. Αυτά όπου έχω εις την σακκούλαν μου να τα λάβουν οι γραμματικοί και τζαουσάδαις μου.

22 Απριλίου ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ

Πορτρέτο εκ του φυσικού του Γεώργιου Καραϊσκάκη (1782-1827) σε λιθογραφία της εποχής.

Το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη στην Καστέλα. Έργο του Θεόδωρου Βρυζάκη, 1855 (Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη).

Το τουφέκι και άτια μου να πάνε των παιδιών μου, και ώρα μου. Εξχιλιάδες γρόσια μου θέλει ο Νοταράς Ιωάννης· δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια έχει ο Μήτρος του Σκυλοδήμου διά τον Κασινίκα, Δαγλή και άλλους αξιωματικούς.

Η πληγή του όμως ήταν στο υπογάστριο και ανίατη σύμφωνα με τις εξηγήσεις των γιατρών. Ο ίδιος γνώριζε το ανίατο και δεν μετέβαλε το ήθος ώσπου λίγες ώρες μετά το μεσημέρι της 22ας Απριλίου πέθανε, αφού άφησε τελευταία παραγγελία να τον ενταφιάσουν σε μεγάλη εκκλησία.

Έπειτα από αυτό το τραγικό γεγονός ο αρχιστράτηγος διέδωσε ότι ο μεγάλος νεκρός θα ενταφιαζόταν στην Αίγινα, ενώ παράλληλα διέταξε να μεταφέρουν το σώμα του Καραϊσκάκη στη Σαλαμίνα, προκειμένου να ενταφιαστεί με τις δέουσες τιμές. Η αρχική διάδοση πως η ταφή θα γινόταν στην Αίγινα έγινε προς

αποφυγή προσέλευσης των στρατιωτών και των αξιωματικών στην κοντινή Σαλαμίνα και δημιουργίας κενού στο στρατόπεδο.

Στη Σαλαμίνα, όταν έφτασε το πλοίο με τον νεκρό, όλοι οι κάτοικοι και οι παρευρισκόμενοι εκεί, άντρες, γυναίκες, παιδιά και γέροντες, προσήλθαν σε προϋπάντηση με γοερή κατήφεια, με θρήνους και δάκρυα. Ήταν τόσο μεγάλη η θλίψη όλων των Ελλήνων όταν έμαθαν το τραγικό γεγονός, ώστε ίδιες τελετές έγιναν για τον θάνατο του ήρωα στον Πόρο, στο Ναύπλιο και σε άλλες πόλεις.

Τον επικήδειο λόγο για τον ήρωα, τον οποίο παραθέτουμε πιο κάτω, εκφώνησε στη Σαλαμίνα ο λόγιος Γεώργιος Ζ. Αινιάν, αδελφός του Δημητρίου Αινιάν.

Ο λόγος του Γεωργίου Αινιάν βρίσκεται στο αρχείο χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης, και μάλιστα δημοσιεύθηκε στον ειδικό τόμο *Εκατονταετηρίς του*

Στρατάρχου Γεωργίου Καραϊσκάκη (1827-1927) το 1927.

«Φωνή εν Ραμὰ ἠκούσθη, θρήνος και κλαυθμός και οδυρμός πολὺς, Ραχήλ κλαί-ουσα τα τέκνα αὐτῆς και οὐκ ἠθελε παρα-μυθῆναι».

Ἕλληνες!

Τι εἶναι αὐτὴ ἡ σκυθρωπότης ὅπου εἶναι ἐζωγραφισμένη εἰς τα πρόσωπά σας; Τι σημαίνουν αὐτοὶ οἱ διακεκομμένοι ἤχοι τῆς βαρυφθόγγου καμπάνας και αὐταὶ αἱ μελαναὶ και πένθιμοι στολαὶ εἰς τοὺς δρόμους; Τι τρέχουν τεθορυβημένοι ἄνδρες, γυναῖκες και μικρὰ παιδιὰ; Ὁ Καραϊσκάκης ἀπέθανε. Τούτο ἦταν ἡ θλίψις τῶν ἀνδρῶν, τούτο ὁ οδυρμὸς τῶν γυναικῶν, τούτο ὁ στεναγμὸς τῶν μικρῶν παιδίων, τούτο τὸ κοινὸν πένθος τῶν Ἑλλήνων.

Δίκαιον ἔχει ὁ λαὸς να κάμῃ να ἀντηχῆ εἰς τὴν πόλιν τῆς Σαλαμίνας θρήνος και κλαυθμός και οδυρμός πολὺς, δίκαιον εἶναι να κλαίῃ ἡ Ἑλλάς ως ἄλλη Ραχήλ τὸ τέκνον τῆς, τὸν γνήσιον υἱὸν τῆς, ἐπειδὴ δὲν ἔχει πολλοὺς τοιοῦτους κάρρονας.

Ὁ ἀξιοθαύμαστος οὗτος ἀνὴρ –αποσιωπώμεν τὰς προ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγώνος ἐπισήμους ἀνδραγαθίας του— μόλις εἶδεν ἠγεωγμένον τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας τὸ στάδιον, και ἰδοὺ παρουσιάζεται ως ἀπτόητος και ἀκαταγώνιστος ἀθλητὴς διὰ να ἐπιθέσῃ νέας δάφνας εἰς τὴν ἐνδοξον κεφαλὴν του· μαρτυροῦσι τὰ στρατεύματα τῆς Αἰτωλίας και Ἀκαρνανίας, οἱ συναγωνισταὶ του, μαρτυροῦσιν αἱ πεδιάδες, ραντιζόμεναι ἀπὸ τὸ αἷμα του, τῆς Ἀμφιλοχίας, μαρτυρεῖ τὸ σῶμα του σκεπασμένον ἀπὸ ἐνδόξους πληγὰς τὴν υπερθαύμαστον ἀνδρείαν του.

Ἀλλὰ τι εἶναι αὐτὰ, και ὅσα πέρυσιν ἠγωνίσαστο ἐξῶθεν τῆς κλεινῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου πετῶν ως ταχύπτερος αετὸς πότε εἰς τὴν Αἰτωλίαν και πότε εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, συγκρινόμενα με ὅσα ἡ

ἀνήκουστος εὐτολμία του, ἡ ἀκροτάτη ἐμπειρία και ἡ ἀκούραστος φιλοπονία του κατόρθωσαν τούτο τὸ ἔτος εἰς ὅλην τὴν Στερεάν Ἑλλάδα και εἰς τὰ περίξ τῶν Ἀθηνῶν;

Ἐπεσε τὸ Μεσολόγγι, και μετὰ τὴν οδυνηρὰν αὐτὴν πτώσιν ἐπεσεν ὅλη ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, και ὁ ἐχθρὸς παρερχόμενος κατήντησεν τελευταῖος εἰς τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς κλεινῆς και ἐνδόξου πόλεως τῶν Ἀθηνῶν· ὅλα τὰ στρατεύματα γυμνωμένα και ἀπὸ ἐσχάτην ἀπορίαν ταλαιπωρούμενα ἐστέναζαν εἰς τὰς οδοὺς τοῦ Ναυπλίου, και δὲν εἶχον ἄλλην ἐλπίδα, εἰμὴ τὸν θάνατον.

Γενναῖοι ἦρωες, ὅσοι τὸν ἠκολουθήσατε εἰς τὴν πρώτην ἀπὸ Ναυπλίου ἐκστρατείαν του· με σας κατέβαλε τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς συστάσεως τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου στρατοπέδου, τὸ ὁποῖον ἐπαπειλεῖ σήμερον τὸν βάρβαρον ἐχθρὸν μας, και ὑπόσχεται βεβαίως τὴν σωτηρίαν τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἄνδρες ἀξιοὶ τοῦ κλέους τῆς Ἑλλάδος και τῶν ἐλπίδων τῆς πατρίδος, ὑπεσχέθησαν να διατηρήσωσιν ως κόρην ὀφθαλμοῦ τὸ ἱερὸν κειμήλιον τῆς πατρίδος, τὴν σεβαστὴν Ἀκρόπολιν, και ὁ μεγαλοπράγμων ἀρχηγὸς πετὰ ως ταχύπτερος αετὸς εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, συντρίβει φάλαγγας τρομερὰς βαρβάρων, διασπείρει πανταχοῦ τὴν φρίκην και τὸν τρόμον, ἐγείρει πύργους ἀπὸ κρανία, ἐλευθερώνει τὴν Στερεάν Ἑλλάδα και τὴν καθιστὰ τρομερὰν εἰς τοὺς ἐχθροὺς και τέλος ἐπιστρέφει να ἐπισφραγίσῃ τὴν δόξαν με τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς περιφανοῦς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἄλλ' ἐν μέσω τῶν λαμπρῶν ἀγώνων, ἐν ὧ κατεδαπὰνα νύκτα και ἡμέραν εἰς διάταξιν πάντων τῶν συντελούντων εἰς τὸν πόλεμον, ἐδίδε πρῶτος τῆς ἀνδρείας και εὐτολμίας τὸ παράδειγμα, καταφρονῶν τὸν θάνατον, και πηδῶν ἐπάνω εἰς τὰ

Η κηδεία του Καραϊσκάκη. Έργο της Μαρίας Σιδέρη (Σαλαμίνα, Ναός Αγίου Δημητρίου).

χαρακώματα των εχθρών είπεν: ας σταθώ μίαν στιγμήν, και ας αφήσω να τρέξουν ποταμηδόν τα δάκρυα των Ελλήνων.

Αθάνατε Καραϊσκάκη! Σύ μεταβαίνεις ενδόξως εις μίαν άλλην, ευδαιμονεστέραν ζωήν, διά να στεφανωθής δι' όσα αθάνα πλάσματα διέσωσες από τα χείρας του εχθρού· αι ψυχαί των αποθανόντων Ελλήνων θέλει σε υποδεχθούν εις την πόλιν της Εδέμ με λαμπροτέραν υποδοχήν από ό,τι σήμερον κάμους εις την Σαλαμίνα οι ζώντες Έλληνες. Μεγάλοι άνδρες, περίφημοι εις τα σοφά έθνη της Ευρώπης, μάρτυρες αυτόπται των ηρωικών ακαμάτων αγώνων σου θέλει πληροφορήσουν τον κόσμον όλον ότι εκύθη ενδόξως το αίμα σου επάνω εις εκείνο το ιερόν έδαφος, το οποίον εβάφη εξ αμνημονεύτων χρόνων με τόσων ηρώων αίματα.

Άλλ' ημείς πώς να παρηγορήσωμεν την στέρησίν σου; Πώς να λησμονήσωμεν την ανδρείαν σου, την δραστηριότητά σου; την αοκνίαν σου, και την άκραν σου φιλοτιμίαν εις του φρουρίου την απολύτρωσιν; Λυπηρά στέρησις, οδυνηρός χωρισμός.

Μ' όλον τούτο δεν απελπιζόμεθα, Έλληνες, δεν πρέπει να αποδειλιάσωμεν. Και η ψυχή του αθανάτου τούτου ήρωος, όταν μάθη εις τον άλλον κόσμον ότι δεν ηθελήσαμεν να τον μιμηθώμεν εις την καρτερίαν και γενναιότητα, θέλει λυπηθή, θέλει μας ονειδίση πικρώς, εάν δεν σταθώμεν ικανοί να εκτελέσωμεν εκείνο το μέγα επιχείρημα που επιχειρίσθηκε.

Έχομεν μεγάλους άνδρας όπου μας οδηγούν εις τα κινήσεις, μας συμβουλεύουν εις τα επιχειρήματα και, πρόθυμοι συναγωνισταί εις τον ένδοξόν μας αγώνα, θέλει επιμένουν μετά γενναιότητος άκρας όπως ιδώσι την τελείαν καταστροφήν των βαρβάρων τυράννων μας, και ημείς εν τοσούτω ευγνώμονες εις τους γενναίους υπέρ πατρίδος αγωνιζομένους, καθώς καθιερώσαμεν και άλλοτε την μνήμην τοσούτων αγωνιστών της ελευθερίας, ας επισφραγίσωμεν και του ενδόξως ήδη αποθανόντος ήρωος το επιτάφιον με την εκ βάθους καρδίας ευχήν:

Αιωνία σου η μνήμη, αξιοσέβαστε Αρχηγέ!

Ο Κωνσταντίνος Κοτσίλης είναι ιστορικός ερευνητής.

Σπάνιος μεσαιωνικός «διπλός» τάφος εντοπίστηκε στην Γερμανία

Σπάνιο ως προς τα χαρακτηριστικά του σύμπλεγμα δύο τάφων του 10ου αιώνα εντόπισαν οι αρχαιολόγοι κατά τη συνεχιζόμενη από το 2021 ανασκαφή του χώρου όπου βρίσκονται τα κατάλοιπα του παλατιού Χέλφτα του Όθωνα του Μεγάλου, στο Άισλεμπεν του γερμανικού κρατιδίου της

Σαξονίας-Άνχαλτ. Ο Όθων ήταν βασιλιάς της Γερμανίας από το 936 έως τον θάνατό του το 973 και αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στο διάστημα 962- 973.

Ο ένας τάφος περιέχει τον σκελετό ενός άντρα και είναι γεμάτος με ταφικά αντικείμενα που ήταν εμβληματικά της ιδιότητάς του ως στρατιωτικού ηγέτη: μαχαίρι, ζώνη και μεταλλικά εξαρτήματα επίσημου ενδύματος όπως αυτά που έφεραν οι στρατηγοί. Αντίθετα, ο διπλανός τάφος της γυναίκας είναι εντελώς άδειος από κάθε κτέρισμα ή άλλο ταφικό αντικείμενο, ενώ λείπει ολοσχερώς το μπροστινό μέρος του κρανίου της.

Οι επιστήμονες πιστεύουν ότι επρόκειτο για ζεύγος ευγενών, όπου η γυναίκα ήταν χριστιανή και επομένως δεν συνηθιζόταν η τοποθέτηση οποιουδήποτε αντικειμένου με τη σορό της. Ωστόσο, για την ώρα, παραμένει άγνωστη η αιτία θανάτου τους, καθώς και ο λόγος για τον οποίο έχει αποκολληθεί το πρόσωπο της γυναίκας.

Γιγαντιαίο γλυπτό των Αζτέκων με κεφάλι φιδιού

Τεράστιο γλυπτό, μήκους 1,8 μ., πλάτους 0,85 μ., ύψους 1 μ. και βάρους 1,3 τόνων, που απεικονίζει κεφάλι φιδιού βρέθηκε κάτω από πανεπιστημιακό κτήριο στην Πόλη του Μεξικού. Η αποκάλυψη έγινε κατά τις εργασίες αποκατάστασης των ζημιών του κτηρίου, μετά τον σεισμό 7,6 Ρίχτερ που έπληξε την πόλη τον Σεπτέμβριο του 2022.

Το σπάνιο αυτό εύρημα χρονολογείται πριν από 500 χρόνια, όταν οι Αζτέκοι έλεγχαν την περιοχή, που εκείνη την εποχή ήταν τμήμα της ακμάζουσας πρωτεύουσας Τενοκτιτλάν. Αυτό που εντυπωσιάζει είναι η περίτεχνη κατασκευή του φιδίσιου κεφαλιού, αλλά κυρίως τα χρώματα (κόκκινο, μπλε, κίτρινο, μαύρο, λευκό), χαρακτηριστικά της προϊσπανικής τέχνης, με τα οποία είναι βαμμένο και διατηρούνται σε ποσοστό 80%. Προκειμένου να περισώσουν τα χρώματα αυτά, που είναι εξαιρετικά εύθραυστα εξαιτίας των ορυκτών και φυτικών υλικών από τα οποία κατασκευάστηκαν, οι επιστήμονες μετέφεραν το γλυπτό σε ειδικό θάλαμο ώστε να εξασφαλίσουν την ελεγχόμενη αφύγραυσή του.

Ως φίδι απεικονιζόταν συχνά ο *Quetzalcoatl*, μία από τις σημαντικότερες θεότητες των Αζτέκων, εντούτοις δεν είναι ακόμα σαφές εάν το γλυπτό αυτό αναφέρεται στον συγκεκριμένο θεό.

Οστά παιδιού-«βαμπίρ» βρέθηκαν στην Πολωνία

Τα λείψανα ενός παιδιού, ηλικίας 6 ή 7 ετών, θαμμένο σε πρηνή θέση και με τα

πόδια του κλειδωμένα με σιδερένιο λουκέτο, ανακαλύφθηκαν σε νεκροταφείο του 17ου αιώνα στο χωριό Πιεν της βόρειας Πολωνίας. Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι πιθανότατα το παιδί αυτό θεωρείτο από την τοπική κοινότητα ως... βαμπίρ και ενταφιάστηκε κατ' αυτό τον τρόπο σε μια προσπάθεια να αποτραπεί η «έξοδος» του από τον τάφο.

«Το κοιμητήριο αυτό προοριζόταν αποκλειστικά για ανθρώπους που τους απέρριπταν εν ζωή και τους φοβόνταν μετά θάνατον, που ήταν ύποπτοι για επαφές με σκοτεινές δυνάμεις και συμπεριφέρονταν διαφορετικά. Τα άλλα μέλη της κοινότητας απέφευγαν να έρθουν σε επαφή μαζί τους γιατί πίστευαν ότι μπορεί να τους δάγκωναν και να τους έπιναν το αίμα» διευκρίνισε ο Ντάριους Πολίνσκι, ερευνητής μεσαιωνικών ταφών στο Πανεπιστήμιο Νικόλαος Κοπέρνικος στην πόλη Τόρουν.

Στο ίδιο νεκροταφείο έχουν εντοπιστεί πολλοί τάφοι με παρόμοια ευρήματα. Κάποιοι από αυτούς περιέχουν μεγάλες πέτρες, που κατά τους επιστήμονες είχαν τοποθετηθεί σε διάφορα σημεία του σώματος των νεκρών (αγκώνα, λαιμό κ.ά.) ώστε αυτοί να μην μπορούν να επιστρέψουν στον «κόσμο των ζωντανών».

Ανακάλυψαν ιστορικό ναυάγιο του 19ου αιώνα κινηματογραφώντας... μύδια

Μια αναπάντεχη ανακάλυψη έκαναν δύο κινηματογραφιστές στον πυθμένα της λίμνης Χιούρον στο Οντάριο του Καναδά. Καταγράφοντας την οικολογική καταστροφή που προκαλούν τα μύδια-εισβολείς στις Μεγάλες Λίμνες, εντόπισαν με τη βοήθεια υποβρύχιας ρομποτικής κάμερας ένα ναυάγιο πλοίου. Καθώς το όνομά του ήταν καλυμμένο από μύδια, κατέφυγαν σε μετρήσεις των διαστάσεών του, ενώ βρήκαν ακόμα ίχνη άνθρακα στις κοντινές ακτές.

Τα στοιχεία αυτά οδηγούν στην εκτίμηση πως το ναυάγιο ανήκει στο εμπορικό πλοίο Africa, που στις 5 Οκτωβρίου 1895 είχε αποπλεύσει από την Ashtabula του Οχάιο, ρυμουλκώντας τη γολέτα Severn και μεταφέροντας μαζί περίπου 1.270 τόνους κάρβουνου. Τα πλοία κατευθύνθηκαν προς τη λίμνη Χιούρον, με τελικό προορισμό το Όουεν Σάουντ στο Οντάριο. Δύο μέρες αργότερα, ξέσπασε σφοδρή χιονοθύελλα. Ο καπετάνιος του Africa απελευθέρωσε το Severn, του οποίου οι επιβαίνοντες διασώθηκαν από παραπλέοντα σκάφη, αλλά αντίθετα το Africa χάθηκε μέσα στη νύχτα μαζί με το 11μελές πλήρωμά του.

Τώρα οι επιστήμονες καλούνται να δώσουν μάχη με τον χρόνο για τη διάσωση του συγκεκριμένου και άλλων παρόμοιων ναυαγίων στην περιοχή, προτού διαβρωθούν ολοσχερώς από την καταστροφική δράση των μυδιών.

Νικόλας Μανιτάκης

Το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών (1915-1961)

εκδ. Ασίνη, 2022, σελ.: 636, τιμή: 24,90 €

Το Γαλλικό Ινστιτούτο κατέχει ξεχωριστή θέση μεταξύ των ξένων μορφωτικών ινστιτούτων που λειτούργησαν και συνέχισαν να λειτουργούν στην Ελλάδα. Πρόκειται για το παλαιότερο από τα ομοειδή ιδρύματα και το μόνο που δεν διέκοψε ποτέ τη λειτουργία του, με μόνες εξαιρέσεις ένα σύντομο χρονικό διάστημα λίγων μηνών το 1917 και το 1940-1941 καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα, παρά τις βαθιές ανακατατάξεις που προκάλεσαν παγκόσμιοι πόλεμοι και εμφύλιες συρράξεις. Οι επιτυχημένες δράσεις του και η μεγάλη ανταπόκριση που βρήκαν αυτές στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, πέραν ακόμη από τους πνευματικούς, καλλιτεχνικούς και επιστημονικούς κύκλους, το ανήγαγαν σε παράδειγμα προς μίμηση, σ' ένα σημείο αναφοράς για τους υπόλοιπους ξένους πολιτιστικούς φορείς που δραστηριοποιήθηκαν στην ελληνική επικράτεια.

Το 1915, το εκπαιδευτικό παράρτημα της Γαλλικής Σχολής Αθηνών που είχε ανοίξει τις πύλες του λίγα χρόνια νωρίτερα μετονομάστηκε σε «Ινστιτούτο» (Ανώτερο Ινστιτούτο Γαλλικών Σπουδών), μετεξελισσόμενο σιγά-σιγά σ' έναν νέου τύπου εκπαιδευτικό και πολιτιστικό θεσμό, με ειδικές λειτουργίες, όπως η κατάρτιση των διδασκόντων γαλλικής γλώσσας και η διοργάνωση διαλέξεων γαλλικής λογοτεχνίας.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, το ίδρυμα της οδού Σίνα θα αναπτύξει ολοένα και πιο εξωστρεφή δράση, εξελισσόμενο στον κυριότερο δίαυλο διάχυσης του γαλλικού πολιτισμού και της γαλλικής πνευματικής παραγωγής στην Ελλάδα, σε μια περίοδο κατά την οποία η Γαλλία εξακολουθούσε να ασκεί κυρίαρχη επιρροή. Η Κατοχή όχι μόνο δεν θα ανακόψει την ανοδική πορεία του Γαλλικού Ινστιτούτου, αλλά θα του επιτρέψει να ενδυναμώσει τις σχέσεις του με τον ντόπιο πληθυσμό και ιδιαίτερα με τη σπουδάζουσα νεολαία και με κύκλους αντιστεκόμενων διανοουμένων και καλλιτεχνών. Μετά το 1945 και έως το τέλος της θητείας του πρώτου και μακροβιότερου διευθυντή του, Οκτάβιου Μερλιέ (1897-1976), η πορεία του ινστιτούτου θα είναι εξίσου εντυπωσιακή: νέες δραστη-

ριότητες, έκδοση βιβλίων, βιβλιογραφική καταγραφή και ερευνητικές εργασίες, θα είναι ορισμένες μόνο από τις νέες δράσεις του ινστιτούτου, το οποίο κατάφερε να μεσουρανή σε μια περίοδο δυναμικής διεύθυνσης της αγγλικής γλώσσας και ενός αναδυόμενου τότε πολιτιστικού εξαμερικανισμού.

Η έρευνα για το Γαλλικό Ινστιτούτο συνδέεται άρρηκτα με την μελέτη της γαλλικής πολιτιστικής διπλωματίας, έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε και εφαρμόστηκε στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Το γαλλικό ίδρυμα υπήρξε, ήδη από τον Μεσοπόλεμο, ο κυριότερος φορέας υλοποίησής του. Ερευνώντας κανείς το ίδρυμα της οδού Σίνα, φωτίζει έτσι, αναπόφευκτα, σημαντικές και ενίοτε άγνωστες πτυχές της γαλλικής πολιτιστικής πολιτικής. Η Ελλάδα άλλωστε είναι μια από τις γεωγραφικές περιοχές στις οποίες ο ανταγωνισμός μεταξύ των δυνάμεων με φιλοδοξίες πολιτιστικής ηγεμονίας πήρε μεγάλες διαστάσεις.

Ο Νικόλας Μανιτάκης –καθηγητής Ιστορίας Γαλλικού Πολιτισμού στο ΕΚΠΑ– ερευνώντας αδημοσίευτα ή ανεκμετάλλευτα τεκμήρια, μελετά στο βιβλίο του την περίοδο 1915-1961, της Ιστορίας του ιδρύματος καθώς και ευρύτερα ζητήματα των ελληνογαλλικών σχέσεων στον 20ό αιώνα. Το βιβλίο καλύπτει ένα σημαντικό βιβλιογραφικό κενό συμπληρώνοντας τις ιστορικές μελέτες που εξετάζουν πτυχές της πολιτιστικής διπλωματίας ξένων χωρών στην Ελλάδα κατά την διάρκεια του 20ού αιώνα.

Μαρία Αδαμαντίδου

Αχιλλοπούλειο Κοινοτικό Παρθεναγωγείο Καΐρου

80 χρόνια ελληνικής εκπαίδευσης στην Αίγυπτο (1884-1964)

Εκδόσεις ΑΩ, 2023, σελ.: 416, τιμή: 31,00 €

Στην περιοχή Μπαμπ ελ-Λουκ στο κεντρικό Κάιρο, υπάρχει ένα επιβλητικό δώροφο κτίριο που πλησιάζει τα εκατό χρόνια ζωής. Από το 1964 εκεί έδρευε το τμήμα Κοινωνικών Επιστημών του Αμερικανικού Πανεπιστημίου του Καΐρου, ενώ μέχρι το καλοκαίρι του 1964 στέγαζε το ελληνικό παρθεναγωγείο της αιγυπτιακής πρωτεύουσας. Μακρόστενο και συμμετρικό, με όψεις ντυμένες από πλίνθο, λιτούς κίονες να πλαισιώνουν τις δύο κύριες εισόδους και καμπυλόγραμμο διακοσμητικά στοιχεία να γλυκαίνουν τον επιβλητικό του χαρακτήρα,

το κτίριο έμεινε για αρκετά χρόνια άδειο. Από το 2014 στεγάζει το Greek Campus, κέντρο συνελεύσεων και υπηρεσιών για νεοφυείς επιχειρήσεις.

Στα μέσα του 19ου αιώνα η εκπαίδευση των ελληνοπαίδων ήταν πρωταρχικής σημασίας για το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος αλλά και για τον ευρύτερο ελληνισμό της Μικράς Ασίας και της Αιγύπτου. Όμως η ομαλή και συνεχής λειτουργία των σχολείων απαιτούσε σταθερή εισροή ρευστού γι' αυτό και στα περιορισμένα και κατά καιρούς παραπαίοντα οικονομικά των πατριαρχείων και των κοινοτήτων, έρχονταν αρωγοί κεφαλαιούχοι αστοί. Κάνοντας τη μεγάλη δωρεά του προς την Ελληνική Κοινότητα του Καΐρου, ο εκ Τσαγκαράδας Πηλίου Ευάγγελος Αχιλλόπουλος στήριξε με δωρεά του την υπόθεση της εκπαίδευσης.

Το Αχιλλοπούλειο Παρθεναγωγείο του Καΐρου υπήρξε επί ογδόντα χρόνια βασικό σημείο αναφοράς στη ζωή των Ελλήνων της αιγυπτιακής πρωτεύουσας ως τόπος εκπαίδευσης, κοινωνικών συναλλαγών και αρωγής, νεανικής δράσης και δημιουργίας.

Το όνομά του παραμένει συνώνυμο με την ευεργεσία που του έδωσε ζωή, με την πίστη στην αξία της εκπαίδευσης, με το πνεύμα κοινωφελείας που διέτρεξε τη δράση του ως κοινοτικού ιδρύματος, με τον αγώνα των διευθυντριών του για την εκπλήρωση της αποστολής τους, με την αφοσίωση και ευσυνειδησία εκπαιδευτικών που στάθηκαν για τις μαθήτριες παραδείγματα προς μίμηση και, τέλος, με

το πολύπλευρο παιδαγωγικό του έργο: τα κορίτσια της μεγάλης καϊρινής παροικίας έλαβαν γνώση, διαμόρφωσαν ελληνική ταυτότητα και ελληνορθόδοξη συνείδηση, και —ίσως το κυριότερο— διδάχθηκαν ανθρωπισμό.

Τα έργα και οι ημέρες του Αχιλλοπουλείου ακολούθησαν κατά βήμα τα έργα και τις μέρες της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου και γενικότερα του αιγυπτιακού ελληνισμού. Γεννήθηκε, άκμασε, αναδιπλώθηκε και τελικά επιβίωσε ανάλογα με τις στροφές που πήρε η διαδρομή της Αιγύπτου από ημιαυτόνομη οθωμανική επαρχία σε βρετανικό προτεκτοράτο και, τελικά, σε κυρίαρχο αραβικό κράτος.

Η Μαρία Αδαμαντίδου, γνωστή για την συμβολή της στην καταγραφή της Ιστορίας των Αιγυπτιακών Ελλήνων, στο εξαιρετικού ενδιαφέροντος βιβλίο της, εξιστορεί και ζωντανεύει την διαδρομή ενός ελληνικού σχολείου σε χώρα φιλόξενη αλλά πολιτισμικά διαφορετική, ικνογραφώντας παράλληλα χαρακτηριστικά και νοοτροπίες της παροικίας όπως την εσωστρέφεια, τις συντηρητικές απόψεις γύρω από την εκπαίδευση της γυναίκας, το πνεύμα αλληλεγγύης και της προσφοράς για έναν κοινό σκοπό. Καταγράφει γεγονότα και τις εσωτερικές ή εξωτερικές συνθήκες που επηρέασαν τη λειτουργία του σχολείου. Το βιβλίο εκτός από το αφηγηματικό τμήμα περιέχει και ένα συναρπαστικό-συλλεκτικό φωτογραφικό λεύκωμα, πίνακες εγγράφων, σχολικά προγράμματα και τεκμήρια.

Ευτυχία Δ. Λιάτα

Εκ του υστερήματος αρμάτωσαν...

Η φρεγάτα «Τιμολέων» στην Επανάσταση του 1821

εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών 2020, σελ.: 204, τιμή: 12,00 €

Είναι γνωστό πόσο αποφασιστικός και καίριας σημασίας για την αρχική επιτυχία και τη συνέχιση της Επανάστασης υπήρξε ο ρόλος των τριών νησιών Ύδρας, Σπετσών και Ψαρών. Με τη συμμετοχή τους στον αγώνα εμπόδισαν τον ελεύθερο διάπλου του τουρκικού στόλου στο Αιγαίο και την απρόσκοπτη προσέγ-

γισή του στην Πελοπόννησο, αποτρέποντας έτσι την κατάπιξη της Επανάστασης.

Από την ελληνική ιστοριογραφία γνωρίζουμε τα συγκεντρωτικά συνολικά μεγέθη δαπανών για καθένα από τα τρία νησιά, βάσει των αιτήσεων για αποζημιώσεις που υπέβαλαν με το τέλος της Επανάστασης και των ποσών που τελικά εγκρίθηκαν. Τα στοιχεία αυτά η ιστορική επιστήμη δεν τα δέχεται άκριτα αλλά υποβάλλει σε έλεγχο την ακρίβειά τους.

Η Ευτυχία Δ. Λιάτα στο βιβλίο της ασχολείται με δύο αρχαιακά τεκμήρια από την επαναστατική περίοδο της Ιστορίας της Ύδρας, πρωτοπόρου στις θάλασσες στον αγώνα του '21. Μία υδραϊκή φρεγάτα συγκροτεί ένα ιδιαίτερο πεδίο μελέτης και αποδεικνύει πώς μερικά ταπεινά κατάστιχα μπορούν να φωτίσουν την οικονομική ζωή της Ελληνικής Επανάστασης. Η μακρόχρονη ιστορία της Ύδρας έχει τροφοδοτήσει μια μεγάλη θεματική που περιλαμβάνει τις ναυτικές κοινωνίες του Αιγαίου, τους εμποροκαπετάνιους και τους τρόπους συγκρότησης κεφαλαίου στις θαλάσσιες μεταφορές από τον 18ο αιώνα. Η μονάδα μελέτης εδώ είναι το ιστιοφόρο «Τιμολέων» με καπετάνιο τον Λάζαρο Πινότση.

Για τον Υδραίο καπετάνιο Λάζαρο Πινότση ή Πινότση ελάχιστα βιογραφικά στοιχεία θα βρει κανείς στη βιβλιογραφία τη σχετική είτε με την Ύδρα, είτε με την Επανάσταση του 1821. Γνωρίζουμε ότι πέθανε το 1859 σε ηλικία 94 ετών. Προεπαναστατικά ανήκε στην κατηγορία των εμποροκαπετάνιων που ασκούσαν το εξωτερικό

εμπόριο. Αναφέρεται ότι εμπορευόταν λάδι και σιτάρι τα οποία πουλούσε στις αγορές της Μασσαλίας, Νάπολης, Λισαβόνας και Μάλαγας. Η φρεγάτα «Τιμολέων» αγοράστηκε το 1813 στο Γιβραλτάρ και σύμφωνα με το κατάστιχο Πινότση έφερε 14 κανόνια. Ο «Τιμολέων» έλαβε μέρος σε όλες τις θαλάσσιες εκστρατείες, από την πρώτη έως την τελευταία ναυμαχία, δηλαδή σε συμπυκνωμένο χρόνο 39 μήνες και 10 ημέρες. Μετά το τέλος της Επανάστασης πολλοί από τους πλοιοκτήτες και καπετάνιους που έλαβαν μέρος στον Αγώνα, και εφόσον τα πλοία τους διεσώθησαν επέστρεψαν στις εμπορικές τους δραστηριότητες. Αν και ο «Τιμολέων» βγήκε αλώβητος από τις ναυμαχίες δεν γνωρίζουμε την μεταπαραστατική του τύχη. Όσον αφορά τον Πινότση διορίστηκε έφορος (υποδιευθυντής) στο Ναύσταθμο του Πόρου.

Η λεπτομερής ανάλυση των κατάστιχων τροφοδοτεί μια ιστορία μέσα στη μικρή κοινότητα που έζησε, δηλαδή μέσα και πέρα από την Ύδρα, κατά την Επανάσταση του 1821. Στο διάστημα 1821-1828 περίπου 800 άτομα συνέδεσαν την τύχη τους με τον «Τιμολέοντα», αυτό το μεσαίου μεγέθους ιστιοφόρο, που καταγράφει για την ίδια περίοδο έξοδα πάνω από 250.000 γρόσια, ως κόστος συμμετοχής σε διάφορες εκστρατείες του Αγώνα, ενώ ο πραγματικός αριθμός τους θα μπορούσε και να διπλασιαστεί. Αυτή η σημαντική συμβολή στην οικονομική ζωή κατά το 1821 αναδεικνύει τις δυσκολίες αλλά και τις δυνατότητες της ιστορικής προσέγγισης των αριθμών.

Μάριος Θρασυβούλου

Μακάριος 1948-1959: Η πολιτική ηγεμονία και η εξέλιξη προς τον αυταρχισμό

εκδ. Παπαζήση, 2023, σελ.: 358, τιμή: 21,20 €

Ο Μακάριος είναι ίσως ο πιο προβεβλημένος διεθνώς Έλληνας ηγέτης του 20ού αιώνα. Γιατί, άραγε, συμβαίνει αυτό; Η αυτονόητη παρατήρηση ότι στο πρόσωπό του συνδυάζονταν μία εκκλησιαστική και μία πολιτειακή ιδιότητα δεν αρκεί για να προσφέρει μία πλήρη ερμηνεία. Ο Μακάριος ήταν πραγματικά μία ασυνήθιστη περίπτωση. Εκλεγμένος με τη λαϊκή ψήφο στο εκκλησιαστικό του αξίωμα, ένας από τους ικανότερους αντιπάλους της αποικιοκρατίας (ακόμη και ως εξόριστος το 1956-1957), εκφραστής ταυτόχρονα ενός αλυτρωτικού κινήματος και του αντιιμπεριαλισμού, διακρινόταν για τη βαθύτατη προσωπική του γοητεία –ένα συνδυασμό ηρεμίας, στιβαρότητας και απίθανου πείσματος– που επηρέαζε ακόμη και τους ορκισμένους εχθρούς του. Στον ελληνικό κόσμο, ο Μακάριος εξέφραζε, ταυτόχρονα, τη σύνδεση με την παράδοση και τη ροπή προς το μοντέρνο· αλλά και το πρότυπο του ανθρώπου που μαχόταν, μόνος του, ενάντια σε όλα τα δεδομένα. Κατά τη δικτατορία –μόνος Έλληνας εκλεγμένος ηγέτης– έγινε σύμβολο όλου του πολιτικού φάσματος για αντίσταση στην τυραννία. Η δαιδαλώδης πορεία του συμπεριλαμβάνει επιθέσεις, παραχές, εξορίες, συμφωνίες, αντιπαραθέσεις, διεκδικήσεις, παραχωρήσεις, συμβιβασμούς, αμέτρητες συναντήσεις, γενικά αλλεπάλληλα γεγονότα. Πολλοί τον θαύμασαν και τον εξύμνησαν, άλλοι τον κατηγορήσαν.

Σήμερα ο Μακάριος αποτελεί, όμως, ένα ακόμη αγιογραφικό στερεότυπο στα ράφια της ελληνικής ιστορίας. Τα γεγονότα του 1974, το πραξικόπημα, η εισβολή και η κατοχή που ακολούθησαν, τον κατέταξαν στην κατηγορία των μαρτύρων. Ο Μακάριος ήταν, παρ' όλα αυτά, μια πολύπλοκη προσωπικότητα με πάρα πολλές αντιφάσεις. Είναι εντυπωσιακό ότι μέχρι και σήμερα στην Κύπρο ελάχιστα είναι οι πολιτικοί, οι ερευνητές και οι ιστορικοί οι οποίοι τολμούν να πάνε πέρα από την αγιογραφία, στον «πραγματικό Μακάριο».

Υπάρχουν όμως ερωτήματα τα οποία θέτει ο Μάριος Θρασυβούλου στο βιβλίο του, και στα οποία δίνει ψύχραιμες και τεκμηριωμένες απαντήσεις: Γιατί ο Μακάριος επελέγη στη θέση του μητροπολίτη αρχικά και μετά στη θέση του αρχιεπισκόπου; Γιατί η εκκλησία της Κύπρου κατάφερε να υπερκεράσει τις πολιτικές δυνάμεις; Που οφείλεται η ραγδαία εξέλιξη του νεαρού αρχιεπισκόπου και η ολοένα και πιο μεγάλη αύξηση της πολιτικής του δύναμης; Γιατί το ΑΚΕΛ δεν κατάφερε να τον αμφισβητήσει; Ποια ήταν η σχέση του Μακάριου, με τις κυβερνήσεις, το κόμμα και την κοινωνία της Ελλάδας; Πως αντιμετώπιζε ο αρχιεπίσκοπος τον ένοπλο αγώνα και τον αρχηγό του, τον Γρίβα; Γιατί παλινδρομούσε συχνά στις δράσεις του; Γιατί ο Μακάριος στράφηκε στην ανεξαρτησία; Γιατί η ελληνοκυπριακή κοινότητα αγκάλιασε με τόση θέρμη τον ηγέτη της προσδίδοντάς του, περίπου, τον ρόλο του Μεσσία; Ποια ήταν η αντίληψή του για το ανεξάρτητο κράτος που ιδρύθηκε και για τους συνιδρυτές Τουρκοκύπριους; Πως εννοούσε τη δημοκρατία; Πως έκτισε την εξουσία του στο νέο κράτος; Ποια ήταν τα πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα στην Κύπρο όταν ο Μακάριος εκλεγόταν πρόεδρος της δημοκρατίας στα τέλη του 1959;

Οι απαντήσεις μας κάνουν γνωστό τον πραγματικό Μακάριο, χωρίς να μειώνουν την ισχυρότατη προσωπικότητά του και την τεράστια προσφορά του στην Κύπρο.

ΕΡΡΙΚΟΣ ΝΤΥΝΑΝ

(1828-1910)

Ο φιλάνθρωπος ιδρυτής του Ερυθρού Σταυρού

Ο Ερρίκος Ντυνάν (Jean-Henri Dunant) ανατράφηκε σε χριστιανικό οικογενειακό περιβάλλον καλβινιστών, που του εμφύσησε τις αξίες του ανιδιοτελούς ανθρωπισμού και του αλτρουισμού. Ο πατέρας του ασχολούνταν με το εμπόριο και ήταν σύμβουλος στο επιμελητήριο επίβλεψης και προστασίας των ορφανών παιδιών, ενώ η μητέρα του ήταν μια θρησκευόμενη γυναίκα που τον δίδαξε την αγάπη για τον πλησίον.

Γεννήθηκε στις 8 Μαΐου του 1828 στη Γενεύη της Ελβετίας και αρχικά εργάστηκε σε ελβετική τράπεζα αφήνοντας ημιτελείς τις σπουδές του. Προηγουμένως, από την εφηβική ηλικία, είχε συγκροτήσει με φίλους του έναν φιλάνθρωπικό όμιλο με σκοπό να βοηθήσουν τους ανθρώπους που ζούσαν στη φτώχεια και στο περιθώριο.

Τα δύο πρόσωπα που ενέπνευσαν τον Ερρίκο Ντυνάν ήταν η Αμερικανίδα Χάριετ Μπίτσερ Στόου, συγγραφέας του πασίγνωστου μυθιστορήματος *Η καλύβα του Μπάρμπα Θωμά* (1852) υπέρμαχος για την κατάργηση της δουλείας, και η Βρετανίδα πρωτοπόρος της νοσηλευτικής Φλόρενς Ναϊτινγκέιλ, η περίφημη «Κυρία με το φανάρι», που έγινε διάσημη για τη συνεισφορά της στον Κριμαϊκό πόλεμο (1854).

Ως κοινωνικός ακτιβιστής ο Ερρίκος Ντυνάν υπήρξε ιδρυτής της Συμμαχίας των Χριστιανικών Ενώσεων για τους Νέους το 1855 στο Παρίσι. Στη συνέχεια μετέβη στην Αλγερία, όπου το 1858, ακολουθώντας την οικογενειακή παράδοση, ίδρυσε

Ο Ερρίκος Ντυνάν το 1901, όταν έλαβε το Βραβείο Νόμπελ Ειρήνης.

μια αγροτική εταιρία ονόματι Ανώνυμη Εταιρεία των Αλευρόμυλων Mons-Djemila, με τον φιλόδοξο στόχο να εγκαταστήσει αλευρόμυλους για την παραγωγή δημητριακών. Όμως το σχέδιό του, που απαιτούσε υποδομές για την καλλιέργεια και την άρδευση των χωραφιών, δεν εγκρίθηκε και δεν είχε ποτέ την υποστήριξη της αλγερικής κυβέρνησης. Έτσι, ο Ερρίκος Ντυνάν, δεδομένου ότι η Αλγερία ήταν γαλλική αποικία, αναζήτησε έγκριση από τον Ναπολέοντα Γ΄, ο οποίος τότε ήταν επικεφαλής των στρατευμάτων του στη

βόρεια Ιταλία, όπου πολέμουσε τους Αυστριακούς.

Φτάνοντας στη Λομβαρδία, κατά τη διάρκεια του δεύτερου πολέμου για την ανεξαρτησία της Ιταλίας, βρέθηκε μπροστά σε μία από τις πιο αιματηρές μάχες της Ευρώπης, που έλαβε χώρα στην πόλη Σολφερίνο στις 24 Ιουνίου του 1859. Περισσότεροι από 40.000 ήταν συνολικά οι νεκροί και οι τραυματίες που κείτονταν στο πεδίο της μάχης εγκαταλειμμένοι, χωρίς καμία μέριμνα. Το γεγονός αυτό συγκίνησε τον Ντυνάν, ο οποίος μετατράπηκε σε νοσηλεύτη, ενώ παράλληλα ευαισθητοποίησε μία μεγάλη ομάδα εθελοντών, ανδρών και γυναικών, που φρόντισαν χωρίς διάκριση τους τραυματίες και των δύο αντιμαχόμενων πλευρών. «Όλοι αδέρφια!» («Tutti fratelli!») ήταν το σύνθημα που ακούστηκε απ' όλους και έσωσε εκατοντάδες ζωές. Η ομάδα των εθελοντών πρόσφερε τα άκρωσ απαραίτητα (νερό, εσώρουχα και γάζες), που ήταν καθοριστικά για την επιβίωση των τραυματιών, και μετά το τέλος του πολέμου ο Ντυνάν επέστρεψε στη Γενεύη.

Η εμπειρία που έζησε, η συγκίνηση, η αγωνία και η απογοήτευση που αισθάνθηκε από το φρικτό θέαμα που αντίκρισε έγιναν το 1862 βιβλίο, ένα συγκλονιστικό αφήγημα υπό τον τίτλο *Αναμνήσεις από το Σολφερίνο* (*Un Souvenir de Solferino*). Ο σκοπός του βιβλίου, που περιέγραφε τι συνέβη στη μάχη ανάμεσα στον αυστριακό στρατό και στα συμμαχικά στρατεύματα των Γάλλων και Ιταλών, ήταν η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και η δημιουργία εκπαιδευμένων ομάδων πρώτων βοηθειών σε κάθε κράτος, οι οποίες θα συμπαραστέκονταν στους τραυματίες των πολέμων χωρίς διακρίσεις και προκαταλήψεις. Η επιτυχία του βιβλίου ήταν μεγάλη σε όλη την Ευρώπη και το 1863 οργανώθηκε διεθνής διάσκεψη στη γενέτειρα του Ντυνάν, η οποία κατέληξε στη Σύμβαση της Γενεύης, που προέβλε-

πε την υποχρεωτική περίθαλψη των τραυματιών στρατιωτών ανεξάρτητα από φυλή, εθνικότητα ή θρησκεία.

Η ίδρυση του Ερυθρού Σταυρού

Η Σύμβαση της Γενεύης αποτέλεσε το πρώτο κύτταρο για την ίδρυση του Ερυθρού Σταυρού έναν χρόνο αργότερα, με πρωτεργάτη τον Ερρίκο Ντυνάν. Ο Ερυθρός Σταυρός (Ερυθρά Ημισέληνος για τους μουσουλμάνους) εξαπλώθηκε διεθνώς και είναι η μεγαλύτερη οργάνωση εθελοντικής βάσης που προσφέρει έως σήμερα σημαντική βοήθεια σε τραυματίες πολέμου, αλλά και σε ηλικιωμένους, αμάχους και πρόσφυγες θύματα των πολεμικών συγκρούσεων. Στη χώρα μας η σπουδαία ανθρωπιστική οργάνωση ιδρύθηκε στις 10 Ιουνίου του 1877, στο πλαίσιο του διεθνούς κινήματος του Ερυθρού Σταυρού.

Με την ίδρυση του Ερυθρού Σταυρού ο Ερρίκος Ντυνάν πέτυχε έναν πολύ σπουδαίο οικουμενικό στόχο, στον οποίο αφοσιώθηκε ολοκληρωτικά, δίνοντας όλες του τις δυνάμεις και τα οικονομικά του αποθέματα. Γι' αυτό τον λόγο το 1867 βρέθηκε στον δρόμο, καθώς η Τράπεζα Πίστωσης της Γενεύης, που είχε χρηματοδοτήσει τις εργασίες του στην Αλγερία, στράφηκε εναντίον του με αγωγή που τον οδήγησε στην πτώχευση λόγω χρεών. Εξαιτίας της πτώχευσης της επιχείρησής του αναγκάστηκε να υποβάλλει την παραίτηση του από μέλος και γραμματέας του Ερυθρού Σταυρού, για να μην πληγεί η φήμη της μεγάλης φιλανθρωπικής οργάνωσης που είχε ιδρύσει.

Στη συνέχεια έφυγε για το Παρίσι, όπου έζησε για μεγάλο διάστημα ως άστεγος, μέσα σε κακουχίες λόγω οικονομικής ένδειας. Παρά τις μεγάλες δυσκολίες ωστόσο, χάρη της φήμης που είχε αποκτήσει, καθώς το όνομά του είχε συνδεθεί με τη Σύμβαση της Γενεύης και τον Ερυθρό Σταυρό, κλήθηκε στο Παρίσι από την αυτοκράτειρα Ευγενία ως σύμβουλος, ενώ ανακηρύχθηκε

Ο Ερρίκος Ντυνάν (πρώτος δεξιά) με την οικογένειά του.

επίτιμο μέλος του οργανισμού σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη. Στη συνέχεια αφιέρωσε τη ζωή του στο φιλανθρωπικό του όραμα, προσφέροντας το 1870 τις πολύτιμες υπηρεσίες του στον Γαλλοπρωσικό πόλεμο, ενώ αγωνίστηκε για την εξάλειψη του δουλεμπορίου και της κακομεταχείρισης των αιχμαλώτων πολέμου.

Ο σπουδαίος ανθρωπιστής έζησε μέχρι το τέλος του βίου του φτωχικά και ταπεινά, επισκεπτόμενος πολλές ευρωπαϊκές πόλεις, αφιερωμένος ολοκληρωτικά στη φιλανθρωπία ακόμη και σε βάρος της προσωπικής του ζωής. Τα τελευταία χρόνια του τα πέρασε σε ένα γηροκομείο στο μικρό ορεινό ελβετικό χωριό Χέιντεν καθώς ήταν άρρωστος και χρειαζόταν καθημερινή φροντίδα. Σε αυτό το γηροκομείο τον ανακάλυψε το 1895 ο Ελβετός δημοσιογράφος Γκέοργκ Μπαουμπέργκερ, ο οποίος τον επισκεπτόταν καθημερινά και από τις μεταξύ τους συνομιλίες έγραψε ένα άρθρο που εκθείαζε το έργο του και είχε πολύ μεγάλη πανευρωπαϊκή απήχηση.

Το 1897, ένα βιβλίο για τον Ερυθρό

Σταυρό που αναφερόταν στον Ντυνάν και στο έργο του στάλθηκε στον Νορβηγό στρατιωτικό γιατρό Χανς Ντάσε. Ο γιατρός διάβασε το βιβλίο και θαύμασε τόσο πολύ τον ιδρυτή της σπουδαίας ανθρωπιστικής οργάνωσης, ώστε έκανε μεγάλο αγώνα για να συμπεριληφθεί ο Ντυνάν στους υποψήφιους για το Νομπέλ Ειρήνης. Τελικά, το 1901 ήταν υποψήφιος και κέρδισε το πρώτο Νομπέλ Ειρήνης, μαζί με τον Γάλλο ειρηνιστή Φρεντερίκ Πασί. Ένα μέρος από το χρηματικό έπαθλο που συνόδευε το βραβείο το έδωσε στο γηροκομείο που τον φρόντιζε και το υπόλοιπο το πρόσφερε σε διάφορα ιδρύματα.

Ο Ερρίκος Ντυνάν, ο άνθρωπος-πρότυπο ανθρωπισμού και αλληλεγγύης, άφησε την τελευταία του πνοή στις 30 Οκτωβρίου του 1910, στο δωμάτιο του γηροκομείου όπου διέμενε, σε ηλικία 82 ετών. Σύμφωνα με την τελευταία του επιθυμία, αποτεφρώθηκε και η στάχτη του τοποθετήθηκε σε έναν φτωχικό τάφο, αφού ένιωθε σαν ένας απλός μαθητής του Χριστού που απεχθανόταν τις τελετές και τις πολυτέλειες.

Ο Δημήτρης Ταταρούνης είναι δημοσιογράφος.

2024 COLOR OF THE YEAR

SUN BLEACHED RUINS

RC 260 / TSR: 70,5%

RC 157

RC 160

RC 208

RC 211

RC 248

RC 280

COMPLEMENTARY COLOR PALETTE

●●●● kraftpaints.com

DRUCKFARBEN HELLAS S.A. | T: 210 55 19500 | E: info@kraftpaints.com

DRIVEN BY INNOVATION

Χριστουγεννιάτικη Μαγεία

ΧMAS
Cappuccino

ΧMAS
Σοκολάτα

ΒΙΤΕ
Κουραμπιές

ΒΙΤΕ
Μελομακάρονο

my
DELIVERY

ORDER
www.gregorys.gr

f gregorys.gr
d gregorysgr
i gregorysgr

Download app!

Γρηγόρης